

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Ж. Ә. Әбелдаев

ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІНДЕГІ
ТҮРІК ӘДЕБИЕТІ

Оқу құралы

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

ӘОЖ 821.512.161.0 (075.8)

КБЖ 83.31 (Түр) я 73

Ә 15

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
шығыстану факультетінің Ғылыми кеңесі
және Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған
(№7 хаттама 7 желтоқсан 2017 жыл)*

Пікір жазғандар:

Phd Д. Ибрагим

Әбелдаев Ж.Ә.

Ә 15 Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті: оқу құралы /
Ж.Ә. Әбелдаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2018 – 182 б.

ISBN 978-601-04-3154-6

«Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті» атты оқу құралы XIX ғасырдағы түрік әдебиеті тарихы туралы мәліметтерді қамтиды. Сол дәуірде түрік қоғамында орын алған Танзимат реформасы аясында қалыптасып дамыған әдеби кезең болып табылады. Осман дәуірі әдебиетінен жаңа кезеңге аяқ басқан бұл әдебиет – сол кездегі жанашыл ой-пікірлердің қалыптасуына түрткі болды. Ол жаңа түрік әдебиетінің негізін қалады. Батыс әдебиетімен ықпалдасып, түрлі әдеби үрдістер мен үдерістерді қамтыған Танзимат әдеби кезеңі – түрлі көркемдік-идеялық, әдеби-эстетикалық ой-пікірлерді тудырды. Поэзия, проза және драматургия салаларында көптеген тың шығармалар қалыптастырды.

Оқу құралы шығыстанушыларға, филологтарға және түрік әдебиетіне қызығушылық танытатын барлық оқырманға арналады.

ӘОЖ 821.512.161.0 (075.8)

КБЖ 83.31 (Түр) я 73

ISBN 978-601-04-3154-6

© Әбелдаев Ж.Ә., 2018

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

АЛҒЫ СӨЗ

XIX ғасырдағы Танзимат деп аталатын кезеңнің Анадолы түрік әдебиеті тарихында алар орны ерекше. Өйткені Осман империясында Танзимат деп аталатын жалпы реформаның қабылдануы оның батыстық үлгіде дамып ілгерілеуінде үлкен бір белес іспеттес. Бір жағынан, аталмыш реформа сол кездегі түрік қоғамының барлық саласындағы жаңғыру үрдісін көрсетсе, екінші жағынан, Осман империясының мәдени-әдеби дамуы үдерісінің бағыттарын айқындап берді.

Танзимат – реформа деген сөз, «танзим етмек, низам етмек» етістіктерінен жасалған, яғни тәртіпке келтіру, реттеу, жүйелеу деген мағынаны білдіреді. XIX ғасырда Осман империясында қоғам қажет еткен ұлы өзгерістердің орын алуы және оның сол тұста әлсірей бастаған империяның экономика, қаржы, әскер, мәдениет пен әдебиет саласына өте-мөте қажеттілігін түрік сұлтандары мен зиялы қауым өкілдері одан бұрынырақ ойға түйсе де, оны тек 1839 жылы ғана жүзеге асыра алды.

XIX ғасырда Осман империясында батыстық үлгідегі біртұтас саяси-әлеуметтік реформа ретінде қабылданған бұл құжаттың мәдениет пен әдебиетке әкелген өзгерістері мен жаңалықтары бір төбе. Сол кезден бастап Танзимат әдебиеті деген түсінік қалыптаса бастады. Дегенмен бұл кезеңді түрліше атау байқалады. Түрік әдебиеті тарихын зерттеуші ғалымдар оны Жаңғыру әдебиеті (Тежеддүт едебиаты), Жаңару кезеңі түрік әдебиеті (Йенилешме деври түрк едебиаты), Қайта өрлеу әдебиеті (Йенилешме едебиаты), Жаңалану кезеңі әдебиеті (Йениленме деври едебиаты), Батыс ықпалындағы түрік әдебиеті (Баты тесиринде түрк едебиаты), Еуропалық түрік әдебиеті (Аврупаи түрк едебиаты), Жаңа түрік әдебиеті (Модерн түрк едебиаты), Соңғы ғасыр түрік әдебиеті (Сон чағ түрк едебиаты), Ізденістер кезеңі түрік әдебиеті (Арайышлар деври түрк едебиаты) деп әртүрлі атаса да, Танзимат әдебиеті деген атау қалыптасып, тұрақталды. Ал ол кезеңдегі өнер адамдарын (ақын-жазушылар) – танзиматшылар, танзимат өкілі немесе жаңашылдар (йениликчилер) деп атады.

Біз сол қалыптасқан «Танзимат кезеңі түрік әдебиеті» атауын қолдана отырып, сол кезеңдегі әдеби үрдістер мен үдерістерді

толық жеткізуді мақсат еттік. Батыс әдебиеті жанрларының енуі, аударма өнерінің дамуы, проза мен поэзиядағы мазмұндық және пішіндік өзгерістер, әдеби тіл мәселесі, журналистиканың дамуы арқасында түрік публицистикасының қалыптасуы, жалпы түрік герменевтикасындағы өзгерістер мен Танзимат кезеңіндегі өзекті жаңалықтарды түрік әдебиеті тарихына арналған еңбектерге сүйене отырып, оқырманға жеткізуді мақсат еттік.

КІРІСПЕ

Түркия Республикасы – түрлі мәдениеттердің тоғысында қалыптасып, сол мәдениеттерді іштей байланыстыра өзіне сіңіріп, оған түркілік рух берген, дүниенің үш құрлығында (Азия, Африка, Еуропа) алты ғасыр билік құрған ұлы Осман түріктерінің тікелей ұрпағы ретінде мақтанышпен айтарлық іргелі мемлекет. Оның мәдениеті бай, әдебиеті ауқымды.

Қазақстанның тәуелсіздігін алғаш Түркия мойындады. Қазақстан өз тәуелсіздігіне қол жеткізгелі бері Анадолы түріктерімен тікелей түрлі байланыстарды жүзеге асыра бастады. Ғасырлар бойы бір-бірімізден алшақ қалып, бауырластықтың бойтұмары бойымыздан өше бастаған тұста – тәуелсіздігіміздің арқасында орны ойсырап қалған мәдени бай мұрамыз қайта толықты, мәдени-әдеби байланыстарымыз жандана түсті.

Жалпы қазақ пен түрік халықтарының мәдени-әдеби сабақтас-тығының түп тамыры тарихтың терең қойнауында жатқандығы белгілі. Тарихи даму үдерісінде екі халықтың ортақ мәдениеті болғандығы өтірік емес, кейін Оғыз-Қыпшақ тайпаларының ірі-ірі дербес мемлекеттер құруы, бертін келе тарих сахнасында геосаяси жағдайлардың өзгеруі себепті екі халықтың бір-бірінен алшақ қалғандығы тарихи шындық. Дей тұрғанмен, Анадолы түріктері құрған Осман империясы мен Алтын Орда, кейінгі Қазақ хандығы тұсында байланыс болмады дегенге сену қиын. Бұл, әрине, өз зерттеушісін күтіп тұрған тың тақырып, күрмеулі мәселе. Ол ақиқаттың ашылары күмәнсіз.

Шығыстану ғылымындағы Османистика саласы Патшалық Ресей кезінде пайда болды да орыстар осман түріктеріне өз елшілерін жіберу арқылы оның тілін, әдебиетін, мәдениетін, саяси-экономикалық дамуын зерттеуге кірісті. Әрине, османистикамен тек орыстар ғана емес, сонымен қатар ағылшындар, француздар, немістер де айналысты. Алғашқы осман тілінің грамматикасы, орысша-түрікше сөздіктер, Диван әдебиеті туралы еңбектер ХІХ ғасырда жазыла бастады. Ол кейін кеңестік шығыстануда өз жалғасын тапты.

Задында, қазақ қоғамына түрік әдебиетінің үні толыққанды жете қоймады. Кеңес кезеңіндегі бірлі жарым социалистік бағыт-

тағы (түрік әдебиетінде оларды «социалист-топлумджулар» деп атайды) Назым Хикмет, Әзиз Несин, Сабахаддин Әли, Иззеддин Динамо секілді ақын-жазушылардың шығармашылығы белгілі болғанымен, олардың бір бағыттағы еңбектері түрік әдебиеті туралы бағамды пікір білдіруге жете қоймас. Тәуелсіздіктен кейін ғана түрік әдебиетіне қатысты мақалалар, ғылыми еңбектер жазылды, қазақ-түрік әдеби байланыстары күшейе түсті.

Қазақстанда шығыстану ғылымы қалыптасып, дамуы себепті шығыстанушы мамандар дайындау ісі уақыт қажеттілігіне айналды. Елімізде Шығыстану факультеті академиялық сипатта алғаш рет әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде құрылып, өзінің қалыптасу кезеңін аяқтады. Алғашқы ашылған бөлімдердің санатында түрік тілі де бар еді. Түркияның тілі мен діні, әдебиеті мен мәдениеті, оның саяси-экономикалық дамуын қарастыру, бауырлас екі ел арасындағы достық қарым-қатынасты күшейту – түріктанушы мамандарға жүктелді. Біз бұл жерде «түріктанушы» деген терминді Анадолы түріктері үшін ғана қолданып отырмыз.

Түрік тілін оқытуда, әрине, көптеген қиыншылықтар туындады. Оқулықтар мен оқу құралдары түгелі оқу-әдістемелік материалдарды табудың өзі қиындықтар туғызды. Сондықтан көбінесе орыс ғалымдарының еңбектері пайдаланылды, кейде оларды табудың өзі машақаты мол іс болды. Жағдай тек алғашқы түлектер бітіріп, кафедраға жұмысқа қалдырылғаннан кейін барып түзелді. Кафедраға қалдырылған алғашқы оқытушылардың шыдамдылығы, жігерлілігі, өз бағытын толық танып болғаннан кейін ғана барып шын мәніндегі зерттеу жұмыстарына кірісе бастауы, сөйтіп, сапалы оқу-әдістемелік құралдар жазуы Түріктану кафедрасын тығырықтан шығарды.

Аталмыш оқу құралын жазу кезінде біз де ұзақ уақыт іздендік. Мезгілі жетсе де асықпадық, кезеңнің даму үдерісі, сол кездегі саяси-әлеуметтік ахуал, ақын-жазушылар шығармашылығы мен әдеби үрдістерді көңілге толыққанды түйіп алмай оқу құралын жазуға жүрек дауламады, жауапкершіліктің күшті екенін жақсы сезіндік. Көп жағдайда түрік тіліндегі әдебиет тарихы еңбектерін пайдаландық, оны орыс ғалымдарымен салыстыра отырып, орындасын оқырманға жеткізуге тырыстық. Әдебиетті зерттеуші ғалымдар мен әдебиет сыншыларының пікірлеріне арқа сүйей ай-

тар болсақ, белгілі бір әдеби кезеңге баға беру үшін ең аз дегенде 50 жылдай уақыт өтуі қажет екен.

Бұл кітап – түрік әдебиеті тарихы туралы қазақ тілінде жазылған алғашқы еңбек. Оқу құралында – батыстық үлгіде қалыптасқан түрік әдебиетінің болмыс-бітімі, оның тууына алғышарт болған саяси-әлеуметтік уақиғалар, Танзимат кезеңі әдебиетіндегі проза, поэзия және драматургия мәселелері, оның белгілі өкілдері мен олардың шығармалары қамтылды.

Оқу құралы – түрік тілі мен әдебиеті мамандығында оқитын студенттерге, магистранттарға және докторанттарға, сондай-ақ түрік әдебиетіне қызығушылық танытушы жалпы оқырманға арналады.

1. ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІНІҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК АЛҒЫШАРТТАРЫ

XIX ғасырдың екінші жартысында Осман империясына әсер еткен сыртқы күштердің теріс пиғылдары оның тұтастығына қатер туғыза бастады. Паносманизм доктринасы – аз халықтардың басын қосып, тату-тәтті өмір сүру үшін мақсатты түрде мемлекеттік саясатқа айналды. Алайда, османдықтардың алып территориясына көз тігіп, оны бөліске салғысы келген батыс елдері өзге діндегі (көбінесе христиандар) аз халықтардың ұлтшылдық сезімін қайта-қайта қайраумен болды. Соның салдарынан тіпті Мысыр және Босния секілді мұсылман елдері де империядан бөлініп шығу жолдарын қарастырып, жанталасқа түсті. Мұндай толқулардан соң Осман империясы батыс елдерінен көмек сұрап, аяқта мығым тұру жолдарын іздеуге мәжбүр болды.

II Махмұт сұлтан XIX ғасырдың басында елдің бетке ұстар басылары мен бектерін жинап, 1808 жылдың 20 қыркүйегінде келіссөз өткізеді. Бұл маңызды тапсырма Садразам Әлемдар Мұстафа Пашаға жүктелді. Мұстафа Паша мемлекеттің өзекті мәселелерін талқылау мақсатында мемлекет қайраткерлерін құрылтайға шақырып, Анадолы және Рүмелі өкілдерін Чағлаян сарайына жинады. Әлемдар Паша падишах әмірінің заңды күші бар екендігі, ендігі жерде мемлекеттік салықтың жүйелі түрде жиналуы, мемлекет мүддесі үшін әскер қатарына қабылдау турасында сөз қозғап, үкімет мүшелерін осы ұстанымдарды қатаң сақтауға шақырады. Қол қойылып, мөр басылған бұл құжат – «Бірлік құжаты» (Сенед-и иттифак) деп аталды. II Махмұт сұлтан бұл келісім негізінде мемлекет мүшелерінің елдегі беделін ресми түрде мойындағандай сынай танытты. Аталмыш құжат жаңғыру жолындағы алғашқы қадам еді және Танзимат реформасының басталуындағы алғашқы маңызды құжат деп қабылданды.

Екіншіден, әскер ісіне ерекше мән берілді. XIX ғасырдың алғашқы жартысында II Махмұт сұлтан осындай жылдам даму барысында 1826 жылы сұлтанның жеке әскері – Янычар корпусын (Йеничери ордусу) жойып, есесіне жаңа әскери негіздерге сай «Асакир-и мансуре-и мухаммедие» атты армия құрды. Жаңа әскерді жасақтауға Франция мен Пруссиядан арнайы офицерлер шақырылды. Әскери мәселелермен айналысатын «Дар-ы шура-йы

аскери» мекемесі қайта құрылып жарактандырылды. Әкімшілік істерін бір жүйеге келтіру мақсатында «Әділет мәжілісі» (Меджлис-и ахкам-ы адлийе) деп аталатын мекеме құрылды.

Мәдениет саласында да ірі өзгерістер көрініс тапты: әскери мектеп – «Харбийе» (1834) және медициналық оқу орны – «Тыббийе» (1838) деп аталатын білім ошақтары пайда болды. Батыс мәдениетін танып-білу үшін шетелге жастарды жіберіп, оқыта бастады. 1831 жылы «Таквим-и века-и» (Уақиғалар күнтізбесі) атты алғашқы түрік газеті жарық көрсе, оның артынан іле-шала «Джериде-и хавадис» (Ақпараттар ағымы), «Терджуман-ы ахваль» (Жағдайлардың тәржіманы), «Тасвир-и эфкар» (Ой-пікір суреттері) атты газеттер басылып шықты.

II Махмұт сұлтан 1833 жылы дипломатиялық (елшілік) қызметті күн тәртібіне қойды. Нәтижесінде өзінің сенімді серігі Мұстафа Решит Паша Париж бен Лондонға елші болып тағайындалды. Өзінің білімі мен біліктілігін, қарым-қабілетін қажетті деңгейде арттырған ешит Паша Осман империясы Еуропа мәдениетімен тұтастануы қажет деген нық сеніммен елге оралады. Бұл ойын II Махмұт сұлтанға жеткізіп, оның жүзеге асуына ықпал етеді. Осылайша батыстану үдерісіне алғашқы саналы қадам жасалды. Оның жарқын бір көрінісі ретінде еркін сауда-саттыққа жол ашылғандығын атап өтсек те жеткілікті. 1838 жылы қол қойылған сауда келісімі негізінде Осман империясы Еуропа экономикасының ашық нарық өңіріне айналып үлгерді. Батыс елдері көптен күткен мақсаттарына жету және өз пайдаларын уыстан шығарып алмау үшін әкімшілік, қаржы және т.б. салаларда жаңа реформалар қабылдану керектігін айтумен болды. Империяға қарасты рұмдар (түрік жерінде тұратын гректер) мен армяндарға жеңілдіктер қарастырылуын талап ете бастады.

Янияда – Тепеделенли Әли Паша (1820), ал Мысырда – Мехмет Әли Паша (1832) көтерілістері бұрқ ете түсті. Сол аралықта Грекия өз тәуелсіздігіне қол жеткізді (1829). Эфлак пен Бұғдан (1829), іле-шала Сербия (1830) автономияға айналып шыға келді. Француздар 1830 жылы Алжирді басып алды. Тарихи оқиғалар өстіп тізбектеліп дами берді.

II Махмұт сұлтан Мысыр мәселесіне қатысты Стамбұлға иек артқан Мехмет Әли Паша мен Ибрахим Пашаларға қарсы тұру үшін Англиядан әскери көмек сұрауды ойластырды. Сондықтан аталмыш

сауда келісіміне және реформа жасау әрекетіне жылы қабақ танытты. Решит Паша Мысыр мәселесі Еуропа елдерінің де мәселесі екендігіне көз жеткізіп, оларды бұл істі шешуге көндірді, сөйтіп, діндегеніне жетті. 1840 жылғы Лондон келісімі түріктер жағына шешіліп, Танзимат кезеңінің алғашқы үлкен жақсылығы мен жетістігі осы келісіммен жүзеге асты. Решит Пашаның өз Отанын Мысыр әмірінің бүлікшілігінен құтқаруына байланысты елдегі беделі арта түсті.

Осындай толымды уақиғалармен қатар, империя бірнеше ауыр қарыздарды өтеуге мәжбүр болды. Ресейге қарсы басталған Қырым соғысы (1853) Франция мен Англияның қолдауы арқасында түріктердің жеңісімен аяқталды. 1856 жылғы Париж келісім-шарты Танзимат кезеңінің екінші бір жетістігі болды. Алайда империяның бөлшектенуі еш толастамады. II Әбдүлхамит билігі тұсында жағдай тіпті қиындай түсті. 1877 жылғы түрік-орыс соғысынан кейін Берлин конгресі (1878) өтіп, нәтижесінде Сербия, Черногория және Румыния (1878) өз тәуелсіздіктеріне қол жеткізді. Ал Болгария (1879) автономия болып жарияланды. Бессарабия, Батуми, Карс және Ардахан жерлері (1878) Ресейдің қол астына өтті. Крит (1878) аралы автономия болу бақытына ие болды. Австрия – Босния мен Герцоговинаны (1878) басып алса, Англия – Кипр (1878) мен Мысырды (1882) бағындырды. Франция да қарап қалмай Тунисті (1881) өз иелігіне алды. Осылайша, Осман империясы Батыстың саяси мақсаттарын жүзеге асыруы арқасында өзінің құлдырау кезеңін бастан өткерді, мұны белшеден батқан қарыздар жалғастырды. Өстіп ауыр жүктің астында қалып, әбден езіліп-жаншылған империя 1908 жылғы Конституциялық монархия жарияланғанға дейін жойылып кету қаупі алдында тұрды.

Осындай шым-шытырық саяси уақиғалардың шапшаң өрбуі, батыспен ынтымақтасу үдерісіндегі жетістіктеріне қарамастан, оның жоғалтқандары әлдеқайда көп екендігін түріктер бір сәт естен шығарған емес және батыстану әрекетінің нәтижелерін әркез сынға алып отырады.

II Махмұт сұлтан қайтыс болған соң 1839 жылы оның орнына тақ мұрагері ретінде ұлы Әбдүлмәжит билікке келді. Батыс мәдениеті үлгісінде тәрбие алған Әбдүлмәжит сұлтан Решит Пашаның жаңашылдық бастамаларына риза болып оны қолдайды, сөйтіп, 1826 жылдан бері бой көрсеткен жаңашылдық реформалары жылдам

қарқынмен дами түседі. Решит Паша «Танзимат-ы хайрийені» жариялауды Әбдүлмәжит билікке келген соң төрт айдан кейін жүзеге асырды. Бұл ферманды (жарлық) – «Танзимат ферманы», «Гүлхане-и хатт-ы хумаюн» немесе «Гүлхане-и хатт-ы шериф» деп атайды. Түрік падишахтары қоныс тепкен Топкапы сарайының ішкі бөлігінде орналасқан Гүлхане бақшасында оқылғандықтан солай аталды. Аталмыш жарлық падишахтың қатысуымен мемлекеттік шенеуніктер, шетелдік елшілер, дінбасылары және халықтың алдында оқылды. Жарлықтың баптары заңдық күшіне енген бұл кезеңді – Танзимат кезеңі деп атайды. Бұл кезең 1870 жылға дейін жалғасып, I Конституциялық монархия (1876) жарияланғанға дейін сақталды. Танзимат реформасы кең мағынада Осман империясының мемлекеттік құрылымы мен мемлекет-қоғам қатынастарын реттестіру дегенге саяды.

Танзимат кезеңінің 1839-1860 жылдар аралығы саяси кезеңді қамтып, батыстану үдерісіндегі негізгі бағыттарды белгіледі. Танзимат реформасы – әділет, саясат, басқару жүйесіне жаңа сипат беріп, адам құқығына жаңа белестер әкелді. Мал, жан және намысты қорғауға толық кепілдік берілді.

Осман империясының аяқ алысы ауырлай түскен осы бір қиын-қыстау күндерде елді басқарып отырған басшылар мұндай кері кетушілікті жою мақсатында ел басқарудағы негізгі тетіктерді қайта құру қажеттілігін түсінді. Міне, сондықтан Танзимат ферманы жаңашылдық бастамаларды мемлекеттік бағдарлама дәрежесіне көтеруді көкседі. Саяси тұрғыдан алғанда бұл жарлық – мұсылман емес, христиандық және сионистік сенімдегі азаматтарға бірнеше жаңа құқықтар берді.

Заңдық тұрғыдан алғанда бұл жарлық – падишахтың өз билігін шектеп, отандастарына бірнеше жеңілдіктер беруімен ерекшеленеді. Ферман бойынша иелігіндегілер заңды қатаң сақтауы шарт: жан, мал және намыс сенімі ішінде өмір сүруі қажет. Салықты әркім өзінің жағдайы мен мүмкіндігіне қарай төлейтін болды. Әскер қатарына шақырылатындардың жиналу орны мен әскери қызмет мерзімінің реттелуі, сот үкімі ашық түрде жүргізілетіндігі, сот шешімі шықпай жатып ешкім жаза шекпейтіндігі, мемлекеттік қызметкерге белгілі бір мөлшерде жалақы төленіп, мұсылмандар мен христиандар тең құқықты болатындығы осы ферманмен нақты бекітілді.

Төменде «Танзимат» жарлығының түпнұсқасы мен аудармасын беруді жөн деп таптық.

Tanzimat Fermanı

Osmanlı Devleti doğuşundan beri Şeriata son derecede bağlı olduğundan saltanat kuvvetli ve halk refah içinde idi. Fakat 150 yıldan beri birbiri ardından gelen gaileler ve çeşitli sebepler yüzünden Şeriata ve kanunlara uyulmadığından eski kuvvet ve zenginlik güçsüzlük ve fakirliğe dönmüştür. Şeri kanunlarla yönetilmeyen memleketlerin ayakta kalamayacağı açık bir gerçek olduğundan tahta çıktığımız günden beri bütün düşüncemiz, sırf memleketi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak noktasında toplanmıştır. Halbuki devletimizin coğrafi konumu, verimli toprağı ve halkın yeteneğı gözönüne alınırsa, gereken işlere girildiğı takdirde beş on yıl içinde Tanrının yardımıyla dilediğimiz şeylerin gerçekleşeceği meydandadır. Bu sebeple Tanrının yardımına ve Peygamber'in ruhaniyetine güvenerek bundan böyle devletin ve ülkenin yönetimi için bazı yeni kanunlar konulması gerekli görülmüştür. Bu kanunların esasları ise, can güvenliğı, ırz ve namusun ve mülkiyetin korunması, verginin belirlenmesi ve gereken askerin toplanması ve hizmet süresi noktalarında toplanır. Şöyle ki: Dünyada candan ve ırz ve namustan daha aziz bir şey yoktur. Bir insan onları tehlikede gördükçe kendi yaradılışında ihanete eğilimi olmasa bile can ve namusunu korumak için muhakkak bir harekete kalkışır. Bunun ise devlet ve memlekete ne kadar zararlı olacağı meydandadır. Buna karşılık şu da bir gerçektir ki, insan canından ve namusundan emin olursa doğruluktan ayrılmaz. İşi ve gücü ile uğraşarak yalnız devlet ve milletine yararlı olur. Mal güvenliğine gelince, bu olmazsa kimse devletine ve milletine ısınamaz ve ülkenin kalkınmasına ilgi göstermeyip sürekli bir kaygı içinde yaşar. Halbuki şu da bir gerçektir ki, malından emin olan kimse, kendi işiyle uğraşır, geçim çevresini genişletmeye çalışır ve kendinde hergün devlet ve millet gayreti ve vatan sevgisi artar. Vergilerin belirli olması noktasına gelince, bir devlet ülkesini korumak için elbette askere muhtaçtır ve bunun için gereken gideri yapmak zorundadır. Bu gider ise tebaanın vergisiyle meydana geleceğinden bunun daha iyi bir duruma getirilmesi yollarını aramak önemlidir. Eskiden bir gelir kaynağı sayılmış olan tekel belasından yakında kurtulduk. Şimdiye kadar asla bir faydası görülmeyen yıkıcı iltizam yöntemi bugün de yürürlüktedir. Bu yöntem bir memleketin siyasi ve mali işlerini bir adamın keyfine ve hatta baskısı altına teslim etmek demektir. Eğer bir de o adamın iyi bir karakteri yoksa yalnız kendi

çıkartına bakıp her işi, zulümden ibaret olacaktır. İşte bu sebeple bundan sonra herkesin emlakine ve kudretine uygun bir vergi belirlenerek kimseden fazla bir şey alınmayacak ve devletin kara ve deniz askeri giderleri ile öteki giderlerini gerekli kanunlarla sınırlandırıp belli ederek ona göre yapılacaktır. Asker sorunu dahi söylediğimiz gibi önemli sorunlardandır. Ülkesini korumak için asker vermek halkın boynunun borcudur. Fakat şimdiye kadar bölgelerin nüfus miktarı gözönünde tutulmayarak kiminden çok, kiminden az asker istemekte idi. Bu da hem düzensizliğe hem de tarım ve ticaretin zarar görmesine sebep olmakta idi. Öte yandan askerliğe gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar bu hizmette bırakılmaları kendilerinin ümitsizliğe düşmeleri sonucunu yaratmakta, soy sop sahibi olmalarını önlemekte idi. Bu nedenle bundan sonra her bölgeden gerektiği zaman istenecek askerin daha iyi bir yönetime göre alınması ve dört beş yıl süreyle sırayla hizmet etmelerini sağlayacak bir yöntem bulunması gerekmektedir.

Bu düzenli kanunlar çıkarılmadıkça kuvvetlenme, kalkınma ve huzur, mümkün olmayıp hepsinin esası da yukarıda açıklanan noktalardan ibarettir. Bundan sonra suçluların davalara şer'iat kanunlara göre herkesin önünde incelenip hüküm verilmedikçe hiç kimse hakkında gizli açık idam ve zehirlenme gibi işlemler yapılmayacak, hiç kimse başkasının ırz ve namusuna el uzatamayacak ve herkes, mal ve mülküne tam bir serbestlikle sahip olacak ve kullanacak ve kimse kimsenin işine karışamayacaktır. Sözelimi, biri bir suç işlemiş olsun, onun mirasçıları onun suçu ile suçlandırılmayacağından suçlunun malına devletin elkoymasıyla mirasçılar, haklarından yoksun bırakılmayacaktır. Tebaamızdan olan Müslümanların ve diğer milletlerin (dini cemaatler) bu elkoymalardan istisnasız faydalanmaları için can, ırz, namus ve mülkiyet maddelerinde, Şeriyat hükmü gereğince, bütün ülke halkına tarafımızdan tam garanti verilmiştir. Başka hususlara dahi oybirliğiyle karar verilmesi gerektiğinden Meclisi Ahkamı Adliyye üyeleri, gereği kadar çoğaltılacak ve vekiller, devlet adamları belirli günlerde orada toplanacak ve herkes, düşüncelerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek can ve mal güvenliği ve vergilerin belirlenmesi hususlarına dair gereken kanunları karar altına alacaklar, öte yandan askeri düzenlemede (Tanzimat-i askeriyeye) Babı Seraskeri Darı Şurasında söyleşilip gereken kanunlar kararlaştırılacaktır. Her kanun karara bağlandıkça hattı hümayunumuzla onaylanması için tarafımıza arz olunacaktır. Şeriatı uygun olan bu kanunlar, ancak din ve

devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacağından tarafımızdan buna aykırı hareket vuku bulmayacağına ant içilip Hırka-i Şerife odasında bütün ulema ve vekillerin huzurunda, Tanrı adıyla ayrıca ant içilecektir. Ulema ve vekiller de ant ettirileceklerdir. Bu sebeple ulemadan vezirlerden kim olursa olsun, bundan sonra bu şeriat kanunlara aykırı hareket edenlerin, ortaya çıkan suçlarına göre rütbeye, hatır ve gönüle bakılmaksızın layık olduğu cezaya çarptırılmaları için özel bir ceza kanunnamesi düzenlenecektir. Bütün memurların şimdiki durumda yeterli maaşları vardır. Olmayanların da durumu ayarlanacaktır. Onun için şeriat bakımından çok kötü sayılan ve ülkenin yıkılmasına en büyük sebep olan rüşvetin bundan sonra olmamasının da bir kanunla sağlam bir şekilde sağlanmasına çalışacaktır.

Açıklanan bu hususlar, eski yönetim yöntemini tamamiyle değiştirip yenileştirme demek olacağından bu iradei şahanemiz İstanbul halkına ve bütün imparatorluk ahalisine ilan edilip duyurulacağı gibi, dost devletlerin bu yöntemin inşallah sonsuza kadar kalmasına tanık olmak üzere İstanbul'da oturan sefirlerine de resmen bildirilecektir

Yüce Tanrı hepimizi başarılı kılsın, konulacak kanunlara aykırı hareket edenler, yüce Tanrının lanetine uğrasınlar ve sonsuza kadar felah bulmasınlar, amin.

Қазақша нұсқасы:

Танзимат жарлығы

Осман империясы құрылған күннен бастап шарифат шарттарын қатаң сақтағандықтан оның билігі қуатты, ал халқы молшылықта өмір сүрді. Алайда, 150 жылдан бері жалғасып келе жатқан қиыншылықтар және түрлі себептерге байланысты шарифат пен заңға бағынбаушылық секілді әрекеттер бұрынғы күш-қуатты әлсіретіп, кедейшілік әкелді. Шарифат заңымен басқарылмайтын мемлекеттің болашағы бұлыңғыр екендігі ащы шындық. Таққа отырған күннен бастап тек елді дамыту, халықты молшылыққа қауыштыру туралы ойлар мазалай бастады. Дегенмен еліміздің жағрапиялық орналасуы, өнімді жері және халықтың іс атқаруға деген құлшынысын ескере отырып, қажетті шаруаны атқаруға жұмыла кірісер болсақ, бес-он жыл ішінде Алланың қолдауымен тілегіміздің жүзеге асатындығы айдан анық. Сондықтан Тәңірдің қолдауына және Пайғамбарымыздың рухына сыйына оты-

рып, бұдан былайғы уақытта мемлекетті дұрыс басқару үшін жаңа заңдар қажет екендігін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Бұл заңдардың негізі – жеке бастың қауіпсіздігін, ар-ожданы мен намысын, мал-мүлігін қорғау, салық мөлшерінің нақты көрсетілуі, қажетті әскердің жасақталуы, қызмет уақытының нақты белгіленуі мәселелерінде жатыр. Тарқатып айтар болсақ: дүниеде жеке өмірден, ар-ождан мен намыстан асқан байлық жоқ. Кез келген адам осы бір қасиетті нәрселерге қауіп төніп тұрғанын байқаса және табиғатында қылмыс жасауға деген ешқандай икемі болмаса да жаны мен ар-ожданын қорғау үшін міндетті түрде теріс әрекетке барары хақ. Ал мұның мемлекетке, елге тигізер зияны бесенеден белгілі. Ал, әгәрәки, адам өзінің жаны мен ар-ожданы қауіпсіз екендігін түсінсе, ол шындықтан еш алшақ кетпейді. Өз ісімен айналыса жүріп еліне, ұлтына пайдалы бола бастайды. Мал-мүлік қауіпсіздігі турасында сөз қозғар болсақ, егер бұл болмаса ешкім ешқашан өз елін, өз ұлтын сүймейді және елінің дамуы үшін үлес қоспайды, өзінің жеке басының қайғысымен бас қатыратын болады. Алайда, мына бір нәрсенің де шындық екенін естен шығармаған жөн: мал-мүлкін қауіпсіздігіне сенімді болған кез келген адам өз ісімен айналысады, дүние табу ортасын кеңейтуге мүмкіндік алады және оның бойында күн сайын еліне, ұлтына деген сүйіспеншілігі, отанына деген махаббаты арта түседі. Салық мөлшерінің нақты көрсетілуі мәселесіне келер болсақ, кез келген мемлекет өз елін қорғау үшін әскерге мұқтаж, сондықтан қажетті шығындарға амалсыз барады. Бұл шығындар халықтың салығы арқасында жүзеге асатындықтан, оны дұрыс жолға қою тетіктерін іздеу өте маңызды іс. Бұрындары алым-салықтың негізгі қайнар көзі болып табылған монополия деген бәледен жақында ғана құтылды. Бүгінге дейін еш пайдасы тимеген қажетсіз сатып алу тәсілі әлі де болса қолданыста. Бұл тәсіл – бір елдің саяси және қаржы ісін бір адамның қолына сеніп тапсырып қою, тіпті жеке билігіне толық беріп қою деген сөз. Егер әлгі сенімді уәкіл теріс пиғылды болса, онда ол тек өз пайдасын ойлайтын болады. Ал ондай адамдардың тірлігі алға баспайды, ісі тек зұлымдыққа толы болмақ. Сол себепті, бұдан соң әркімнің иелігіндегі жеріне, жылжымайтын мүлігіне және салық төлеу қабілетіне сай табыс мөлшері белгіленіп, ешкімнен басы артық қаржы алынбайтын болады. Мемлекеттің құрлық әскері мен теңіз флотына жұмсалатын шығындар мен өзге де алым-салық түрлерін қажетті заңмен шектеп белгілеу және соған сай әрекетке көшу көзделеді. Әскер мәселесі – атап өткеніміздей, өте

маңызды проблема. Елін, жерін қорғау үшін әскер беру – халықтың мойнындағы парызы. Алайда, қазірге дейін аймақтардағы халық саны ескерілмей біреуден артық, біреуден кем әскер сапына алу оқиғалары белең алып жатыр.

Екіншіден, әскери қызметке шақырылғандар өмірінің соңына дейін осы қызметте қалатындықтан, олардың бойында үмітсіздік пайда болған. Ал бұл жағдай олардың үйлі-баранды болуына кедергі келтіріп отыр. Сондықтан, бұдан кейін әр аймақтан қажетті уақытта әскер қатарына шақырылатындар өзгеше бір тәсілмен алынып, 4-5 жылдық мерзіммен кезектесе әскери борышын өтейтін жаңа тәсіл ойластырылатын болады.

Осындай жүйелі заң ойластырылмайынша, әскери тұрғыдан күшею, ілгерлеу және толық тыныштық орнату еш мүмкін емес, ал мұның негізі жоғарыда айтып өткен жәйттерге тікелей қатысты болып отыр. Бұдан кейін айыпталушылардың ісіне қатысты шарифат заңы бойынша халықтың алдында тергеп-тексеріп, үкім шығармайынша, ешкімді құпия немесе ашық өлтіру, улау секілді әрекеттер жүзеге асырылмайды. Ешкім де біреудің ар-ожданы мен намысына қол сұқпайды. Әркім өзінің дүниесі мен мал-мүлкіне толық ие болып, өз қажетінше қолданатын жағдайға жетеді. Біреу-біреудің ісіне араласпайды. Орайы келгенде айтайық, егер біреу қылмыс жасаған жағдайда оның мирасқорларын әлгінің қылмысымен кінәлауға тыйым салынады. Қылмыскердің бар дүниесі мемлекет пайдасына шешілгенімен, оның мирасқорлары өздерінің заңды несібесіне қол жеткізетін болады. Мұсылман азаматтарымыз бен өзге де ұлыстардың (діни жамағаттар) тәркіленген дүниеден еш шектеусіз пайдалануы үшін шарифат заңы бойынша жеке бастың қауіпсіздігі, ар-ожданы мен намысы және мал-мүлік баптары негізінде елдің барлық азаматтарына кепілдік береміз.

Өзге де маңызды мәселелерді ынтымақтаса шешу қажет болғандықтан, Әділет мәжілісі (меджлис-и ахкам-ы адлийе) мүшелерінің саны қажетінше артады, сөйтіп, уәкілдер мен саяси қайраткерлер белгілі күндерде сонда жиналып, әркім өзінің ойын еркін айтуға мүмкіндік алады. Жеке бастың қауіпсіздігіне, мал-мүлкіне және алым-салықтарға қатысты қажетті заңдардың қабылдануына шешім шығарады. Екіншіден, әскери тәртіп жағдайында (Танзимат-ы әскерийе) Жоғарғы әскери кеңеспен (Бабы сераскери дары шура) келісе отырып, қажетті заңнамалық актілер қабылданатын болады. Әр заң белгілі бір шешімге негізделіп, ол патша жарлығымен

бекітілуі үшін бізге өтініш жасайтын болады. Шарифатқа сай бұл заңдар тек дін мен мемлекет, мал-мүлік пен халықты дамытуға бағытталғандықтан, біздің тарапымыздан бұған қайшы ешқандай іс-әрекет жүзеге аспайтындығына қатысты ант-су ішіледі. Айрықша, Хырка-и шерифе бөлмесінде барлық дінбасылар (улема) мен сенімді өкілдердің алдында Алла атымен ерекше ант ішу салтанаты өтетін болады. Дін басылар мен уәкілдер де ант қабылдайды. Сондықтан да дінбасылар мен уәзірлердің қай-қайсысы болмасын, сол күннен бастап осы бір шарифат заңдарына қарсы шыққандардың барлығы дерлік өздерінің қылмыстарына қарай жауап беретін болады. Жауап аларда оның дәрежесіне, ағайынгершілігіне немесе көңіліне қарап жатпайды, лайықты жазасын алу үшін ерекше қылмыстық заңнама қабылданатын болады. Барлық қызметкерлердің қазіргі таңда жеткілікті мөлшерде жалақысы бар. Жоқтарының жағдайлары қарастырылады. Сондықтан шарифат тұрғысынан қылмыс деп бағаланып, мемлекеттің құлдырауына бірден-бір себепкер болған – паракорлықты жою үшін арнайы заң қабылданып, ол заңның қатал бақыланатындығын жүзеге асыратын боламыз.

Талқыланған бұл мәселелер бұрынғы басқару тәсілін түбегейлі өзгертіп, жаңа сатыға көтеру дегенге саяды. Бұл құнды құжат Стамбұл халқына және империямыздың барлық тұрғындарына жар салып жарияланатын болады. Сонымен қатар достық жағдайда өмір сүріп жатқан көрші мемлекеттер бұл тәсілдің, иншалла, мәңгілік қызмет атқаратынына куәгер болатындығына сенеміз және Стамбұлдағы елшілерін ресми түрде хабардар етеміз.

Ұлы Тәңірі барлығымызды бақытты етсін! Қабылданған заңдарға бағынбағандар Алланың қаһарына ұшырап, мәңгі бақи тыныштық таппасын, әумин!

Тақырыпқа арналған сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Танзимат кезеңіндегі саяси-әлеуметтік алғышарттарды атап көрсетіңіз?
2. Танзимат реформасының мәні неде?
3. Танзимат кезеңіндегі мәдени өзгерістер туралы әңгімелеп беріңіз.
4. Танзимат жарлығының ерекшеліктерін атаңыз?
5. Танзимат кезеңіндегі өзгерістер не себепті әскери саладан бастау алды?
6. Танзимат кезеңіндегі саяси оқиғалар туралы баяндап беріңіз.
7. I Махмұт сұлтан дәуіріндегі білім және ғылым саласындағы өзгерістер туралы не айтасыз?
8. Садразам Решит Пашаның маңызды қызметі туралы ой бөлісіңіз.
9. Танзимат жарлығының мазмұнын саралаңыз.

2. ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘДЕБИЕТТІҢ ЖАЛПЫ СИПАТЫ

Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті – Еуропалық сипаттағы түрік әдебиетінің алғашқы баспалдағы. 1860-1896 жылдар аралығын қамтиды, яғни 1860 жылы «Тержұман-ы ахваль» газетінің жарық көруімен Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті басталды деп есептелінеді. Дегенмен 1839 жылдан 1860 жылға дейінгі кезеңді кейбір әдебиет зерттеушілері бөліп тастамай, оны Танзиматтың дайындық кезеңі деп есептейді. Танзимат кезеңін саяси тұрғыдан алғанда (1839-1876) «Танзимат әдебиеті» деудің орнына «Танзимат кезеңі түрік әдебиеті» деп атаған жөн дегенді көптеген әдебиет зерттеушілері мойындайды. Тек 1914 жылы әдебиетші-ғалым Исмаил Хабиб Севүктің бастауымен «Танзимат әдебиеті» атауы түрік әдебиетіне толық орнықты. Өзгерістер мен жаңғыру үдерісі «Сервет-и фүнун» әдебиетіне дейін жалғасқандықтан, әдеби тұрғыдан 1839-1896 жылдар арасы Танзимат әдебиеті деп есептелді, яғни қысқаша қайырап болсақ, саяси тұрғыдан Танзимат 1839-1876 жылдар аралығын, ал әдеби тұрғыдан 1839-1896 жылдар аралығын қамтиды деген сөз.

Батыстану үдерісінде 1832 жылы құрылған «Аударма бюросының» маңызы ерекше. Ірі мемлекет қайраткерлері Әли Паша, Фуат Паша және Саффет Паша мәдени институт ретінде қалыптасқан осы бір білім ошағында шыңдалған еді. Батыстану жолында ой-пікір мен өнерге қызмет еткен Аударма бюросынан кейін «Сұлтанның ерекше кеңсесі» (Mabeyn Kalemі), «Топхане кеңсесі» (Tophane Kalemі), «Салық кеңсесі» (Gümrük Kalemі) секілді зиялы қауымның тәжірибесін шыңдаған білім ордаларының мақсаты – мәдениет пен әдебиетке жақын адамдарды тәрбиелеу еді.

Осы кезеңде «Джериде-и хавадис» (1840), «Тержұман-ы ахваль» (1860), «Тасвир-и ефкар» (1862), «Мухбир» (1867), «Хүррийет» (1868), «Диожен» (1870), «Ибрет» (1871), «Хадика» (1873), «Тержұман-ы хакикат» (1878) секілді газеттер; «Меджмуа-и фүнун» (1862), «Хазине-и еврак» (алғашқы әдеби журнал), «Меджмуа-и Эбуззия» (1880), «Малумат» (1893) және т.б. журналдар жаңашылдық әрекетінің орнығып дамуына зор ықпал етіп, батыс мәдениеті мен өркениетіне қатысты хабарлар мен мәліметтерді дер кезінде оқырманына жеткізіп отырған үлгілі басылымдар санатынан орын алды.

Танзимат кезеңінде ағартушылық, білім беру саласына бағытталған іс-шаралар да көптеп атқарылды. «Енжүмен-и даниш» атты алғашқы түрік академиясын Решит Паша садразам қызметін атқарып отырған кезінде француз академиясын негізге ала отырып құрған болатын. 1846 жылы құрылысының негізі қаланып, 1851 жылы көпшілікке ашылған түрік академиясының басты мақсаты – білім мен мәдениет саласындағы қажетті жұмыстарды жүйелі түрде атқару, әртүрлі ғылыми-техникалық еңбектер жазу, шет тілдерінен аударма жасау және түрік тілін дамыту жолындағы бастамаларды ынталандыру болды.

Жевдет Паша тарихы мен Ибн-Халдун аудармасы және Вефик Пашаның тарихи еңбектері алғаш рет осы академияның қолдауымен кітап болып басылған-ды. Алайда Решит Паша мен Әли Паша арасындағы пікір алшақтығы және Решит Пашаның садразам қызметінен босауына байланысты 1852 жылдан кейін академия өз маңызын жойып, таратылады.

Аумалы-төкпелі заманның өзгермелі шарттары ішінде 1858 жылы Решит Пашаның, ал 1861 жылы Әбдүлмәжит сұлтан-ның қайтыс болуымен Танзиматтың алғашқы кезеңі аяқталған болып есептелінеді. Осыған қарамастан, тәуекелге бел байлаған қиын кезеңде қызу бастамалар өз жалғасын таба білді. Мәдениетті қолдауға көп көңіл бөлінген бұл кезеңде Мектеб-и ибтидаи (бастауыш мектеп), Рүштийе (орта мектеп) және Идадилер (лицей), Дарүлфүнун (жоғары білім), Мүлкийе-и тыббийе (медицина мектебі, 1867), Мектеб-и мүлкийе (1877), Мектеб-и хукук (құқық мектебі, 1878), Дарүлмуаллимин-и алийе (жоғары мұғалімдер мектебі, 1891), Дарүлмуаллимаат (ер және әйел мұғалімдерді дайындау мектебі) сынды білім ошақтары ашылды. Осылайша, түрік елінде Батыс мәдениеті негізінде білім алған жаңа буын пайда болды. Осындай рухани бай қоспалардың нәтижесінде тәрбиеленген зиялы қауым өкілдерінің еңбектері әдебиеттің дамуына оң ықпал етті. XIX ғасырдың қырқыншы жылдарынан бастау алатын жаңа түрік әдебиетінің негізін салушылар өз еңбектерін журналистика саласымен тығыз байланыстыра қарады. Әдебиет, мәдениет және өнер саласын дәріптеуші басылымдардың саны арта түсті.

Түркияда алғашқы басылым – 1831 жылы жарық көрген «Таквим-и векаи» газеті. Ал алғаш рет 1840 жылы түрік тілінде

жарық көрген «Жериде-и хавадис» газетін ағылшындық Черчилль деген журналист шығарған еді. «Таквим-и векаи» – әдебиет әлемінен әлдеқайда алшақ, күнделікті өмірден мәлімет тарататын ресми газет сипатында болса, «Жериде-и хавдис» – ғылым, мәдениет және әдебиет саласындағы мақалаларды жариялап, 1842 жылы басталған драматургиялық шығармаларға да орын берген. Айрықша, базбір пьесаларды талқылап, «трагедия, комедия, водевиль, пантомима, опера, балет» жанрлары туралы мағлұматтар беріп отырған. Бұл газет түрік жазушылары тарапынан қызу қолдау тапты. Әли бей, Хафыз Мүшфик және Мүниф Ефенди сынды жазушылар – редакция алқасынан орын алған қаламгерлер. Бұл газет «Отан» сөзінің танымын талқылаумен қатар «таза түрік тілі» түсінігі тарапындағы айтыс-тартыстарды да қыздыра түсуімен ерекшеленген. Алайда, журналистикаға деген қызығушылық Шинасидің атымен тікелей байланысты. Түрік журналистикасының негізін қалаушы қарымды қаламгер, драматург, ақын һәм публицист – Ибрахим Шинаси. Танзимат әдебиетінде журналистиканың бірден-бір өкілі болса, ол – Ибрахим Шинаси. Шинасидің пікірінше, газет – ең алдымен халық құқығының мәселесі. Кез келген кісі елдің тағдырына қатысты өз ойы мен көзқарасын газет арқылы жеткізуі тиіс. Осы тұрғыдан байыптағанда, газет – халық үшін емес, халықтың қалауын, оның көзқарасын жеткізудегі басты құрал.

Шинаси өзі шығарған «Тержүман-ы ахваль» газетінде алдымен өзінің «Ақынның үйленуі» (Şair Evlenmesi) атты комедиясын, кейін Костаки Ефендидің «Хейет-и сабыка-и Костантанийе» атты пьесасын үзінді етіп басып шығарады. Газетке деген қызығушылықты арттыра түсу үшін түрлі тақырыптағы мақалаларды жариялай бастайды. Шинаси Агах Ефендимен бірлесе шығарған «Тержүман-ы ахваль» газетінен соң 1862 жылы өзі жалғыз «Гасвир-и ефкар» атты газетті шығарады. Аталмыш газет Шинасидің мазмұнды мақалалары мен таза түрік тілінде жазылған тартымды шумақтары (бент) арқасында оқырманның жүрегіне тура жол тартты. Сонымен қатар, газетте басылған Эммерих де Ваттлдың «Хукук-и нас» (Халық құқығы), Ахмет Вефик Пашаның «Шеджере-и евсал-и Түркияе» (Түркияға жету шежіресі) мен «Хикмет-и тарих», Катиб Челебидің «Дүстүр үл-амел фи ыслах иль-халел» және «Мизан үл-хак фи ихтияр үл-ахак», Салих Ефендинің «Тарих-и таби», Бех-

чет Молланың Буффоннан аударған «Тарих-и табии» (Табиғат тарихы) атты еңбектері газетке айрықша сән бере түседі. Осылайша, публицистикалық мақала – жанр ретінде түрік әдебиетіне енді.

Журналистика – түріктің жазба әдебиетіне саяси-идеологиялық және әдеби мақалаларды әкелумен қатар әлеуметтік мәселелерді қаузайттын жазуларды да көптеп жеткізді. Шинасидің Терджұман-ы ахваль мұқаддимасы (кіріспе бөлім), Намык Кемальдың Тасвир-и эфқярдағы «Осман тілінде жазылған әдебиет туралы кейбір ойларым» (Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir), Зия Пашаның Хұррийет газетіндегі атақты «Поэзия және проза» (Şiir ve İnşa) секілді сыни мақалалары сол кездегі түрік қоғамдық ойына тың серпілістер әкелді.

Ибраһим Шинаси – Танзимат әдебиетінің негізін қалаушы, сондай-ақ түрік журналистикасының да негізгі құрушысы болды. Ол шығарған «Тержұманы-ы ахваль» газетінің шығуымен Танзимат әдеби кезеңі басталды деп есептеледі. Сонымен бірге жазушылық өнерімен қатар журналистік қырымен танылған танзиматшылар арасынан Намык Кемаль, Зия Паша, Әли Суави, Эбуззия Тевфик, Шемседдин Сами, Ахмет Митхат, Муаллим Наджи, Режеизаде Екрем, Мизанжы Мұрат және Бешир Фуатты ерекше атап өткен жөн.

Тақырыпқа арналған сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Танзимат кезеңіндегі әдебиеттің жалпы сипатын баяндаңыз.
2. Танзимат әдебиетінің өзге де атаулары туралы не білесіз?
3. Танзимат әдебиеті қалайша жіктеледі?
4. «Танзимат әдебиеті» терминіне түсініктеме беріңіз.
5. I Танзимат кезеңі әдебиеті туралы баяндаңыз.
6. II Танзимат әдеби кезеңі туралы не білесіз?
7. Танзимат кезеңі журналистикасын саралаңыз.
8. Танзимат әдебиетінің дайындық кезеңін сипаттаңыз.
9. Танзимат кезеңі түрік әдебиетінің негізін қалаған кім?
10. Танзимат кезеңіндегі ағартушылық қызмет пен білім ошақтары туралы ой бөліңіз.
11. Танзимат кезеңі әдебиетінде аударма өнері қалайша дамыды?
12. Аударма бюросының қызметі туралы ойыңызбен бөлісіңіз.

3. ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІ ТҮРІК ПОЭЗИЯСЫ

Танзимат әдебиетінде мазмұндық және пішіндік жағынан үлкен өзгеріске түскен түр, ол – поэзия. Роман мен пьеса түрлерін тәжірибеден өткізбес бұрын өлең түрінде жаңашылдық бастамалары тез бой көрсете бастады. Поэзияда алдымен жаңа тіл және жаңаша баяндау тәсілдері қарастырылды. Бұл – жаңа тіл мен баяндау тәсілінің негізгі қайнар көзі – прозадағы сияқты – халықтың күнделікті қолданыс тілі мен стилі деп білді.

Шинасидің француз ақындары Лафонтен мен Ламартиннен аударған өлеңдері жаңа поэзияның ерекшеліктерін еңсеруге өз септігін тигізді. Оның «Мінәжат», «Иләһи» атты қасыдалары, «Арз-ы мухаббет» мәснәуиі, «Есек пен түлкі» мысал өлеңі және қарапайым халық түрікшесімен жазылған қыталары (төрттікпен жазылатын өлең түрі) арқасында классикалық түрік поэзиясы алғаш рет өзінің қалыптасқан көне формасынан айырылып, батыстық өлең пішінін қабылдай бастады. Оның «Гержұман-ы манзуме» атты поэмасы ерекше ықпалды болды, өйткені, онда алғаш рет батыс поэзиясының түрік тіліне деген әсері анық байқалды. Ал Ламартиннен аударған «Естелік» (Ам) өлеңіндегі ұйқас пен пішін сол кездегі поэзияның жаңашылдығы ретінде қабылданып, кең қолдау тапты. Сөйтіп, 1860 жылға дейін француз ақындарын аудару арқылы Шинаси жаңа тіл мен стиль ізденістерін күшейте түседі. Мейлі ол пішіндік жағынан болсын, мейлі мазмұндық болсын, әйтеуір Диван поэзиясының ықпалынан құтылып, қарапайым да болса төрттік шумақтар жазу немесе аударма өлеңдермен жаңа поэзияны жаңғыртуды ойластырды.

Зия Паша өзінің ғазалдары мен шарқыларындағы (Диван поэзиясының жанрлары) тіл мен баяндау тәсілі, Намык Кемаль да Шинасиден танысқаннан соң әрі баяндау, әрі поэзия жанры тұрғысынан алғанда көне поэзиямен қош айтысты. Намык Кемальдың ықпалында қалған Режеизаде Екрем және екеуінің де үлкен әсері болған Әбдүлхак Хамит пішін тұрғысынан кейде көне поэзияға ауытқып кетіп отырса да, түрік поэзиясына енген жаңаша баяндаудан қалыс қалмай оны жетілдіре түсті. «Бұл баяндау тәсілдерінде, – дейді әдебиет зерттеуші ғалым Кенан Ақйүз, – Шейх Галибтен Акиф Пашаға дейінгі түрлі өзгермелі стильдердің ықпалы болғандығы айдан анық». Танзимат әдебиетінің бастапқы кезеңінің

өкілі Этхем Пертев Пашаның француз тілінен аударған қайсыбір өлеңдерінде XIX ғасыр Диван поэзиясының ірі өкілі Шейх Галибтің баяндау әсерінің болғандығы Танзимат әдебиетінің II кезең өкілдері – Режеизаде Екрем мен Әбдұлхак Хамитте де байқалуы әбден мүмкін деп топшылауға болады. Бұл екі ақын түрлі баяндау формаларын қарастырумен қатар өлеңде ортақ стиль тапқандығы сияқты, жалпы баяндау шеңберінде жеке стиль де қалыптастыра алған. Дей тұрғанмен, Шинасидің ауызекі тілге жақындауға бағытталған тіл мен стиль тарапындағы талпыныстарына қарамастан, Намык Кемаль мен Зия Пашадан бастап романтикалық поэзияның ықпалымен Режеизаде Екремнің, сондай-ақ Әбдұлхак Хамит поэзиясының ауызекі тілден әлдеқайда алшақтау болғандығын байқаймыз.

Жаңа өлеңнің тағы бір өзгерісі – оның тақырыбында. Мысалы, Шинасидің шығармашылығында ол көбінесе сол дәуір үшін өте таңсық ұғымдар – «өркениет, әділет, құқық, заң, мемлекет, адам құқығы мен міндеттері» секілді әлеуметтік және саяси конъюктура болып келсе, Намык Кемаль мен Зия Паша бұған бостандық пен Отан тақырыбын қосып, оны байыта түсті.

Бұған қоса, «қарапайым пікір» (harc-ı alem fikir), яки рационализм элементін де атап өткен жөн. Мұндай түйсік Шинасидің қасыдалары, кейбір бәйіттері мен мақалаларында, Зия Пашаның кейбір ғазалдары, теркиб-и бент пен тержи-и бенттерінде (түріктің орта ғасыр поэзия жанрлары) және Намык Кемальдың ғазалдарында, сондай-ақ оның «Бостандық» атты қасыдасында (Хүррийет касидеси) көрініс тапқан. Ал Танзимат әдебиетінің екінші буын санатына енетін Режеизаде Екрем мен Әбдұлхак Хамит шығармашылығында әлеуметтік мәселелер кері шегеріліп, «қарапайым пікір» түсінігінен әлдеқайда жоғары метафизикалық тақырыпқа өтіп кету байқалады. Екрем көбінесе «өлім» тақырыбын жырласа, Хамит өліммен бірге «құдай, өмір, дүние, материя, рух, болмыстың мәні мен соңы» секілді тақырыптарды да қарастырды.

Үшінші ірі тақырып, көнермейтін, ескірмейтін ежелден келе жатқан тақырып, ол – махаббат. Шинасиден бастап Хамитке дейін оның қолданыс аясы кеңіп, ұлғая түсті. Осы жерде көне (Диван) поэзиядағы қалыптасып қалған елес, қияли, яки арман «сүйікті» образынан құтылған жаңа поэзия, шынайы өмірдегі әйел әдемілігіне бағыттталып, жаңаша «сұлу ару» образын жасауға ұмтылды. Жалпы

алғанда, романтикалық сипаттағы бұл жаңа махаббат тақырыбы, сол француз поэзиясынан енген жаңа тақырыптарға сай жаңа сөздер, жаңаша бейнелеу мен байыптау тәсілдерін қажет етті.

Танзимат кезеңі түрік әдебиетінің екінші буын өкілдерінің шығармашылығында көп кездесетін тақырыптың бірі – табиғат. Бұл романтикалық ағымның ықпалы нәтижесінде көне поэзияда қалыптасқан абстрактілі табиғат түсінігінен толық құтылып, шынайы табиғат сырына үңіле түскен Танзимат өлеңінің жаңа тақырыбына айналды.

Танзимат поэзиясының Диван өлеңінен ерекшеленіп тұрған маңызды бір тұсы – техникалық элементтер дер едік. Танзимат кезеңі түрік әдебиетінде буын өлшеміне деген қызығушылық пайда болғанмен, метрикалық (аруз) өлең өлшемі өзінің үстемдігін еш толостатпады, ал Диван поэзиясының жанрлары мен бейнелі сөздерін бірден шығарып тастау мүмкін емес еді. Сондықтан поэзия жанры тарапынан келгенде Танзимат өлеңінде толық бүтіндік байқалмайды. Жаңа поэзия үлгілерімен қатар кейде өзгеріске түскен, кейде тіпті өзгеріссіз қолданылған Диван поэзия үлгілері (ғазал, теркиб-и бенд, тержи-и бенд, кыта) де орын алып жатты.

Сайып келгенде, Танзимат поэзиясы классикалық Диван поэзиясына толығымен қарсы шықты деуге болады. Мұндай қарама-қайшылық көп жағдайда пішіннен гөрі мазмұндық өзгерісте байқалады.

Диван әдебиеті өкілдері жеке бастың күйін күйіттейтін индивидуалистік көзқарастағы ақын болуымен ерекшеленді. Ал танзиматшылар керісінше алдына белгілі бір мақсат қойып, соны жүзеге асыруға тырысты. Осы тұрғыдан бағамдағанда оларды халықтың қамын ойлаушы әлеуметшіл ақындар деуге толық негіз бар. Олар поэзияда әсемдіктен гөрі шындық пен жақсылықты жырлауды қолдайды. Өйткені, олардың ойынша, өлеңнің өз мақсаты бар. Әдебиет арқылы халықты әлдебір жамандық атаулыдан сақтап, ұлтты ұлықтау керек. Ақынның зұлымдық, жамандық, кертартпашылық секілді жағымсыз қасиеттерден бойын аулақ ұстағаны жөн. Өйткені ақын – қоғам алдында ерекше міндет атқарып, үлкен жауапкершілікті мойнына алған тұлға.

Диван шайырлары – сарайларда өмір сүру мүмкіндігіне ие болып, билік тарапынан қамқорлықты сезінген панегирик ақындар.

Ал, танзиматшылар қоғамдық ойға көбірек арқа сүйеді. Олар, тіпті, сарайдың өзін қатаң сынға алып, Әли Паша мен Фуат Паша секілді билік адамдарын француздар мен ағылшындарға сатылып кеткен деген айыптауларға дейін барды. Сөйтіп, халыққа қызмет етуде өздерінің жанын қиюға дайын күрескерлік сипатын көрсете білді. Танзиматшылардың ойынша, ұлт мәселесі көтеріліп жатқанда ақын өзінің жеке басына қатысты титтей де болса реніш немесе күйінішін есепке алмауы тиіс. Сондықтан Диван поэзиясының негізгі тақырыбына айналған «махаббат» бұл жерде шегініс жасайды.

Танзимат поэзиясын көне поэзиядан ерекшелейтін тағы бір тұсы – олардың дүниетанымында. Диван шайыры дін мен мистиканың күшті ықпалында болғандықтан, әлемге, өмір сүру дағдысына еш мән бермейді. Олардың ойынша, дүние – жалған, алдамшы және жамандыққа толы. Оған сенім артуға болмайды. Сондықтан болар, күресуге, өмірдің бар қиыншылығын көтеріп, жапа шегуге еш қажеттілік жоқ. Идеал әлем – ақірет немесе «фенафиллаһ». Болмысты осылай түсінген Диван шайыры өмірге, табиғатқа және қоғамға беріле сіңіп, бірге өмір сүруден қашқақтайды. Мұндай бос нәрсеге әуес емес, пессимистік көзқараста. Ал танзиматшылар болса, өмірді дүниауи деп қабылдайды, яки бұл өмірге нендей пайдам тиеді деген көзқараста. Өмір сүруді жақсы көреді, содан болар оны тек ұлы идеалдар үшін ғана қиюға болады деген пікірде. Табиғатқа тамсанады, Тәңірінің өзін табиғаттан іздейді. Діннен бас тартпайды. Алла Тағалаға сенеді, дегенмен көнелер секілді абсолюттік бағыныштылық немесе діни фанатизмге берілмейді. Бұл жағдай бірнеше ғасыр бойы еш қарсылықсыз үстем етіп келген діни ұстанымдарға қарсы болғандықтан, түрлі айтыс-тартыстар туғызып, әртүрлі көзқарастардың туындауына себеп болды.

Көнешіл ақындар күмән келтірудің не екенін білмейді, толық иманға берілген. Тәңір мен Пайғамбарды тек мадақтап, шүкіршілік етумен қанағаттанды. Ал танзиматшылар Батыс ықпалының әсері негізінде күмәндану үдерісінің өзі мәдени-әдеби бәсекелестік деп түсінді. Мысалы, Шинаси өзінің «Мінәжат» атты өлеңінде алдымен Тәңірінің бар екендігіне күмәнданады да, артынша картезиандық (декарттық) тәмсілмен оның бар екендігін дәлелдейді. Сөйтіп, түрік әдебиетінде алғаш рет иман мен ақыл, дін мен ғылым, табиғат пен метафизика арасында ашық түрде пікірталас басталады.

Задында, көне дәуірдегі діни-сопылық әдебиет төңірегінде айтыс-тартыс болған жоқ деген түсінік тұрмауы керек. Ондай айтыстар болып тұрды, дей тұрғанмен, ол айтыс-тартыстар Тәңірінің болмысы, Құранның сипаты секілді негізгі мәселелер бойынша емес, кейбір детальдық мәселелерге арналған. Алайда, Батыстың еркін, зайырлы, материалистік және терістеуші философиясының ықпалымен Танзимат кезеңінде басталған бұл айтыс-тартыстар бүкіл діни мәселелерді қамтуға тырысты. Сондықтан болар ол мәселелер шиеленіскен күйі бүгінге дейін жалғасып келеді.

Танзимат поэзиясының пішіндік тұрғыдан өзгерісі

Алғашқы танзиматшылар Диван поэзиясы үлгілеріне айтарлықтай өзгеріс әкеле қоймады, дегенмен «ғазал, қасыда, мурабба, қыта және теркиб-и бенд» секілді жанрлар көптеп қолданылды. Бұл жанрлардағы жаңашылдық нышаны ретінде өлең желісін үзбей тек бір тақырыпқа арнағандығын айтып өтуге болады, яғни өлеңдегі тақырып бірлігіне мән берілді. Айрықша, «қасыда» жанрына тән көне канондар мен ережелерді сақтамай-ақ оған еркіндік, жаңашылдық әкелді.

Өлең өлшемі – түрік поэзиясының ең жанды жері. Танзиматтан бері жалғасып келе жатқан өлшем мәселесі – көптеген әдеби кезеңдер арасында дау туғызып, түрлі пікірталастың туындауына себепші болды. Десек те, барлық танзиматшылар негізінен «арузды» (aruz), яки метрикалық өлең өлшемін қолданды. Ал түркіліктің төл өлшемі «буын» (hese), яки, силлабикалық өлшемді танзимат ақындары өлеңге енгізуге тырысқандарымен, ол тек алғашқы тәжірибелік үлгі ретінде ғана көрініс тапты.

Өлең ұйқасына келер болсақ, көп жағдайда Диван поэзиясындағы бай ұйқас – мукайед (mukayyed) қолданылды. Танзимат кезеңінде Реджеизаде Екремнің ұйқасқа қатысты мәселе ретінде көтерген «ұйқас – құлақ үшін» деген тұжырымы пайда болғаннан кейін бай ұйқасқа деген көзқарас өзгеріп, өзге ұйқастарды да пайдалану үдерісі басталды. Бұл тұжырымдама негізінен ұйқастың сөздердің таңбалануына (жазылуына) емес, дыбысталуына қатысты болуды көздейді.

Танзимат поэзиясының стилі де ауқымды мәселелердің бірі. Халыққа үн қатуды армандаған бұл ақындардың барлығында

таза тілге деген беталыс бар. Халық тіліне, тіпті тұрмыстық тіл деңгейіне жетуге деген ынталары байқалады. Дегенмен, ол кезде өздерінің сөздік қоры, сол дәуірдегі оқымыстылардың тіл түсінігі бұл ниеттеріне кедергі болды. Сондықтан ниеттері қанша түзу болса да, өлең тілі – кітаби һәм назари болып қала берді. Араб-парсы тіркестерінен және өзге де батыс тілдерінен енген кірмелерден ұзақ уақыт құтыла алмады. Шинаси, Намык Кемал, тіпті Зия Пашаның өзі де халық тілін қолданып көруге тырысты, алайда, жалынды жырларында оны толыққанды жүзеге асыра алмады. Мысалы, осман поэзиясында (Диван әдебиеті) былай жырланады:

Gülstan-ı dehre geldik renk yok, bu kalmamış
Saye-endaz-ı kerem bir nahl-i dilcu kalmamış,

(Нәби, XVII ғ.)

Қазақша мағынасы:

Гүлстан әлеміне келіп едік рең жоқ, хош иіс те қалмапты,
Жақсылықтың көлеңкесі іспеттес,
Көңілге хош құрма ағашының көшеті де қалмапты.

немесе:

Kef kef geçer denizler aşk ile muzdarib-hal
Dağlar şikayet eyler sabr-u sükun elinden,

(Неви, XVI ғ.)

Қазақша мағынасы:

Көбік атып толқиды теңіздер машакаты мол махаббаттай,
Таулар арыз айтады тыныштық сабыр сақтамай.

Мұндай көркем тіл танзимат ақындарында көптеп кездеседі. Мысалы, Ибраһим Шинаси былай деп жырлайды:

Hak taala azamet aleminin padişehi,
La-mekandır olamaz devletinin tahtgehi, –
Қазақша мағынасы:

Хақ Тағала ұлы әлемнің патшасы,
Мекені белгісіз (Тәңірдің сипаты) елдің орталығы бола алмас.

Ал Намык Кемальда:

Görüp ahkam-ı asrı, münharif sıdk u selametten,
Çekildik izzet ü ikbal ile bab-ı hükmetten, – делінеді.

Қазақша мағынасы:

Заманның өкімдерін көріп сенім мен адалдықтан адастық,
Ізеттік танытып, үкіметтің есігінен сырт айналдық,
жоғары қызметтен бас тарттық.

Зия Пашада ол былай жырланады:

Devleti hüsn-i idare ise maksud u murad,
Ona pek mani imiş kesret-i emsar u bilad,
Etti bu kaide-i hikmeti kendi icad, –

Қазақша мағынасы:

Мемлекетті жақсы басқару, ол – үлкен мақсат-мұрат,
Ұшы-қиырсыз ел мен көп қала оған кедергі екен,
Бұл данышпан ережені өздері ойлап тапқан.

Бұл жыр жолдарында танзимат ақындары орта ғасыр түрік ақындары секілді поэзияда көркем һәм лепіркелі тілді қолданғанын көріп отырмыз. Мұндай ұстанымнан бас тартуды ойластырғанымен, көп жағдайда осман тілінің көркемдігінен бас тарта алмады.

Дегенмен осман тілін барынша оңтайландырып, оны халық тіліне жақындату әрекеттері көрініс тауып жатты. Халық әдебиетінің тілін барша халықтық әдеби тіл жасау, әдебиетті халыққа жақындату тарапындағы талпыныстары көңіл көншітерлік. Мысалы Шинаси түріктің халық поэзиясы үлгісінде қарапайым жыр жолдарын жазды:

Eşi yok bir güzeli sevdi beğendi gönlüm,
Kıskanır kendi gözümden yine kendi gönlüm.
Kendi hüsnünden utanmış da kızarmış yanağı,
Yüzünü örtüp kapamış saçları baştan aşağı.

Қазақша мағынасы:

Теңдессіз бір сұлуды сүйді, ұнатты көңілім,
Қызғанады өз көзімнен тағы да өз көңілім.
Өз сұлулығынан ұялып қызара түсті жанары,
Жүзін орап жауыпты, бастан төмен шашбауы.

Мұндай жырлар Намык Кемальда да бар. Оның мына бір буын өлшемі және халық тілімен жазылған қарапайым жыр жолдарына назар салайық:

Ağla aşık kanlar ağla!
Coşkun sular gibi çağla!
Gönlünü ateşle dağla!
Yar el koynunda yatıyor,
Kolu boynunda yatıyor, –

Қазақша мағынасы:

Жыла! Ғашық қан жыла!
Асау судай тула!
Көңіліңді отпен аула!
Жарың елдің қойнында,
Қолы жатыр мойнында.

Зия Пашаның «Түркү» деген өлеңінде дәл осы стиль қайталанады:

Akşam olur, güneş batar şimdi buradan,
Garip garip kaval çalar çoban dereden,
Pek körpesin esirgesin seni Yaradan, –

Қазақша мағынасы:

Кешқұрым күн батады ұясына осы арадан,
Бір қойшының сырнай үні естілді өзен жақтан,
Әлі жассың есіркесін сені Жаратқан.

(Қазақша мағыналарын аударған автор)

Бұл қазіргі түрік тілінде жазылған шумақтар. Яғни, ХІХ ғасыр түрік поэзиясы үшін бұл – өте таңсық нәрсе. Бұлайша жазу үлкен ыждаһаттылықты талап етті. Ақындар тіл сындырып ұзақ ойланатын. Осылайша тіл тағдыры терең толғандырған танзимат әдебиетінің алғашқы буыны халық поэзия тілін әдеби тіл санатына жеткізу мақсатында ерен еңбек атқарды. Өздері алғаш болып сол бағытта жыр жазды. Кейінгі жас буынның түрік тіліне деген құлшыныстарын арттыруға тырысты.

Танзимат кезеңі түрік әдебиетінің поэзия мен проза стилінде де таптаурын жаңалықтар байқалды. Шын мәнінде, екеуі де тіл тазалығынан алшақтау, халық әдебиеті тіліне бөтендеу көрінгенмен, Танзимат кезеңі әдебиеті стилі Диван стилінен тамыр үзгені байқала түсті. Өйткені, түрік болмысы өзі мәжбүр болған өркениет өзгерісі тоғысында Шығыс мәдениетінен суырылып шығып, Батыс дүниесіне бет бұрған-ды. Ал бұл жаңа ізденістер, әрине, жаңаша ойлау, жаңа бейнелі сөздер ойлап табу, жаңаша баяндау секілді әрекеттерге итермелегендігі табиғи құбылыс.

Танзимат поэзиясының мазмұндық тұрғыдан өзгерісі

Дыбыс әуезділігіне негізделген өлең түсінігі алғашқы танзимат ақындарына ерсілеу көрінді. Олар өлеңде өлшем мен ұйқас болса болғаны деп түсінді, одан әрісіне бас қатырып жатпады. Түріктің халық поэзиясы үстемдігі оларды қызықтырмады, сондықтан оларды көне ақындармен немесе Мешрутиет кезеңіндегі (1908 жылғы Екінші конституциялық монархия жарияланған тұс) Ахмет Хашим, Яхия Кемал Бейатлы сынды алып ақындармен еш салыстыруға келмейді дейді түрік ғалымдары. Өйткені олар атақты ақын болудан гөрі өнерден тыс мәселелерге бас қатырғанды жөн деп санаған.

Танзимат кезеңінде бейнелеуіш сөздер де өзгеріске ұшырады. Диван метафорасынан толығымен құтылуға тырысса да, өлеңдерінен 700 жылдық дәстүрлі поэзияның ойнақы образдарын біржолата сызып тастау мүмкін емес еді. Танзиматшылар ажарлы, бейнелі тіркестерді енді Батыс поэзиясынан аудару арқылы енгізе бастаса, екінші жағынан өздері де бұл бағытта жаңа тіркестерді туғызуға мәжбүр болды. Содан болар Шинасидің ешқандай бедерлі сөздерді пайдаланбай-ақ сәнсіз, жалаң өлең жазуға деген ұмтылысы оңайға соқпады. Ал Намык Кемал мен Әбдұлхак Хамиттің метафораға деген қызығушылығы көнелердің өзін шаң қаптырып кетуге дейін барды. Намык Кемаль өз дәуіріне сай саяси-қоғамдық тіркестерді көп пайдаланды. Мысалы, «эфкар-ы умумийе» (қоғамдық ой), «бейнел минель» (халықаралық қатынастар), «иттихад-ы ислам» (Ислам бірлігі), «фикр-и гарб» (батыс ой-пікірі) және т.б.

Поэзияда қолданылған тіркестердің алуан түрлілігі және заманына сай таңдалуы сол кездегі қоғамдық өзгерістерге тікелей

қатысты дер едік. Мысалы, Намык Кемальдың жырларында «ахкам-ы аср» (дәуір үні немесе шешімі), «ербаб-ы денает» (намыссыз адамдар), «ахкам-ы нусрет» (жеңіс ұстанымдары), «иттихад-ы калб-и миллет» (ұлттың ауызбіршілігі), «асар-ы рахмет» (ұлы шығармалар), «ихтилаф-ы рей-и үммет» (халықтың ой алшақтығы немесе халық араздығы), «тедвир-и алем» (әлемді уысында ұстау), «шир-и дер-зенжир» (шынжырланған арыстан), «несл-и керим-и дуде-и Османиян» (Осман тегінің жақсы ұрпағы), «живана мердан» (жастар), «бидад» (әділетсіздік), «атеш-и хун-и хамийет» (қайсарлық қанындағы от), «сетр-и хүсн» (әдемілікті жасыру), «келам-ы түнд» (ашы сөз, қатал сөз), «желал-и жаж» (бедел, қызмет бабына қатысты бедел), «шехид-и зи-хаят» (өмір сүріп жатқан шаһит), «нихал-и реван» (отырғызылған көшет) және т.б. Мұндай жаңа теңеулер, метафоралар, троптар Н. Кемаль шығармашылығында бірқыдыру бар.

Әбдұлхак Хамит та өз дәуірінің көсемсөз шебері екенін айтып өттік. Ол да түрлі тіркестер ойлап табуда, жаңа заманға сай метафораларды түзуде өз шеберлігін көрсете білді. Әсіресе Ә. Хамит Еуропа елдерінде көп жыл дипломатиялық қызметте болғандықтан, ол батыс тілдерінен тіркестер түзуге көбірек құмартқан. Оның түзген тіркестеріне зер салайық: «фиакр» (жалдамалы арба), «дилсир-и висаль» (сүйіктісімен кездесуден әбден жалыққан), «ах у зар» (жылау, ыңырсу), «енис-и дил» (көңілдес досы), «хандебер-леб» (еріндегі күлкі), «дефин-и макбер» (мазарға көмілген), «хузур-у Кибрия» (Тәңірінің құзырында), «чехре-и инширах» (қуанышты жүз), «ешкбар» (көз жасын көл қылушы), «хемживар» (көрші, шекаралас), «үммет-и нежиб» (ұлы түрік ұлты), «емсар» (алып елдер, үлкен қалалар), «авава» (қабу, үру), «пейапей» (бірінің соңынан бірі), «бад-ы тааннүткар» (қырсық, долы теңіз), «мевт ү хатар» (өлім мен қатер), «берк-и техдид» (қорқыныш шапалағы), «рад-ы бешер» (адамзат) және т.б.

Танзимат поэзиясы тақырыптық тұрғыдан түрлене түсті. Ортағасырлық қайсыбір ақындарда кездесетін махаббат, сауықшылық, көр құлшылық, жалған дүние, пессимизм секілді селкем сезімдер толығымен өлеңнен өшіп, әлеуметтік мәселелерден қойыла бастады. Ескерте кететін бір жәйт, орта ғасырлық шайырлардың барлығы осындай сезімде болды деген ой тумауы керек. Отанға деген махаббат, ұлтты ұлықтау, бостандық

сағынышы, әділетсіздікпен күрес, ұлы идеялар үшін басын өлімге тігу, қайсарлық, паносманизм, үмбетшілік – жаңа поэзияның басты тақырыбына айналды. Ол ол ма: табиғат, ғылым, техника, жаңа технология, бірлік, даму, әділет пікірлері де бұл санаттан қалыс қалған емес.

Мінеки, XIX ғасырда халықты ілім-білімге шақырған ағартушылық әдебиет осылайша түрік ұлтын жаңа даму өзегіне түсуге бағыттап, жаңа мәдени өзгерісті жемісті аяқтауға үндеді, әрі солай болып шықты да.

Тақырыпқа арналған сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Танзимат кезеңі түрік поэзиясы туралы жалпы мағлұмат беріңіз.
2. Танзимат поэзиясы мен Диван поэзиясын салыстыра талдаңыз.
3. Танзимат поэзиясында қандай формалық өзгерістер болды?
4. Танзимат поэзиясындағы мазмұндық ерекшеліктер туралы баяндаңыз.
5. Танзимат поэзиясындағы тіл туралы не білесіз?
6. Танзимат поэзиясының стилі туралы сипаттама беріңіз.
7. Танзимат поэзиясындағы тақырып мәселесі туралы не айтасыз?
8. Танзимат поэзиясында дүниетанымдық өзгерістер орын алды ма?
9. Танзимат өлеңіндегі ұйқас туралы сипаттаңыз.
10. Танзимат поэзиясындағы уәзін мәселесіне тоқталыңыз.

4. ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІ ТҮРІК ПРОЗАСЫ

XIX ғасырдың екінші жартысы түрік прозасының қалыптасуы мен дамуында ерекше орын алады. Танзимат кезеңі әдебиетінен бастау алған түрік прозасы алдымен аударма романдар арқылы байи түсті. Француз романдарының бірінен соң бірі аударылуы, ондағы роман жазу техникасының игерілуі, түрлі стильдердің қалыптасуы – түрік прозасының дамуына өзіндік әсер етті. Түрік әдебиетінде батыс үлгісінде роман жазу 1860 жылдардан кейін басталды. Алдымен белгілі француз романистері аударылып, кейін жергілікті жазушылар сол аударма романдарда көрініс тапқан техниканы беллетристикада қолдана бастады.

Түркияда алғаш аударылған роман – француз жазушысы Франсуа Фенелонның (1651-1715) «Телемақтың бастан кешкендері» (1699) атты романы. Оны алғаш «Телемак» (1862) деген атпен осман тіліне аударған түрік қаламгері Юсуф Камиль Паша (1808-1876) еді. Оқырманның үлкен қызығушылығын тудырған бұл роман жеті жылдың ішінде төрт рет басылып шыққан. Дидактикалық сарында жазылған романның оқиғасы – Троя соғысына қатысқан грек мифологиясының кейіпкері Итак аралының патшасы Одиссейдің соғыстан қайтып келе жатып адасып кетуі, оның кешіккенінен секем алып, әкесін іздеуге аттанған ұлы Телемақтың жолға шығуы, оған адам тұрпатына еніп жолдас болған ақыл мен білім патшайымы Афинаның ел басқаруда не істеу керек деген мәселеде ақылшы болып, кеңес беріп отыруы негізгі оқиға желісіне айналған. «Шығарма ретінде аударылғаны былай тұрсын, шығарманың қазіргі роман техникасына еш қатысы жоқ» дейді әдебиет сыншысы Кенан Акіүз. Ондағы адам мінезі, уақиға өткен жерлердің түрік қоғамына бөтендігі, тіпті сол кездері Түркияда грек мифологиясы туралы түсініктің өзі толыққанды қалыптаса қоймағанын ескерсек, аталмыш аударма романның түрік оқырманына әсер етерлік еш қуаты болмауы керек еді. Дей тұрғанмен, сұранысқа ие болуының себептері қандай деген сұрақ тұындауы мүмкін. Оның сыры, бәлкім, сәтті аударылғанында шығар. Сондықтан оның себебін аударманы өз дәуірінің белгілі қоғам қайраткерінің аударуы, еуропалық үлгіде жаңа мемлекет құру кезеңіне дөп түсуі немесе мемлекет негіздері туралы мәліметтерге

толы болу қажеттілігінен іздеген жөн секілді. Алайда, тақырып тұрғысынан келгенде Шығыс әдебиетіндегі «саясатнамалардан» еш айырмашылығы жоқ бұл «хикмет пен шеберлікке» толы шығарма тілі мен стилінің лепірмелі, ауыр, тым көркем болуы оның бұқара халықтан гөрі көне әдебиетті жақтаушы шектеулі немесе жартылай зиялы әлеуметтің сұранысына арналғандығын көрсетсе керек-ті.

Шын мәніндегі батыстық роман, яғни сол кездегі француз романы турасында алғашқы шынайы мәліметтерді берген аударма романдардың арасында түрік зиялыларына ерекше әсер еткен роман деп мыналарды атауға болар еді: Виктор Гюгоның «Кедейлері» (1862), Даниель Дефоның «Робинзон Крузосы» (1864), Александр Дюманың «Монте Кростосы» (1871), Шатобриандтың «Аталасы» (1872), Бернард де Сан-Пьердің «Пол және Виржиниясы» (1873) секілді әлемге әйгілі романдар. Осы аударма романдардан соң Танзимат кезеңінің соңына дейін аударма шығармалар еш толастамады. Аударма өнері дами түсті. Мелодрамалық романдармен қатар шытырман оқиғалы романдар да үлкен сұранысқа ие болды. Осы кезеңде шығармалары аударылған шетелдік романистердің қатарында Ламаргин, Октав Фойе, Гектар Мало, Пол де Кок, Хавьер де Монтэпен, Ожен Сю, Понсон де Терай, Фредрик Сулье, Эмиль Ришбур, Эмиль Габорио, Жорж Оне сынды жазушылар да бар. Бұлардың қатарында, әрине, әйгілі Жюль Верннің алар орны ерекше.

Батыстық герменевтиканы танып білгенге дейін түрік оқырманы түрлі әдебиеттерді, поэзиялық және прозалық үлгідегі әңгімелерді оқумен шектелді. Зиялы оқырман әсіресе Диван әдебиетінің поэзиялық үлгіде жазылған халық қиссаларын оқыды. Көлемі жағынан қазіргі романдарға пара-пар бұл әңгімелер Диван әдебиетінің қасаң поэзия қағидаларына бағынды. Уақиға мен өзге де сипаттар аталмыш қиссалардың барлығына дерлік ортақ (Ләйлі мен Мәжнүн, Жүсіп пен Зылиха, Хұсрау мен Шырын, Вамык пен Азра) жағдай. Жазушылар бұл қалыптасып қалған оқиғаларға ешқандай өзгеріс енгізе алмады. Романдардағы тақырып жалпы романтикалық негізде өрбіді, тіпті кейде тек махаббаттан ғана тұрды. Оқиға желісінің өрбуінде уақыт пен уақиға орны ертегідегідей бір-бірімен араласып, түсініксіздікке ұрынса, екіншіден, шындықтан алыстау әсіре оқиғалардың болуы да заманауи проза сипаттарына еш жанаспады. Кейіпкерлер барлығында біркелкі, шынайы өмір, қоршаған ортамен

еш байланысы жоқ, кейіпкерлермен қатарласа ертегідегі перілер, жындар, жалмауыз кемпірлер қосақтаса жүрді. Көркем суреттеулер субъективті түрде берілген, оның үстіне Диван поэзиясының қалыптасып қалған құрыш теңеулері көп қолданылған. Реализмге, бақылаушылыққа мән бермеген мұндай прозалық шығармаларда психологиялық талдау да қарастырылмаған.

Бұдан өзге халық арасында өзіндік дәстүр мен мәнерге негізделген бірқыдыру халық қиссалары да кездеседі. «Халық қиссалары» деп отырған бұл әңгімелердің біразы ауызша тараса, енді бір бөлігі жазбаша түрде кездеседі. Олардың кейбірі батырлық әңгімелер болып табылады: олардың өзі ислами (Әбумүсілім, Баттал Ғази) және ұлттық (Көроғлы) сипатқа ие. Халық әңгімелерінің бір бөлігі романтикалық әңгімелер болып табылады. Мысалы, Керем мен Аслы, Тахир мен Зухра, Елиф пен Махмұт, Фархат пен Шырын т.с.с. Бұлардың кейіпкерлері кейде реалды өмірге тән, кейде қияли кейіпкерлер. Халық әңгімелерінің басым көпшілігі – ертегімен тікелей қатысты бола тұра Диван әдебиеті әңгімелерімен салыстырғанда жеке басқа тән әлеуметтік реализм ұшқындары мол байқалады. Тілі мен стилі өзі үн қатып отырған қоғамның тіліне өте жақын және түсінікті. Сондықтан зиялы қауым мен бұқара халықтың арасында кең тараған әңгімелердің ортақ тұсы ретінде ертегі элементтерімен қатар романтикалық (лиро-эпостық) сипаты еш қиындықсыз ажыратуға болады.

Батыс романының Танзимат кезеңіндегі алғашқы аудармалары және алғашқы түрік романистері осылайша тұңғыш рет түрлі түсініктегі оқырмандармен бетпе-бет келуге мәжбүр болды. Бұл оқырмандарды өзгешелеу стильде жазылған батыстық прозамен таныстыру екі түрлі жолмен жүзеге асты.

Біріншісі, бұқара халықтың еуропалық прозаны жатырқап, оны жатсынбауы үшін Ахмет Митхат бастамашыл болған батыстық прозаны түріктің халық хикаяларымен үйлестіре қарастыру жолы. Бұл халық хикаяларының модернизациялану үдерісі іспеттес, яғни бұл Шинасидің «Орта ойыны» деген халық театрын батыстық комедиямен үйлестірудегі ұлттық элементтерді енгізуге ұқсас тенденция еді.

Екіншісі, батыс мәдениетімен түрлі деңгейде байланыс орнатқан шектеулі зиялы қауымға арналған Намык Кемалдың

жергілікті әңгіме және романдарды ескермей, тікелей батыстық прозаның техникасын енгізу тенденциясы. Танзимат дәуірі романистерінің көпшілігі көркемдік дәрежесі жоғары деп ойласа керек, осы екінші жолды дұрыс деп тапқан.

Француз әдебиетін өздеріне үлгі еткен түрік қаламгерлерінің романтизмге бір елі жақын болуы Франциядағы романтизм ағымының – реализмнің ығыстыруына қарамастан, әлі де болса сұранысқа ие болып жатқан кезге тұспа-тұс келуі еді. Бұлайша таңдау жасауларында өздерінің идеалистік мінез-құлықтарымен қатар, түрік оқырманының ғасырлар бойы романтизм табиғатына деген жақындығын ескерсе керекті. Романтизмге қарсы шығып, сезім мен қиял үстемдігін жоюы, сөйтіп бақылау мен позитивизмге негіз артқан реализм мен натурализм ағымының Түр-киядағы алғашқы ұшқындары 1880 жылдардан кейін көрініс берді. Алғашқыда журналдар мен газеттерде ғылыми-көпшілік тақырыптардың сұранысқа ие болуы арқылы көрініс тапқан бұл бағытқа түрік прозаиктері 1885 жылдан кейін (Самипашазаде Сезаи, Набизаде Назым, Режеизаде Екрем, Хүсейін Рахми Гүрпынар, Халит Зия Ушаклыгиль, Хүсейін Жахит) үн қата бастады.

Танзимат дәуірінің алғашқы кезеңіндегі (1860-1876) түрік прозасының Диван прозасы және халық қисса-әңгімелерімен еш байланысы жоқ деп пайымдауға болады, яғни олардың дамыған үлгісі немесе жаңаша формасы да емес. Шынтуайтында, оны француз беллетристерін үлгі тұтқан мүлде жаңа тәжірибе деп қараған жөн.

Түркиядағы саяси тұрғыдағы Танзимат реформасы көптеген салада «мәдениет алмасу» немесе «түрлі мәдениеттермен ықпалдасу» деген мағынаға саяды. Мұны алғашқылардың бірі болып түсінген және оны өзі жүзеге асыруға кіріскен – танзимат әдебиетінің негізін қалаушы Шинаси еді. Ал оның жан-жақты қарқынды дамуына үлес қосқан қаламгердің бірі – Ахмет Митхат Ефенди болды. Ойымызды тарқатар болсақ, түрлі мәдениеттермен ықпалдасу үдерісін сауатсыз халыққа түсіндіру, оларға жаңа мәдениеттердің түрлі бағыттары туралы мағлұмат беру, тіпті, қажет жағдайда ол мәдениеттердің жағымды жағын сіңіріп алу секілді көкейтесті мәселелер күн тәртібінде тұрды. Бұны жүзеге асыруда Ахмет Митхаттың рөлі зор. Ол бұл жоспарды орындау үшін әдебиеттің тәрбиелік һәм дәнекерлік қызметіне иек артты. Ол тек әдебиет қана қоғамды мәдени түрде

жөнге салудың негізгі құралы дегенге ерекше сенді. «Халықтың мәдениеттілігін арттыру дегеніміз, – деді ол, – сол халықтың дәрежесіне түсу, оған сол өздері сөйлейтін тілде үн қатып, оларға ұнайтын формада жеткізу».

Ахмет Митхат Ефенди – түрік әдебиетіндегі өзінен гөрі өзі өмір сүріп отырған қоғамның мәселесі терең толғандырған қаламгер типінің қайталанбас тұлғасы. Шамамен қырық бес жылдық құнарлы да өнімді жазушылық өмірінің әр кезеңі оның мінезіндегі негізгі ерекшеліктерін мен мұндалап көрсетіп тұрғандай. Позитивтік ғылымдарға тән қарапайым мектеп кітаптарынан бастап, діни-философиялық тақырыптарға арналған шығармаларына дейінгі түрлі саладағы еңбектері арасында аталмыш ерекшеліктің айрықша көрініс тапқан әдеби түрі – әңгіме мен роман жанры десе болғандай. Өзінің уақытын қоршаған ортасымен айналысуға арнаған адам оны тек бақылап қана қоймай, бақылау нәтижелерін биік өремен өрілген өрнектер арқылы қорытындылап, өз пайымын айналасына түсіндіруді міндет санаған қаламгердің ерте ме, кеш пе, әйтеуір осылай түсіндіріп, халыққа дұрыс жол сілтеуде оған мүмкіндік беретін әдеби түр – проза екендігі оның маңдайына жазылған болар. Қаламгердің бұл тағдырын анықтайтын екінші бір қасиеті – оның сұхбаттасу, түсіндіру секілді баяндау тәсілдерінен ерекше ләззат алатындығында. Сондықтан өз ойын еркін, өз қалауынша түсіндіруде оған ең ыңғайлы жанр – әңгіме мен роман еді.

Осыны түсінген Ахмет Митхат прозадағы алғашқы қадамын очерк жазудан бастайды. «Қыссадан хиссе» (1869) деген атпен жарық көрген алғашқы очерктер топтамасы аз да болса қоғамға моральдық қолдау көрсету мақсатын көздеген-ді. Аталмыш кітаптың екінші басылымы (1870) шыққан жылы, оның «Летаиф-и ривайет» (Қалжың әңгімелер) деген атпен екінші топтама жинағы жарық көре бастады. Ұзын әңгімелермен қоса бұл топтаманы құраған жиырма тоғыз кітаптың арасында үш роман («Жинли хан – Жын толы сарай», «Бир ажибе-и сайдийе – Ғажап сан», «Чингене – Сыған») және бір драмасы («Эйвах!») бар. Оқиға желісін құрауда тәжірибесіз болған қаламгер әңгіме уақиғаларын көбінесе француз әңгіме және очерктерінен немесе өзі естіп-білген шынайы оқиғалардан алып, өз қалауынша өзгертіп отырған. Жарық көруі жиырма бес жылға созылған бұл топтамасы аз уақыт ішінде очерктен әңгімеге ауысқан

болашақ романистің дайындық кезеңі іспеттес. Әрине, осындай кезеңді бастан өткерген Ахмет Митхаттың романға қарай ойысуы шығармашылық шабыттағы табиғи нәрсе. Сөйтіп, оның бұл биіктікті бағындыруы ұзаққа созылмады. Ауқымды сегіз әңгімесімен 1870 жылдары қарымды еңбек еткен суреткер романға қарай ойысу мақсатында тағы да екі повесть (узун хикайе) жазды. Осылайша, төрт жылдық дайындық тәжірибесін өзіне қажетті уақыт деп тауып, «Хасан Меллах» (1874) атты шытырман оқиғалы романы арқылы роман жанрына ауысады. Осы алғашқы романынан соң, ресми қызметтер, баспа ісі және шежіре жазу секілді бір-бірінен алшақтау һәм өзгеше істермен айналыса жүріп, «Летаиф-и ривайет» топтамасын шығаруды жалғастырады. Роман жазуды еш тоқтатпайды. Қаламы қарымды, өндіре жазатын Ахмет Митхат 1908 жылға дейін 41 роман жазады. Оның повестері арасында (Летаиф-и ривайет топтамасына енген, 1870-1895): «Су-и зан – Жағымсыз пікір» (1870), «Эсарет – Құлдық» (1870), «Генчлик – Жастық» (1870), «Тееххұл – Үйлену» (1870), «Фелсефе-и Зенан» (1870), «Гөнүл – Көңіл» (1870), «Михнет – Кешан» (1870), «Фиркат – Айрылысу» (1870), «Йеничерилер – Янычарлар» (1871), «Өлүм Аллахын эмри – Өлім құдайдың бұйрығы» (1873), «Бир герчек хикайе – Болған оқиға» (1876), «Бир фитнекяр – Арандатушы» (1876), «Насиб – Нәсіп» (1877), «Бахтиярлық – Бақытты шак» (1885), «Обур – Мешкей» (1885), «Бир төвбекар – Тәубаға келуші» (1885), «Чифте интикам – Қос кек» (1887), «Пара» (1887), «Дипломалы кыз – Диплом алған кыз» (1890), «Долаптан темаша – Шкафтағы тамаша» (1890), «Еманетчи Сытқы – Сытқыға аманат» (1893), «Ана-кыз» (1895) бар. Ал негізгі романдарына мыналар жатады – «Хасан Меллах яхут сыр ичине есрар» (1874), «Дүнияяа икинжи гелиш яхут Истанбулда нелер олмуш» (1874), «Хүсейін Феллах» (1875), «Фелатун бейле Рақым ефенди» (1875), «Қары-коджа масалы» (1875), «Паристе бир түрк» (1876), «Ченги» (1877), «Хенүз он йеди яшында» (1881), «Дүрдане ханым» (1882), «Жинли хан» (1885), «Чингене» (1887), «Гүрджү кызы яхут интикам» (1888), «Шейтанкая тылсымы» (1889), «Гөнүллү» (1896), «Ески мектуплар» (1897), «Хикмет-и педер» (1900), «Жөн түрклер» (1908).

Шығармаларында әлеуметтік мүддені қолдаған қаламгер өзінің прозасы арқылы түрік халқының қазіргі өркениет шарттарына қайшы келетін таным мен өмір сүру дағдысын өзгертуге

тырысқан. Сондықтан оның прозада негізгі көңіл бөлген мәселесі – «ескі наным-сенім, ырымшылдық, зиянды әдеттерді» сынға алу, оқырманға «Батыстың позитивтік дүниетанымы туралы мәлімет беру», «Батыс мәдениеті туралы алғашқы деректерді жеткізу» болатын. «Месаил-и муглака, 1898» (Күрмеулі мәселе) атты романының алғысөзінде ол роман оқудағы негізгі мақсатты «әрі көңіл көтеру, әрі ғылым үйрену» деген формуламен жеткізеді. Бұл жердегі негізгі ой, задында, Танзимат кезеңінің атақты жазушы-драматургі Намык Кемальдың драматургияда ұсынған «пайдалы көңіл көтеру» деген тұжырымына сай келеді. Ахмет Митхат оны прозада ұстанған тәрізді. Ол өзінің мақсатына жету үшін уақиғасы Еуропа елдерінде болған романдардың әлдеқайда тиімді екендігіне көз жеткізеді. Оның ойынша, Батыс өркениетімен енді ғана ықпалдасып жатқанда, кез келген өркениет секілді оның да зиянды һәм пайдалы жақтарының болатындығы, сондықтан қайсысын алып, қайсысын қалдырамыз деген мәселеде мұндай романдардың пайдалы болады деуі оның дұрыс бағыт ұстанғандығын көрсетеді. Өзінің бірнеше романындағы уақиғаның Еуропа елдерінде өткендігін осындай ұстаныммен байланыстырады.

Оқырманға пайдалы кеңес беруді басты ұстанымына айналдырған қаламгер қазіргі проза техникасына көңіл бөлуді қажет деп таппаған сыңайлы. Әсіресе оның көлемі турасындағы түсінігі тіпті өзгеше. Оның пікірінше, романдағы маңызды нәрсе оның көлемі емес, роман құрылымы мен баяндау тәсілі. Жазушы мұны «Сүлейман Мұслы» (1877) атты романының алғысөзінде айтып кетеді. Шығарма композициясы тұрғысындағы танымы да тартымды, тақырыптың тек бір кейіпкердің айналасында өрбуі шарт емес, уақиғаның бір-бірімен бітiсе қайнасып, шынтуайтында, әрбірі өзге романдарға өзек болатын ауқымды бірнеше уақиғаны қамтитындай жағдайда болуы керек. Уақиғада фантазияның, яғни қиял күшінің қуаты де ескеріледі. Дей тұрғанмен, қиял шындықпен шенесіп, сюжеті таңғажайып уақиғалар мен кездейсоқ әрекеттерден аулақ болғаны қажет деп түйеді.

Ахмет Митхаттың роман турасындағы ой-пікірлерінен түсінгеніміз: Танзимат дәуірінде «ұлттық пьеса» деген ұғым болса, «ұлттық роман» деген түсінік те бар, ал ондай романдар өз уақиғасын Ислам дүниесінен ала тұра, көп жағдайда кейіпкерлерінің

жеке өмірін көбірек қазбалайды. Сондай-ақ уақиға желісі мұсылман қауымының арасында өтіп жатса да, кейіпкер өмірімен қоса қоғам өмірін жоғары қоятын романдар да жетерлік. Жазушы мұндай романдарды «жергілікті роман» деп атайды. Оған мысал ретінде «Мұшахедат, 1890» (Бақылау) атты романымды жаздым деп ескертеді.

Суреткер роман жанры туралы айтқан ой-тұжырымдарын өз романдарында бүкпесіз орындауға тырысқан. Өз ұстанымдарынан тайып кетпеді көздеген. Оқиға табиғатын сақтау ниетінде азап пен қуаныш түсінігін қатар өрбітеді. Композициясын дамытуда ерекше назар аударған тұсы – интрига, мұны сәтті қолданады. Оқырман көңілін аулап, оны қызықтыра түсу үшін уақиға сюжетін қыздырып, қоздыра түсуде ерекше шеберлік көрсетеді. Бұлайша көңіл бөлуі, оқырманға ара-кідік беріп отырған жалпы мәдени элементтердің жалықтырғыш қасиеттерін тежеуге пайдалы болады деп ұғады. Сауатсыз топтың мәдениетін көтеруде үлкен септігі тиген мұндай энциклопедиялық хәм қарапайым мәліметтерді түпнұсқада беру, сөйтіп, оқырманды өзінің тар құрсауынан шығарып, білім көкжиегін кеңейту мақсатында роман уақиғаларының әртүрлі жағрапиялық ортада өтуіне үлкен көңіл бөледі. Мұндай ортаға үйреншікті болып кеткен Стамбұл тақырыбынан өзге, тұтастай алғанда Анадолы жері, Сирия, Солтүстік Африка, Балқан және Батыс Еуропа елдері де енді. Осылайша Танзимат романына кең мағынадағы экзотизм да енді дегуге болады.

Ахмет Митхат өз романдарында адам психологиясы мен әлеуметтік мәселелерді терең талдауға ерекше көңіл бөлді. Мысалы, «Хасан Меллах» романының алғысөзінде былай дейді: «Роман жазудағы мақсатым тек уақиғаны суреттеп қана қоймай, адам психологиясының мәніне терең үңілу еді». Дей тұрғанмен, әдебиет зерттеушілері оның шығармаларында психологиялық талдаулардың сәтсіз болғанын айтады. Танзимат прозасында алғаш рет әлеуметтік мәселелерді көтеріп, оны көп қаузаған да Ахмет Митхат болды. Олардың арасында адамгершілік пен әлеуметтік әділеттілік мәселесі оқ бойы озық тұр. Қаламгер өзінің әр романында, әр әңгімесінде кез келген мүмкіндікті пайдалану арқылы жеке және әлеуметтік мораль қатынастарын күшейтіп, жамандарды жазалау, жақсыларды марапаттау ұстанымынан таймайды. Әлеуметтік әділеттілік мәселесінің басында жеке бастың, яки тұлғаның бостандығы тұр. Танзиматтан

бұрын ол жартылай болса да өз шешімін тапқанымен, шын мәнінде Танзиматтан кейін өз жалғасын тапқан «басыбайлы құлшылық, яки жалшылық институтын» өз шығармашылығында («Құлдық», «Фиркат», «Хасан Меллах», «Дүниеге екінші рет келу») қатты сынға алған жазушының бірі осы Ахмет Митхат болатын.

Әлеуметтік проблемалардың арасында қарастырылған мәселелердің бірі – азаматтық құқық тақырыбы. Мұны әйел теңсіздігі десе де болғандай. Ер мен әйел арасындағы теңсіздік жазушыны қатты мазалаған мәселенің біріне айналғандай. Ол әйел заты еркек атаулыдай оқуға, білім алуға, өз бетінше жұмыс істеп, ер-азаматтармен бірдей дәрежеде тең құқықты еңбек етуі керек деген тезисті ұстанады («Фелсефе-и Зенан», «Дипломалы қыз»).

Танзимат драматургиясында көп қарастырылған «жеңгетайлық арқылы үйлену дәстүрінің қатты сыналуы, үйленетін жастардың өмірлік серігін табуда толығымен ерікті болуы, яғни таңдау құқығының берілуі» секілді тұжырым Ахмет Митхатшығармашылығының негізгі арқауына айналды («Тееххұл» – «Үйлену»). Әйел тақырыбында қаламгерді ойландырған бір тұс – ол әлдебір зәбірлік көру арқылы абыройынан айырылған әйелдің қоғамға қайта оралуы. Қоғамның мұндай әйелдерге деген көзқарасын өзгертіп, оларға жаман әйел ретінде қарау әдетін қатты сынға алды. Мұндай әйелдердің әдепкі өмірге қайта оралуы, сөйтіп, қоғамға бейімделуін жан-тәнімен қорғаштады. Олардың өзіндік өмір сүруін қамтамасыз ету керек деген сенімде («Михнет – Кешан», «Хенүз он йеди яшында») болды.

Ахмет Митхат романдарында көрініс тапқан тағы бір әлеуметтік тақырып – Түркияда «батыстану» үдерісі қандай жолмен немесе қандай формада жүргізілуі қажет деген пайымға саяды. Батыс мәдениетіне ес-түссіз байланып, оның сыртқы пошымына амалсыз алданған әсіре батысшыл зиялы қауымға қарағанда бұл мәдениеттің негіздерін байсалдылықпен байыптап, ұлттық болмысын сақтап қалуға тырысқан шын мәніндегі зиялы қауым өкілдерін қызғыштай қорғайды. Сондықтан алғашқы топтағыларды аяусыз сынға алды. Батыс мәдениетінің Түркияға еніп кеткен немесе ілгеріде енетін элементтерін жан-жақты қарастырып, оқырманға олардың қажетті хәм пайдалы тұстарын таныстыруға тырысып бақты («Бекярлык султанлык мы дедин?», «Бир төвбекяр», «Фелатун бейле Ракым ефенди», «Карнавал», «Вах»).

Түрлі роман түрлерін тәжірибеден өткізген қаламгер Вольтердің алғашқы махаббатын баяндайтын «Жиырма жастағы Вольтер» атты романымен автобиографиялық романға, Жюль Вернді үлгі тұта отырып «Аджаиб-и алем» және «Америка дәрігерлері» атты романдарымен ғылыми-көпшілік романға, «Мүшахедат» романымен натуралистік романға бет бұрады. Оның сәтті шыққан және оқырман жылы қабылдаған «Хасан Меллах», «Хүсейін Феллах», «Сүлейман Муслу», «Йерйүзүнде бир мелек» романдары – шытырман оқиғалы романдар болып табылады. Бұл романдарында романтизмнің ықпалы байқалады. Алайда оның ерекше көңіл бөлген жеке көзқарастары мен бақылау түйсігі оларды реализмге де жетелейтіндей. Бұл реализм – оқиға орны мен оқиға сюжетін суреттеуде анық көрініс табады.

Ахмет Митхат роман және әңгіме жазу әдістерінде батыс прозасын негізге алса да, өзі үн қатып отырған оқырман қауымның халық және меддах (түріктің халық театры) әңгімелеріне деген қызығушылығын ескере отырып, осы әңгімелердің әдістерін пайдалануды да бір сәт естен шығармаған. Мысалы, сюжет желісіне үшінші бір кісінің атынан араласып кетуі, оқиға туралы өзінің жеке көзқарасын білдіруі, оқырманға қарата сұрақ қойып, оған өзі жауап беруі – меддах әңгімелерінің әдісін еске салады. Бұдан өзге, шығарма эпилогындағы «марапаттау-жазалау» ережесі халық әңгімелерінің негізгі элементтері екендігі анық. Сондай-ақ түріктің халық әңгімелері мен ертегілеріне тән көптеген мотивтер оның шығармаларына енгендігі сөзсіз.

Ахмет Митхаттың новеллалары мен романдарына халық драмасының бірі – Меддахтың ықпал еткендігі байқалады, ол әсілі баяндау тәсілінде (тахкие) және стилінде анық көрініс тапқан. Меддах әңгімесімен толық үйлесім тапқан «Долаптан темаша» (Шкафтағы керемет) атты повесін (бүйүк хикайе) есептемегенде, өзге повесть және романдарындағы баяндау тәсілі мен стильдік ерекшеліктер меддах стилінде өріліп, оқырманды меддах театрында отырғандай сезімге бөлейді. Мұндай шынайы, һәм ояр баяндау тәсілі қарапайым оқырманның қызығушылығын арттыру үшін таптырмас жол екендігі де өтірік емес. Алайда халық және меддах әңгімелеріне ғана тән мұндай баяндау тәсілі мен тіл қарапайымдылығы бүкіл бір романның бойынан табылуы, әрине, мүмкін емес. Бұл ерекшеліктер көбінесе

диалогтарда, қаламгердің оқырманға арнаған монологтарында көрініс беріп жатады. Ал суреттеу мен талдауға келгенде оның тілі де, стилі де дереу ауырлап, күрделене түседі. Бұл тәсіл – айтқысы келген энциклопедиялық мәліметтерді «сауатсыздар да түсіне алатындай дәрежеде» жеткізуді мақсат еткен жазушы үшін таптырмас құрал болуына қарамастан, көркемдік құндылығы соншалықты жоғары дәрежеде болды дей алмайсыз. Дей тұрғанмен, шығармаларын өзі жазып, өзі басып, оны өзі баспаға жеткізіп жүрген қаламгер халқының 90% сауатсыз қоғамда өмір сүргенін ескерсек, шынайы өнер шығармаларын, яғни көркемдік дәрежесі тым жоғары шығармаларды заманға сай емес деп табуы өте орынды, басқаша болуы мүмкін емес-ті. Содан болар Ахмет Митхатты «халық әңгімелерін емес, халық үшін әңгіме жазған» ұлы жазушы болғандығын мойындау қажет-ақ.

Ахмет Митхатпен қатар алғашқы тәжірибесін прозада сынап көрген жазушының бірі – **Шемседдин Сами** болды. 1873 жылы үзінді түрінде басыла бастаған «Гаашшук-ы Талаат ве Фытнат» («Талғат пен Фытнаттың махаббаты») атты туындысы романтикалық шытырман оқиғалы махаббат тақырыбына арналған тұңғыш түрік романы саналады. Сол дәуірдің «ұлттық роман» түсінігімен сәйкестік тапқан бұл шығарма – техникалық жағынан да, портреттік талдау тұрғысынан да өте қарапайым деп есептелінеді. Қаламгердің түрік тіліне жетік еместігі анық байқалып, қатты сынға ұшырайды. Роман жанрында табысқа жете алмаған Ш. Сами драматургияға қарай ауысып, жергілікті тақырыптарды қаузап бастайды. «Беса» («Серт») атты драмалық шығармасы – осындай түсініктің жемісі. Қаламгер өзінің туған ауылындағы «беса» деп аталатын қанды кек алу кезіндегі серт беру дәстүрін суреттеуге тырысады. Осындай көзқараспен «Сейди Яхия» және «Гаве» пьесаларының тақырыбын тарих пен аңыз-эфсаналардан алады. Сахна дәстүріне сай жазылғанымен, бұл пьесалары оған ешқандай атақ-даңқ әкелмеді, сұранысқа да ие болмады. Алайда оның «Ихтияр онбашы» (Мосқал онбасы) атты аударма трагедиясы сахнадан еш түспеген.

1881-1887 жылдар аралығы Ш. Сами шығармашылығының шарықтау кезі болды деуге болады. Бұл, әсіресе, аударма саласында көрініс тапты. Оның аудармасымен жарық көрген Виктор Гюгоның

«Кедейлер» мен Даниель Дэфоның «Робинзон Крузосы» сұранысқа ие болса да, сыншылар Ш. Самидің мәтінге тым беріліп кеткендігін тілге тиек етті. Оның сөйлем құрылысын түпнұсқадағыдай сақтап қалып, стильдік қателіктерге бой алдырғандығын айтады. Мысалы, Сүлейман Назиф деген жазушы оның «Кедейлер» романының аудармасы туралы қатты сын айтқандардың бірі. Соған қарамастан ол «сөзбе-сөз аударма» тәсілін берік жалғастырды.

Ш. Сами Ахмет Митхат жолын жалғастыра отырып, халыққа пайдалы болу қажет және оларға жаңалықты дұрыс жеткізу керек деген ұстанымда болған.

Ш. Самиді атақты еткен оның ғалымдығы. Ол – түрік тіл біліміне, лексикографиясына, тарихына, әдебиетіне және түркология саласына зор үлес қосқан, сөйтіп түрік ұлтшылдығына үлкен еңбек сіңірген. Еуропа түркологтарының еңбектеріне ерекше назар аударған Ш. Сами Радловтың «Орхон ескерткіштерін» түрік тіліне тәржімалайды. Вамберидің зерттеуі негізінде аударып бастырған «Құтты білікті» пайдалана отырып, түрік тілінде алғашқы зерттеуін жариялайды.

Оны ғылым әлеміне мәшһүр еткен – лексикография саласы. Ол дайындаған «Камус-ы франсави» (Французша сөздік), «Камус-ы түрки» (Түрік тілі сөздігі), «Камусул – алам» (Есімдер сөздігі), «Камус-у араби» (Арабша сөздік) атты сөздіктер өз дәуірінде үлкен сұранысқа ие болып, бірнеше рет басылып шыққан. Аталмыш сөздіктердің арасында «Камус-ы түрки» сөздігінің орны ерекше, өйткені бұл сөздік оның атын мәңгілік етті. Өзінен бұрын жазылған сөздіктерден әлдеқайда асып түскен бұл еңбегі түрік тілінің бай тіл екендігін дәлелдейді. Сөздіктің алғысөзіндегі ойлары қаламгердің бұл шығармаға «Түрік» деген атауды беруі тұрғысынан алғанда өте құнды. Алғысөзде жазушы түрік тілінің тарихи дамуын зерттеп, географиялық жағдайларын саралайды және түрік тілінің салаларын қарастырады. Ш. Сами түрік тілі туралы былай дейді: «Тіліміз – түрікше. Бұл тілге тән сөздік кітабына өзге бір атау ойлап табу барып тұрған ақымақтық. Тілімізде қолданылып жүрген сөздер қай тілден еңбесін мейлі, барлығы дерлік, шын мағынасында тұнып тұрған түрікше рухта».

Ш. Самидің пайымынша, «Османлы» (Osmanlı) деген атау тек мемлекеттің атауы, ал түрік тілі мен түрік жұрты Осман Ғазидан

бұрын пайда болған атау, сондықтан осман тілінің – түрік, араб және парсы тілдерінің қосындысынан пайда болған тіл дегенді еш мойындамайды.

Танзимат дәуірінің аты мәшһүр прозаигі – **Намык Кемаль** болды. Ол – жазушы, драматург, ақын әрі публицист. Н. Кемаль алғаш роман жазуға Магосада сүргінде жүргенде бет бұрады. «Соңғы өкініш» (Son Pişmanlık) атты бұл романы цензураның сүйір семсеріне іліккендіктен, оның аты «Интибах немесе Әли бейдің бастан кешкендері» деп өзгертіліп, 1876 жылы басылып шығады.

Н. Кемаль әдебиетті әлеуметке пайдалы болудағы негізгі дәнекер күш деп есептегендіктен, драматургиясындағы шығармашылық ұстанымдарын прозасында да қолданды. Романды пайдалы көңіл көтеру ісі деп ұқты.

Н. Кемаль роман оқиғасы шынайы өмірден алынуы керек немесе соған жақындау болғаны жөн деген пікірде. Тек роман бос уақиғадан құралмауы тиіс. Егер ондай жағдай туындай қалса, ол уақиғаның ішін белгілі бір әлеуметтік ортаның өмір дағдысымен, сезімімен және түйсігімен толтыру керек. «Желал» шығармасының мұқаддимасында былай деп жазды: «Роман – салмақты шығарма, ол Еуропада жақсы дамыған. Өркениеті жоғары барлық ұлттың тілінде ахлақ пен жалпы мәдениетке қызмет етер көптеген әңгімелер бар». Осы бір қызметін оқырманын жалықтырып алмастай жүзеге асыру үшін Н. Кемаль өзге де қаламгерлер секілді романдағы шытырман оқиғалы махаббат тартымдылығын және ол туғызған толғаныстарды дер кезінде пайдаланып отырған. «Интибах» романының алғысөзінде былай деп жазады: «Алайда бұл пайдалы мәліметтерді оқырманға сылдыр сөз ғып жеткізбей, драмалық шығармадағыдай, романда да махаббат сүйіспеншілігін пайдаланып қалған жөн».

Осындай ұстаныммен жазылған «Интибах» романында тәжірибесіз жас жігіттің бастан кешкен уақиғасы суреттеліп, бұл шытырман оқиға интригасы мол махаббат оқиғасымен өріле түседі. Суреткер романында махаббатты гарнитур ретінде қабылдап, оны оқырманға белгілі бір түйсіктердің жасалуын түсіндіруші катализатор ретінде түсіндіргендіктен, романның негізгі идеясы «жастарға өмірлік тәжірибені ерте жастан санасына құю керек» деген тұжырымға келтіреді.

Намык Кемальдың алғашқыда екі том болады деп жоспарлаған, алайда бір томын жарыққа шығарып үлгерген «Жезми» (1881) романы – түрік әдебиетіндегі тұңғыш тарихи роман болып есептеледі. Оның сюжеті негізінен XVI ғасырдағы түрік-иран соғысынан алынған. Стамбұлда басталған оқиға желісі әрмен қарай соғыс кезеңдерін басып өтіп, Иран шекарасына, одан әрі Кавказға және Иран патшаларының сарайына жетеді. Романның шарықтау шегі осы көрсетілген соңғы мекенде жүзеге асады. Романның бас қаһарманы Жезми – стамбұлдық жас сипахи (кавалерия жауынгері). Романның бас жағында кіріспе іспеттес XVI ғасырдағы жалпы жағдай және Жезми туралы әңгіме сөз болады. Бұл кіріспе бөлімі оқиға сюжетімен еш байланыспайтындықтан, оқиға композициясының басталуын тежеп, оқырманды жалықтыра түседі және романнан тыс бөлім сияқты көрініс береді. «Интибах» романындағы әрекетсіздік пен өзара диалогтың болмауы мұнда да байқалады. Мұның басты себебі ретінде қаламгердің суреттеу тәсіліне шамадан тыс еніп кетуін айтуға болады. «Жезми» романындағы суреттеулердің өзі субъективті болып келеді. Шығармада кейіпкерлерді суреттеуге тым беріліп кеткен. Психологиялық мазмұнның да қолға алынуы жеткіліксіз. Алайда оқиға желісі мен композициясында қаламгердің алғашқы тәжірибесі болса да, оның мықтылығы байқалады, роман техникасын меңгергендігі де аңғарылады. Романтизмнің ықпалы болса керек, Интибахтағы сияқты мұнда да оқиға соны трагедиялық түрде аяқталады. Романның негізгі көркемдік идеясы – «Ислам бірлігі» идеологиясын түсіндіру еді.

Танзимат кезеңі түрік әдебиеті өкілдерінің ортақ ерекшеліктері

Танзимат кезеңі түрік қаламгерлерінің әрқайсысының өзіне тән тұлғалық ерекшелігі бар екендігіне ешкім күмән келтірмейді. Дегенмен, бір кезеңде өмір сүріп замандас болулары, сол дәуірдегі қоғамның қажеттіліктеріне бірдей үн қатулары және барлығының бір мақсатты көздегендігі тұрғысынан алып қарағанда олардың ортақ ерекшеліктері де жоқ емес. Сондықтан да Танзимат әдебиеті өкілдерінің жалпы ерекшеліктерін былайша топтастырса болады:

1. Танзимат кезеңі қаламгерлерінің басым көпшілігі батыстық үдерісті жақтаушы, жаңалық аңсаушы, ғылым мен білімге сусаған зиялы қауым өкілдері болып табылады. Батысқа таңырқай-тамсана қарайды, алайда өз елін сауатсыздықтан құтқарып, бұқара халықты ілім-білімге шақырады. Жаңашылдықты аңсайды және өздері де тың нәрселерді ашуға құлшынады. Түрік халқының рухани құндылықтарына ерекше көңіл бөледі. Барлығы да түрік ұлтының өткені мен келешегіне ерекше қамқорлықпен қарайтын ұлтжанды тұлғалар. Ислам дінін қадір тұтады, оған имандай сенеді. Дін мен мәдениет тұтастығы жолында еңбек етіп, екеуінің арасында ешқандай қарама-қайшылық жоқ екендігін дәлелдейді. Батыстың кейбір пәлеқор жазушыларынан Ислам дінін қорғаштайды.

2. Танзимат кезеңі әдебиетінің өкілдері француз мәдениетін негізге ала отырып жаңашылдық идеяларын жүзеге асыруды қолдайды. Олар үшін Еуропа – Франция деген сөз. Шинаси мен Ахмет Вефик Пашадан өзгелері француз тілін белгілі бір жастан кейін өз күштерімен үйренді. Басым көпшілігі жүйелі білім алмағандықтан, француз тілін тереңдеп оқуға тырыспады. Сондықтан да өздерінің замандастары болған француз ақын-жазушыларынан гөрі көне француз әдебиеті өкілдерінің шығармашылығына ден қойды, романтизм дәуірі әдебиетіне ерекше назар аударды.

3. Танзиматшылар өнерден гөрі ой-пікірге көп иек артты, түрлі идеялар ұсынып, оны орындауға жан-тәнімен кірісті. Сол себепті француз әдебиетінің, әсіресе XVIII ғасырдағы Ағартушылық дәуірінің Монтескье, Руссо, Вольтер секілді төңкерісшіл ойшылдарын өздеріне үлгі тұтты. Солар секілді күрескер болуды аңсады. Зұлымдыққа, әділетсіздікке қарсы күресте ауызбіршілік танытты. Отан, ұлт, еркіндік, әділет, ата заң секілді қастерлі ұғымдарға деген құлшыныстарын үлкен сезіммен білдірді.

4. Танзимат өкілдерінің барлығы дерлік «өнер – қоғам үшін» деген ұстанымда болды. Олардың Диван ақындарынан өзгешелігі – халыққа үн қатуларында. Халықты жан-тәндерімен сүйді, оған қызмет етуге дайын екендіктерін көрсетті. Әдебиет арқылы өз ұлтын ұлықтауды мақсұт етті. Әдебиеттің халықшылдық қасиетін анық байқатты. Жаңашыл, таза көзқараспен тәрбиеленген ұрпақ өсіруді армандады. Бұқара халыққа үн қата отырып, олармен тығыз байланыста болу үшін тілдің күрделі мәселелерін шешуге

ұмтылды. Қолдарынан келгенше өте қарапайым, халық әдебиеті негізінде жазуға тырысты. Осман тілінің күрмеулі мәселесін шешуге бірауыздан жұмыла кірісті.

5. Танзимат қаламгерлері Диван әдебиеті дәстүрін өте жақсы білді, оны құрметтеді, алайда Диван поэзиясы үстемдігін, ондағы әдеби үдерісті тоқтатуға тырысты. Өйткені ондай әдеби дәстүрмен халық тілегін орындау мүмкін еместі, қоғамдық дамуға қайшы тұстарының бар екендігін түйсінді. Танзимат өкілдерінің пікірінше, Диван поэзиясында көңіл көтеру, сергелденге түсу, құдайға шектен тыс құлшылық ету мәселелеріне көп орын берілген. Бұқара халықты толғандыру үшін шыншыл хәм салиқалы әдебиет керек деп ойлады.

6. Танзимат кезеңі әдебиетшілері – «сегіз қырлы бір сырлы» деуге лайық тұлғалар. Олардың көпқырлы болуының өзі заман талабы еді. Көрініс тауып жатқан жаңашылдықтарды халыққа жеткізуші ретінде барлық саламен айналысуларына тура келді. Олар – әрі ақын, әрі жазушы, әрі драматург, тарихшы, сыншы, журналист, саяси және қоғам қайраткері қызметтерін қатар алып жүрді. Әрине, бұл салалардың барлығында бірдей жетекші орында болды деуден аулақпыз, десе де әр сала бойынша азды-көпті шығармалар жазып қалдырды. Кемшін тұстары да жоқ емес. Алайда, олардың шығармашылығындағы кемшіліктер көңілге кірбің салмайтын, даттауға келмейтін кемшіліктер. Керісінше, сол саланың беделді өкілі деп атауға әбден лайық. Көпқырлы, әмбебап болуларының басты себебі – француз әдебиетінің түрлерін және жанрларын түрік әдебиетіне енгізуге деген құлшыныстары болса, екінші бір себебі – мақсаттарын жүзеге асыру үшін әдеби жанрлардың барлығын дерлік қолдана отырып, шығармашылықтарын дамыту еді.

7. Танзимат әдебиеті өкілдерінің басым көпшілігі – жүйрік журналист, әккі саясаткер және қайсар күрескер тұлғалар. Олардың арасында құпия түрдегі революциялық топтардың мүшесі болғандары жетерлік. Сондай-ақ елден кетуге мәжбүр болған, темір торға тоғытылған, сүргінге айдалып кеткендері де бар. Өздері шығарған газеттерде өткір сын айтып, қоғамдық ойды дүр сілкіндіргендігі үшін шығармашылықпен айналысуға тыйым салынғандары да кездеседі. Танзиматшылар – ішкі және сыртқы

саясаттан хабары мол, саяси сауатты қаламгерлер. Базбіреуі мемлекет қайраткері ретінде заң шығару саласында қызмет атқарған. Мысалы Намык Кемаль, Зия Паша және Әли Суави сынды Танзимат өкілдері сол кездегі Ата заңды жазу комиссиясының құрамында болған.

Тақырыпқа арналған сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Танзимат кезеңі түрік прозасы туралы не білесіз?
2. Танзимат кезеңіндегі алғашқы аударма шығармалар туралы не айтасыз?
3. Танзимат прозасының ерекшеліктерін саралаңыз.
4. Жаңа батыстық үлгідегі прозаның қалыптасуына қай елдің әдебиеті әсер етті?
5. Жаңа түрік романында құрылымдық-композициялық өзгешелік орын алды ма?
6. Жаңа түрік прозасының қалыптасуында түрік халық әңгімелерінің ара салмағы қандай?
7. Ахмет Митхат Ефендидің прозасы туралы баяндаңыз.
8. Намык Кемальдың тарихи романдарын талдаңыз.
9. Шемседдин Самидің түрік прозасына қосқан үлесі қандай?
10. Жаңа түрік прозасындағы үдерістерді атап көрсетіңіз.
11. Танзимат әдебиеті өкілдерінің ерекшеліктері қандай? Жүйелеп айтып беріңіз.

Ибраһим Шинаси (1826-1871)

Батыстық үлгіде дамыған түрік әдебиетінің саналы түрдегі көшбасшысы және XIX ғасырдың басынан бастап көрініс тапқан жаңашылдық ой-пікірлердің ірі өкілі – Ибраһим Шинаси Стамбұл қаласында дүниеге келген.

Ибраһим Шинаси – қазіргі түрік әдебиетінің негізін қалаушы, ақын, драматург, журналист, жазушы-публицист, аудармашы, ба-спагер, мемлекет және қоғам қайраткері.

Әкесі – Шумну қоршауында шәһит болған Болу қаласының тумасы Мехмет Аға деген кісі. Кішкентай кезінен жетім қалған Шинаси анасы мен туған-туыстарының қолында тәрбиеленеді. Алғашқы білімін өзі тұрып жатқан махалладағы мектепке барудан бастайды, кейін Топханадағы Февзийе мектебін тамамдайды. Ар-тынша Топхана кеңсесіне қызметке алынады. Бұл жерде қызмет ете жүріп көне Шығыс мәдениетіне деген қызығушылығы арта түседі. Өзінің білімін осы жерде шыңдайды. Француз тілін үйренуге ерек-ше ден қояды. Топхана кеңсесінде әдебиетпен шұғылданып, по-эзия әлеміне бет бұрады.

Шинаси Топхана кеңсесіндегі қызметінде жоғары дәрежеге жетеді. Топхана кеңесшісі Зивер Ефенди деген кісі оның атқарып жатқан қызметін жоғары бағалап, шетелде оқуы үшін үкіметке ұсыныс білдіреді.

Өзінің ерекше қарым-қабілеті арқасында көпшіліктің назарына іліккен Шинаси білімін жетілдіру үшін 1849 жылы үкіметтің жолда-масымен және ұлы садразам Решит Пашаның қолдауымен Парижге оқуға жіберіледі. Сөйтіп, шетелде білім алуға үмітті тұңғыш түрік студенті атанады. Шинасидің Решит Паша жүзеге асырып отырған

құқықтық-әлеуметтік жаңашылдықтарына деген тамсанысы оның жас кезінде-ақ байқалды, ал, Еуропаға барып келген соң оның бұл сүйіспеншілігі одан да тым арта түсті. Осының қайтарымы ретінде Решит Паша да оны өзі билік еткен тұста өз қамқорлығына алып, қорғаштайды. Шинаси Решит Пашаға жамандық ойлағандардың қаһарына да ілінеді, сөйтіп қамқоршысы биліктен кеткен кезде ол да өз қызметінен қол үзуге мәжбүр болады.

Шинаси бес жылдай уақыт Францияда қаржы саласы бойынша білім алды. Әдебиетке де ерекше ден қойды. Француз әдебиетімен, сол арқылы әлем әдебиетімен танысуға мол мүмкіндікке ие болды. Сонымен қатар құқықтану, саясаттану, әдебиет және журналистика салаларымен де айналысты. Францияда жүрген кезінде сол дәуірдің мәшһүр романтик шайыры Ламартинмен дос болған деседі. Шинасидің Францияда білім алып жүрген кезі әдебиеттегі романтикалық ағымның шарықтап тұрған кезіне дөп түскен екен. Осыған қарамастан түрік қаламгері XVII ғасырдың (Декарт секілді) рационалистік және XVIII ғасырдың (Монтескье сынды) құқықшыл-төңкерісшіл философиясына деген қызығушылығы артып, солардың ықпалында қалған. Ал романтиктерге деген өзінің құрметін ол әсіресе Ламартиннің «Естелік» атты өлеңін аудару арқылы білдіреді. Елге өзінің білімі мен мәдениетін тереңдетіп, нағыз түрік патриоты ретінде оралады.

Елге оралған соң Шинаси Решит Паша мен Жүсіп Кәміл Пашалардың қамқор болуы арқасында түрлі қызметтер атқарған. Кейін ұлы уәзірлік қызметіне келген Әли Пашаның оған деген көзқарасы онды болмай, ақыр соңында 1860 жылдары ол мемлекеттік қызметтен біржола кетеді. Алғашқыда «Тержүман-ы ахуал» (1860), кейін «Тасвир-и эфкяр» (1862) атты газеттер шығарып, толығымен журналистикаға бет бұрады. Ең маңызды шығармаларын осы жылдары жазған.

1865 жылы бір көне танысының Әли Пашаға қарсы ұйымдастырған қастандығына байланысты Стамбұлдан кетуге мәжбүр болады. Өзі шығарып жатқан «Тасвир-и ефкар» газетінің жұмысын ең жақын досы Намык Кемалға сеніп тапсырып, өзі Францияға кетеді. Ол жерде ешқандай саяси науқанға араласпайды. 1867 жылы Парижде жиналған «Жас түріктер» (олардың арасында Намык Кемал да болған) ұйымына да қосылмаған. Париж

жылдарын ол үлкен түрік сөздігін дайындауға арнайды. Оның тіл біліміне қатысты зерттеулерінде француздың сол кездегі белгілі лексикографы Литтрдың еңбектерін пайдаланғандығы жөнінде деректер бар.

1869 жылы біржола елге оралып, Стамбұлға тұрақтайды. Дегенмен оның сол кездегі халі мүшкіл еді: үрейі басым һәм пессимист. Саясатты біржола ұмытып, баспа ісімен айналыса бастайды. Сол кездегі Түркияда бұл сала кенжелеп қалғандықтан, ол осы бағыттағы жаңашылдықтарға ден қояды. «Баб-ы Әлиден» (Осман империясының Үкімет үйі) бір ғимаратты жалға алып, оны әрі баспана әрі баспа үйі ретінде пайдаланады. Қалай дегенмен де оны іздеп келушілер бір сәт толастамаған, Шинаси оларға жөн сілтеп, өмірде дұрыс бағыт алу жолында ақыл-кеңесін беріп отырған.

Парижде дайындаған үлкен түрік сөздігін баспаға дайындап жатқан кезінде ауруға душар болып, ақырында мойнына шыққан ісіктен айыға алмай, 1871 жылы 13 қыркүйек күні Жиһангир ауданында қайтыс болады. Ол тым жас еді. Сол жердегі Аяз Паша атындағы мазаратқа жерленеді.

ИБРАҺИМ ШИНАСИДҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Мінәжат (Münacaat)

Hak-Taala azamet aleminin padişehi
La-mekandır olamaz devletinin taht-gehi

Hasdır Zat-ı İlahisine mülk-i ezeli
Bı-hudud anda olan kevkebe-i lemyezeli

Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyadı
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icadı

İzzet ü şanını takdis kılar cümle melek
Eğilir secde eder piş-i celalinde felek

Emri vech üzre yer eyler gece gündüz hareket
Değişir tazelenir mevsim-i feyz ü bereket

Pertev-i rahmetinin lem'asıdır ayla güneş
Tab-ı hışmından alır alsa cehennem ateş

Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar
Anların şulesi gök kubbesini yıldızlar

Kimi sabit kimi seyyar be-takdir-i Kadir
Tanrı'nın varlığına her biri bürhan-ı münir

Varkığım bilme ne hacet küre-i alem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

Göremez zatını mahlukunun adi nazarı
Hisseder nurunu amma ki basiret basarı

Vahdet-i zatına aklınca şahadet lazım
Can ü gönlümle münacat ü ibadet lazım

Neş'e-i şevk ile ayatına tapmak dilerim
Anla var Halik'ıma gayri ne yapmak dilerim

Ey Şinasi içimi havf-ı İlahi dağlar
Suretim gerçi güler kalb-gözüm kan ağlar

Eder isyanıma gönlümde nedamet galebe
N'eyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdi
Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir

Nur-ı rahmet niye güldürmeye ruy-ı siyehim
Tanrı'nın mağfiredinden de büyük mü günehi

Bi-nihaye keremi aleme şamil mi değil
Yoksa alemde kulu aleme dahil mi değil

Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksanı
Ya anın kahrına galib mi değil ihsanı

Sehvine oldu sebab acz-i tabii kulunun
Hem odur alem-i manide şefi'i kulunu

Beni afv eylemeğe fazl-ı ilahisi yeter
Sanma haşa kerem-i na-mütenahisi biter

Решит Пашаға арналған мадак өлең (Kaside)

Dilin iradesini başta akl eder tedbir
Ki tercüman-ı lisandır anı eden takrir

O tercümana bedeldir kalem gehi elde
Eder tasavvurunu cism-i natıkın tasvir

Ziya-yı akl ile tefrik-i hüsn ü kubh olunur
Ki nur-ı mihrdir elvanı eyleyen teşhir

Kitabsız görülür sun'-ı sani-i ezeli
Tutar hayatını şahid vücud-ı Hakk'a darir

Yazık ki cahil edip matlabinca şerr ü fesad
Koyar netice-i efali ismini takdir

Kader dedikleri halkın murad-ı Hakk'tır kim
Ezelde etti bizi her umurda tahyir

Erer mi hikmet-i Mevla'ya aklı insanın
Cihanı şamil olur mu fûruğ-ı şem'i-i münir

Tehalûf üzre olurken anasır ü enfüs
Hemişe birbirinin halini eder tağyir

Mugalib oldu tabii tebayi-i zi-ruh
Kavi zaifi eder kahr ü cebr ile teshir

Bu cebri men' için akl-ı beşer kodu kanun
Ki ettiler ana hükmünce adl ü hak ta'bir

Bu adl ü hakka diyanet demiş kimi akil
Takıldı nefis ü hevanın boğazına zaccir

Bu adl ü hakkın adusu yine beşerdendir
Olur muhafızı amma ki hame vü şemşir

Kalem kılıç olur aklın debir ü celladı
Biri işaret ederse biri eder tedmir

Bu sır-ı hikmeti fehme gerektir akl-ı Reşid
Ki akl-ı külle verir hayret andaki te'sir

Махаббат ұсынысы (Arz-ı muhabbet)

Eşi yok bir güzeli sevdi beğendi gönlüm
Kıskanır kendi gözümden yine kendi gönlüm

Sinesinde yakışır ol memeler kim guya
Bir fidan üzre iki kartopu olmuş peyd

Gahi hasret iken ol sineye sinem kavuşur
Sanma gönlümde olan derd ü muhabbet savuşur

Yaseminden bile naziktir o boy pos anda
Sarmaşık-vari sarılısam eğilir o anda

Candan ülfet edeli öyle civan dilber ile
İstemem gayrısını hur u melek olsa bile

Mest olup neşe-i şehvetle o gözler bayılır
Serpilince yüzüne gözyaşım amma ayılır

Bağrım ezmez mi süzöldükçe o baygın gözler
Beni imrendirir ağızındaki tatlı sözler

Kendi hüsnünden utanmış da kızarmış yanağı
Yüzün örtüp kapamış saçları baştan aşağı

Uğradım zülfü hayaliyle kara sevdaya
Böyle Mecnun dahi düşkün mü idi Leyla'ya

Can çekişmekten ise canımı versem bari
Can feda eyleme sevince bir iş mi yari!

Ben şehid olmadan aşkıyla mezarımı kazayım
Taşımı gözlerimi kanlı yaşıyla yazayım

Ара мен масаның хикаясы (Ара ile Sivrisinek Hikayesi)

Gördü bir bal arısını sivrisinek
Dedi böyle ana fahr eyleyerek
«Var mı bir bencileyin nefsi-nefi
K'ola azade vü bi-havf-i reis
Nice bir kasr u saraya girerim
Ruh-ı dilberleri takbil ederim
Olurum mest-i dem-i hurd u kelan

Gah raksan ü gehi nağme-künan
Ne bela kim çalışsın her dem
Nef'ini görmede ancak adem
Nahl verdi ana bir şöyle cevab
K'ey eden kar-ı bedi fazl-ı hesab
Vakıa cinsine yoktur başbuğ
Geçinir her biriniz sahib-i tuğ
Lik kaşane vü darata bedel
Gübreliktir sana gahice mahal
Hem bulunmazsa güzeller yanağı
Bus edersin nice murdar ayağı
Bir gün ol raks ü taninin eseri
Cümleye ba's olur derd-i seri
La-cerem bir de biri hiddet eder
Emdiğin kana seni diyyet eder
Biz ki ya'sube olup ferman-ber
Fıkramız yek-dil olur ser-ta-ser
Nur u ezhar üzerin cay ederiz
Vus'umuz mertebe işler gideriz
Bir kovanda yaparız şem'ü asel
Zevkimizdir bu iki hüsn-i amel
Mumumuz halka bütün şevk verir
Balımız zaikaya zavk verir»

Лафонтеден аударма (La Fontaine'den çevri)

Қасқыр мен қозының әңгімесі (Kurt ile Kuzu Hikayesi)

Nedir el-hükmi lil-galib meali
Bilinmekçin getirdik bu misali
Bir kuzu bir kenar-ı mecrada
Teşnelikten olurken azade
Geldi aç karnına çıkp bir gürk
Nitekim
Oraya cu'idi anı getiren
Nasıl olmaz bahane-cu-yı fiten
Ol gazap-nak can-ver dedi kim :
Böyle teşci' eden aceb seni kim?
Şürbümü eylemektesin tekdir
Cür'etinçün seni edem ta'zir
Kuzu ta'zim kasd edip o zaman
Dedi: Şevketlü padişahım aman
Zat-ı şahanen etmesin hiddet

Lakin evledir eyleye dikkat
K'iderim def'-i teşneği suda ben
Yirmi hatve aşağı kurbünden
La-cerem bir cihetle bu na-şad
Edemem şürb-i safınız berbad
Ah o hayvan-ı zalim etti itab
Budur işte olan hitab u cevab:
Anı şimdi bulandırırısın, hem
Eyledindi geçen sene beni zemm
Doğmamışken bunu nasıl ederim?
Validemden daha meme emerim.
Sen değilsen biraderindir hod
O da yoktur, deyince ol bi-hod
Kurd edip bahs-i ahır ü batıl
Dedi sizden birdir el-hasıl
Kelb ü çubanınız hususa siz
Bana na-mihribanlık eylesiz
Ba'd-ez-in ahs-i intikam gerek
Kaptı der-an götürdü bişeye dek
Yedi gitti bitirdi davasın
Anla men azze bezze manasın

Ламартиннен аударма (Lamartine'den çevri)

İşitip gördüceğimsin cana
Deştd ebrde her subh u mesa
Gösterir suretinin aksini ma
Bana savtın getirir bad-ı saba

Olsa habide kaçan kim alem
Rüzgar estiğini guş etsem
Sanırım gizli fisildarsın o dem
Guşuma bazı kelam-ı mahrem

Eylesem seyr şu yıldızları ger
Kim eder perde-i leyli pür-fer
Vechini sanki bana arz eyler
Çeşmime hoş görünen her ahter

Beni enfas-ı nesimin ne zaman
Buy-ı ezhar ile etse sekeran
En güzel rayıhası içre heman
Hep senin nefhanı koklar dil ü can

«Ақынның үйленуі» комедиясы
(*Şair Evlenmesi*)

Бірінші әңгіме

Мүштак пен Хикмет мырза
(*Müştak Bey, Hikmet Efendi*)

MÜŞTAK BEY – Hele bu akşam güvey giriyorum ya... Bereket versin ki bugün nikâhım kıyıldı. Yoksa, aşk ile, telâşımdan az kaldı nikâhsız güveyi girecektim.

HİKMET EFENDİ – Hiç öyle şey olur mu?

MÜŞTAK BEY – Neye olmaz; buna âşık evlenmesi derler.

HİKMET EFENDİ – Acayip...

MÜŞTAK BEY – Öyle ya, aşk ve muhabettiz evlenen, geçinebilirse aşk olsun! Ya ben Kumru Hanım'ı neye alıyorum; ancak sevgilim olduğu için... Ne dersin, şunu delice sevdiğime akıllılık etmemiş miyim?

HİKMET EFENDİ – İhtimaldir.

MÜŞTAK BEY – O tazelikte, hüsnü gibi huyu da güzel; Bence her hâlinden memnunumdur. Ah, amma zavalı Kumru'cuğumnun karga suratlı büyük hemşiresi olmasa...

HİKMET EFENDİ – Gerçek, onon ismi ne idi?

MÜŞTAK BEY – Sâkine Hanım değil mi ya? Miskinin adını bile sevmiyorum.

HİKMET EFENDİ – Niçin?

MÜŞTAK BEY – Bize engel olduğu şöyle dursun, çehre züğürdü olarak kırkbeş yaşına kadar evlerde kaldığından, akıl cihetiyle de iflâsa çıkmış... Hâsılı bir büyük kamburundan başka göze görünür bir şeyi yok... Ah, böyle bir baldızım olduğundan âlemden hicab ediyorum.

HİKMET EFENDİ – Ne çare, gülü seven dikenine katlanır.

MÜŞTAK BEY – Gel, şunu sana vereyim be... Amma nikâhla hâ.. Geçinemeyecek ne varmış; ya o akıllanır, ya da sen çıldırırın!

HİKMET EFENDİ – Sakın Kumru Hanım'ın yerine onu sana verip bir de del etmesinler? Âlem bu ya, zira büyük durup dururken küçüğü kocaya vermek âdet değildir.

MÜŞTAK BEY – Yok, bak ben öyle lâtife istemem, Lâtife lâtif gerek..

HİKMET EFENDİ – Ya sen bana onu lâife ile peşkeş çekiyorsun ya!

MÜŞTAK BEY – Ben, sana onu lâife ile mi vermek istiyorum; gerçekten a canım!

HİKMET EFENDİ – Özürün kabahatinden büyük..

MÜŞTAK BEY – Hiç özür dilemiyorum.

HİKMET EFENDİ – Yâ..

MÜŞTAK BEY – Ama sus, işte kılâvuzum Ziba Dudu geliyor; galiba benim Kumru’cuğumu getiriyorlar. Haydi, sen selâmlıkta otur. Birazdan yine görüşürüz.

Екінші әңгіме

Мүштак мырза мен Зиба Дуду
(*Müştak Bey, Ziba Dudu*)

ZİBA DUDU – Müjde, evlâdım müjde.. Gelin Hanım geliyor, yoldadır.

MÜŞTAK BEY – Ah, benim vâlideciğim! Sen olmasan, ya ben hasretime kavuşur mu idim? Bunun için sana ne iyilik edeceğimi bilmiyorum.

ZİBA DUDU – Ay oğul, böyle hayırlı işlerde bulunmadıktan sonra yalancı dünyada ne duruyorum? Hele bu mürevvetini de gördüm ya, bundan sonra yaşamakneme lâzım, istemem; fakat gözüm kapanmadan bir de evlâtlarını ak sakallı göreydim...

MÜŞTAK BEY – Artık beni muradıma erdirdin ya, yaşa ömrün oldukça. (Neşâtinden sıçrayarak oynamaya başlar).

ZİBA DUDU – A kuzum, biraz ağırbaşlı olsana; Artık başından nikâh geçti; azıcık utan, utan..

MÜŞTAK BEY – Vay, adam evlenirken utanmalıdır mı ya? Benim bildiğim bunun aksinedir. Her neyse, sen haydi var, Hanım’ı dışarıda bekleye dur. Ben de burada biraz kendi kendime utanmayı meşkedeyim...

Үшінші әңгіме

MÜŞTAK BEY – (Kendi kendine) Şimdi benim Kumrucuğum kafesine girecek ha... Ah, bir kere kanadının altına girebilseydim! Fakat insan kısmının yediği bir yem vardır ya, adına para derler; eğer

ondan isteyecek olursa, meselâ, ey n'olmuş, ben de elimden geleni esirgemem ya... Verebileceğim şey çok mu, topu bir teselli ... Bir de yüz görünümlüğünü nasıl etmeli.. Adam sen de... O da kolay... Şöyle bir kaç beyit veriveririm vesselâm...

Şarkı

Bir Kumrusun sen, tab'a muvâfık
Yapsam yuvanı sinemde lâyıık.
Cân u gönülden ben oldum âşık.
Yapsam yuvanı sinemde lâyıık.
Benim gibi fakir şâirin vereceği yüzgörümlüğü bu kadar olur.

Tөртінші әңгіме

Müştak myrza, Ziba Dudu, Habbe qatyn, Sakine hanım
(*Müştak bey, Ziba Dudu, Habbe Kadın, Sâkine Hanım*)

ZİBA DUDU – Evlâdım, Gelin Hanım'ı getirdik. Gel, koltuğuna gir de, köşeye oturt!

MÜŞTAK BEY, (Neşâtından türlü türlü tuhafliklar ederek, Sâkine Hanım'ı Habbe Kadın kucaklamış olduğu hâlde karşılar) – Vaayy!..

ZİBA DUDU, (Habbe Kadın'a) – A dostlar!... Damat Bey, Gelin Hanım'ı görür görmez sevincinden bayıldı.

MÜŞTAK BEY – Hayır, sevincimden bayılmıyorum, kederimden yüreğime iniyor. Âh...

HABBE KADIN, (Ziba Dudu'ya)- A, zavallı Gelin Hanım'ı bir titreme aldı. Amanın, albasmasın?... (Sâkine Hanım'ı, sandalyeye oturtur).

MÜŞTAK BEY – Nedir bu?

ZİBA DUDU – İşte, ömrün oldukça sana can yoldaşı olacak sevgili iyalin Sâkine Hanım!...

MÜŞTAK BEY – O, bana canyoldaşı olacağına, benim canım çıksa daha canıma minnettir.

ZİBA DUDU, (Habbe Kadın'a) – Adamlar... Damat Bey sayıklamağa başladı. Galiba safâsından aklına şaşırmış.

HABBE KADIN, (Ziba Dudu'ya) – Bîçare, hasretine kavuştuğu için, sevinç-delisi oldu.

MÜŞTAK BEY, (Hüzn ile) – Âh, âh, âh...

ZİBA DUDU – Ağlayamandık. Sen ağlayacağına düşmanların ağlasın!

MÜŞTAK BEY – Âh... Düşmanların bu hâlimi bilseler nasıl gülerler.

ZİBA DUDU – Haydi kuzum, Gelin Hanım'ın duvağına aç da yüzünü gör; biraz gönlün açılınsın!..

MÜŞTAK BEY – Neye lâzım, yüzünü göreyim de bir kat daha yüreğim mi kalksın?

ZİBA DUDU – Aç evlâdım aç... Sevgilin olduğuna şüphen kalmasın (Habbe Kadın ile beraber, Sâkine Hanım'ın duvağına Müştak Bey'e açtırmak için cebreder).

MÜŞTAK BEY – İstemem... (Elini çekerken, Sâkine Hanım'ın duvağı ile iğreti saçı kazâen eline ilişir kalır ve Sâkine Hanım'ın yüzü ve ak saçları açılır) Bu ne? ...

ZİBA DUDU – Vây... Zavallı kızcağızın sırma gibi nâzik saçlarını yolup çıkardı... MÜŞTAK BEY – Eyy, vâkıa ak saçları beyaz sırma gibi, baksana nasıl parıl parıl parlıyor?

ZİBA DUDU – Ay, o lâkırdı ana değil, Yenge Kadın'la banadır. Ben, sana harf atmağı öğretirim. (Habbe Kadın'a), haydi, Yenge Kadın, Gelin Hanım'ı çabuk dışarı çıkar da, nikâhımı kıyan efendiye çağır; yanımızdaki kahvededir. Orada bulunan mahalleliyi alsın da gelsin, şuna bir meram anlatsınlar.

Бесінші әңгіме

Müştak Bey, Zibâ Dudu

MÜŞTAK BEY – Vây, mahalleli beni zor ile güveği mi koyacaklar?

ZİBA DUDU – Evet, ya güveği koyarlar, ya habse...

MÜŞTAK BEY – Böyle bir karı ile bir evde yatmaktansa, safâ-yı hâtr ile hapiste yatmak daha hayırlıdır.

ZİBA DUDU – Hele sen bir kerre hapse gir de bak, çekeceğin eziyetler yüzünden ne dertlere uğrarsın.

MÜŞTAK BEY – Adam sen de... Sâyende pey ettiğim borçlularımın duâsı berekâtıyla pekâlâ sapasağlam yaşarım...

ZİBA DUDU – Ya hasta olursan, ez-kazâ?

MÜŞTAK BEY – Ya borçlularım da bana hekim göndermeyip baktırmazlarsa farazâ...

ZİBA DUDU – Ay, ne yapabilirsin?

MÜŞTAK BEY – Sonra kendilerine büyük zararım dokunur.

ZİBA DUDU – Ne zararın dokunacakmış bakayım?

MÜŞTAK BEY – Kör olayım, onlara nisbetime ölürüm hâ...

Алтыншы әңгіме

*Мүштак мырза, Зиба Дуду, Хаббе қатын,
Әбу Лаклака, Батақ Есе, Махалла тұрғыны
(Müştak Bey, Ziba Dudu, Habbe Kadın,
Eb'ul-Lâklâka, Batak Ese, Mahalleli)*

EB'UL LÂKLÂKA (Başında bir dildâde ile tebdil-i kıyafet ve ayn'ları çatlatarak ve kaf'ları patlatarak) – Sanki bir telâş ile beni böyle uykudan kaldırıп da getirmenin ne ma'nâsı var? Ortaoyununa çıkar gibi bakın şu kıyafetime... Ayıp...Gürültünüz n'oluyor?

ZİBA DUDU – (Entarisinin ön eteği ile başını örtmüş olduğu halde Eb'ul Lâklâka'nın elini öper) – Amanın efendim, güveği olacak şu herif, isteye dileye aldığı hanımı şimdi istemiyor. Bütün saçını başını yoldu. O şöyle dursun, Yenge Kadınla, bana bir söyleyemediği edepsizlik kalmadı. Size nakletmeğe utanıyorum.

EB'UL LÂKLÂKA (Müştak Bey'e) – Vâay, namussuz, vaaay...

MÜŞTAK BEY – Efendim, kerem ediniz, bendeniz de, bildiğim kadar hakikatı size anlatayım.

EB'UL LÂKLÂKA – Sen, sus sefilh... Kadın ninen gibi biçâre yalan mı söyleyecek?

ZİBA DUDU – Efendim, bu kızı mutlaka almalıdır.

EB'UL LÂKLÂKA – Almalı ya... Almazsa ırzına leke sürmüş olur. (Mahalleliye) öyle değil mi komşular?

MAHALLELİ – Hay hay...

MÜŞTAK BEY – Alamam efendim. Bunda bir yanlışlık var; zira bana nikâh ettiğiniz kız bu değildir. Bunun küçüğüdür. Ben onu isterim.

EB'UL LÂKLÂKA – Hayır, sana nikâh ettiğim büyük kızdır.

MÜŞTAK BEY – Değildir.

EB'UL LÂKLÂKA – Vay, sen beni de yalancı çıkarıyorsun ha?... Bu ne yüzüzlüktür?

BATAK ESE – Efendi, biliyor musunuz ki ben bunun daha bilmem nelerini bilirün? Durun, size deyivereyim: Bekçi olduğumdan için geceleri mahallede dolanırken buna çat pat çak sokak ortasında irast geliyorum. Bir kerre kendiceğine nereden geliyorsun diye soracak oldum. Bana ne garşuluk verse iyi... Terator (tiyatro) dan geliyon demesün mü? Bu beni masharalığa alma değil de ne demektir? Bakın şu ahmağa...

MÜŞTAK BEY – Vay firâsetlü adam, vay..

BATAK ESE – Feres atlu adam sensin. Ulan hayvan. Bana kotu ilâf söyleyip durma şimdi sana fanfın demeği gösteririn.

EB’UL LÂKLÂKA – Bu herif hem edepsiz, hem deli...

BATAK ESE – Benim aklıma kalursa, hem habshâneye koymalı, hem timarhâneye...

EB’UL LÂKLÂKA – Bana danışursanız, herşeyden evvel edepsiz i’lâmını alalım dabir daha mahallede oturtmayalım. Artık istemeyiz.

MAHALLELİ – İstemeyiz...

Жетінші әңгіме

*Мұштак мырза, Зиба Дуду, Хаббе қатын,
Әбу Лаклака, Батақ Есе, Атақ Көсе, Хикмет әпенді
(Müştak Bey, Habbe Kadın, Ziba Dudu,
Eb’ul – Lâklâka, Batak Ese, Atak Köse, Hikmet Efendi)*

ATAK KÖSE – (Arkasında küfe ve bir elinde kürk ve bir elinde süpürge ile) İstemeyiz.

HİKMET EFENDİ – (dahi Atak Köse’nin arkasından yetişerek) Ne istemiyorsunuz?

ATAK KÖSE – Ben ne bileyim, mahalleli istemeyiz diyor, ben de öyle diyorum.

Elbette onların böyle demelerinde hakkı vâdır...

HİKMET EFENDİ – Ay mahallelinin neden hakkı var?

ATAK KÖSE – Hakkı olduğunu pek yavuz bilürün, amma, bak, doğrusu neden hakkı olduğunu bilmen...

HİKMET EFENDİ – Öyle ise bilmediğin şeye ne karışıyorsun?

ATAK KÖSE – Vay, neye karışman? Ben de mahallenin galbur üstüne gelenlerinden değil miyin?

HİKMET EFENDİ – Sen kim oluyorsun?

ATAK KÖSE – Daha hâlâsen benim kim olduğumu biliyo musun?

HİKMET EFENDİ – Hayır.

ATAK KÖSE – Öyleyse, sen de bilmediğini neye soruyorsun? Hey cahil hay...Şimdi tutup anlatacak mıyın ki ben dahi öteki mahallede kiracıyın ve bu mahallede süprüntücü başıyın diye?

HİKMET EFENDİ – Hay şaşkın hay...

ATAK KÖSE – Senin de aklın olaydı, benim gibi şaşkın olurdun. Maslahatta ne vâmiş. Haydi oradan süpürüver bakayın.

EB'UL LÂKLÂKA (Müştak Bey'i göstererek) – Vay, sen şunun gibi birkabahatliye sahâbet ediyorsun hâ? Rızâ-yı kabahat ayn-i kabahattir. Sen de anın gibi cezaya müstehaksın.

HİKMET EFENDİ – Aman efendim, ben kendi kabahatimi anladım ama, onun kabahati n'oluyor anlayamadım.

EB'UL LÂKLÂKA – Daha ne olsun? Kendisine nikâh ettiğim kızı istemiyor da, onun küçüğünü istiyor; bu ne demektir?

HİKMET EFENDİ – Efendim, gazablanmayınız; (Gizlice bir para kesesi göstererek) küçük kızı senden isterim.

BATAK ESE – Efendi nedir o, rüşvet mi alıyorsunuz?

EB'UL LÂKLÂKA (Batak Ese'ye) – Ben öyle şey mi kabul ederim? İstemem, (Gizlice, Hikmet Efendi'ye) yan cebime ko (Hikmet Efendi, keseyi cebine koyar).

ATAK KÖSE – Gizlice yan cebime ko mu diyorsunuz?

EB'UL LÂKLÂKA – Hayır, yan cânibimde durma git diyorum; tâ ki benden şüphenlenmeyiniz.

ATAK KÖSE – Galiba parayı almışa benziyorsunuz?

EB'UL LÂKLÂKA – Hâşâ sümme hâşâ. Eğer ben paraya elimi sürdümse ellerim kırılınsın!

HİKMET EFENDİ – Aman efendim, hakikat her ne ise lâyıkiyla meydana çıkarın da, ona göre şânınıza düşeni işleyin!

EB'UL LÂKLÂKA – Böyle kibârâne yoluyla merâmınızı ifade buyuruşunuzdan, gönlümdeki hiddet gitti de yerine merhamet geldi. (Mahalleliye) Yâhu, mahalleli, ben bu işte bir başka türlü hakkaniyyet görmeğe başladım; zira sonradan hatırıma bir şey geldi.

MAHALLELİ – Nedir o?

EB'UL LÂKLÂKA – Hani, nikâhını kıydığım büyük kızdır diye deminden ikrar etmişim ya?

MAHALLELİ – Öyle yâ?

EB'UL LÂKLÂKA – Fakat büyük kız demekten murâdım, yaşta büyükledeğildir; boyda büyük demek mânâsınadır; zira, büyük kız kırk yaşını geçmiş olduğu halde Damat Bey'in dengi olamaz. İşte benim bildiğim bu karardır. Her bir zamanda ve her bir mekânda böyle doğrucasına şehâdet ederim.

BATAK ESE – Siz buncilayın dil ile ikrâr ettikten geri, biz de kabl (kalb) ile tasdik ederiz.

MAHALLELİ – Hay hay.

EB'UL LÂKLÂKA – (Habbe kadın'a) – Yenge kadın, boyda büyük, yani yaşta küçük olan asıl Gelin Hanımı var gelir; kendi elimle damat beye teslim edeyim. Bir daha yanlışlık olmasın! (Hikmet Efendi'ye) Daha başka bir yanlış olmuş şeyler varsa, söyleyin, onları dahi hasbîce düzeltelim; zira bu makûle hayırlı hizmette bulunmağı kendime bir büyük iftihar bilirim.

BATAK ESE (Müştak Bey'e) – Beyefendi, deminden size dediğim ilâfların hepiçiği şağa içündü. Size gasavetiniz vaktinde guldurup eğlendirmek isteyodum.

ATAK KÖSE, (Hikmet Efendi'ye) – Efendim, tevbe olsun ki bir daha mahallenin sürpüntüsünden başka bir işe karışsam adam değilin.

Сегізінші әңгіме

*Мүштак мырза, Хикмет әпенді, Зиба Дуду,
Хаббе қатын, Құмры ханым, Әбу Лаклака,
Батақ Есе, Атақ Көсе, Махалла тұрғыны
(Müştak Bey, Hikmet Efendi, Zira Dudu, Habbe Kadın,
Kumru Hanım, Eb'ul Lâklâka, Batak Ese, Atak Köse, Mahalleli)*

HABBE KADIN, (Kumru Hanım'ı bir hâlde getirir ki, kâh ağlar gibi gözlerini uğuşturur, kâh bir eliyle yüzünü kapayıp, parmaklarının arasından yan yan Müştak Bey'e bakar) İşte efendim, asıl Gelin Hanım...

EB'UL LÂKLÂKA – (Habbe Kadın'a) O neye ağlıyor? Sakın Damat Bey'imizi istememezlik etmesin?

HABBE KADIN (Kumru Hanım'la kulak kulağa fısıldaştıktan sonra) Efendim ağlamasının sebebini sordum anladım; öyle zannettiğiniz gibi değilmiş...

EB'UL LÂKLÂKA – Ey, nasılmış?

HABBE KADIN – Ah, zavallı dertli tazecik. Evvelâ, Damat Bey'e varamadım diye kahrından pek çok ağlamış; işte o boş yere döktüğü gözyaşlarına acıyıp da şimdi ona ağlıyormuş.

EB'UL LÂKLÂKA, (Kumru Hanım'a yavaşça) – Ağladığını gördükçe öyle yüreğim kalkıyor ki merhametimden, yengeliğini kendim edeceğim geliyor. (Kumru Hanım'ı Müştak Bey'e el ele vererek), alınız efendim, artık yüzünü güldürmenin çaresine bakınız.

Hemen hoş-hâl ile geçinmenizi cân ü gönülden dua ederim. (Hikmet Efendi'ye) Bunca daha bir işiniz kaldı mı?

HİKMET EFENDİ – Hayır, fakat güveyi ile gelinden başka evde bulunanların cümlesini beraber götürmenizi reca ederiz.

EB'UL LÂKLÂKA – Reca ne imiş, emrediniz efendim. (Mahalleliye) haydi, Mahalleli... (Ziba Dudu'ya) Haydi Kılavuz Kadın... (Habbe Kadın'a) Haydi Yenge Kadın...

ТОҒЫЗЫНШЫ ӘНГІМЕ

*Мүштәк мырза, Хикмет әпенді, Құмры ханым
(Müştak Bey, Hikmet Efendi, Kumru Hanım)*

MÜŞTAK BEY, (Kumru Hanım'ı koltuğuna almış ve birbirlerine yan yan, nâz ile bakarak mütehayyir kalmış iken) – Vay, sen mahalleli ile beraber gitmiyor musun?

HİKMET EFENDİ – Haydi, sana bir iki lâkırdım var.

MÜŞTAK BEY – A canım, sabah gel de bir iki bin tanesini söyle... Bak o zaman nasıl cankulağı ile dinlerim.

HİKMET EFENDİ – Yok, yok şimdi söyleyeceğim.

MÜŞTAK BEY – Ey, haydin, çabuk ol! (Başını Kumru Hanım'dan yana çevirip Hikmet Efendi'nin lâkırdısına kulak vermez).

HİKMET EFENDİ – Ey benim sevgili dostum.

MÜŞTAK BEY – Daha bitmedi mi?

HİKMET EFENDİ – Vay, dur bakalım, başlayalım...

MÜŞTAK BEY – Amma uzunmuş hâ...

HİKMET EFENDİ – Benim gibi bir dostuna danışmadan evlendiğine tevbe mi?

MÜŞTAK BEY – Aman sen de, günahımı mı çıkarıyorsun, nedir bu?

HİKMET EFENDİ – İşte, kendi menfaati için aşk ve muhabbet tellallığına kalkışan kılâvuz kısmının sözüne itimad edenin halî budur.

MÜŞTAK BEY – Ah, a kardeş, gideceğin yere amma geç kalıyorsun ha, öyle, işinden geri kaldığına asla râzı olmam.

HİKMET EFENDİ – Sen ve iyâlin birbirinizi her cihetle tanıdığınız halde, evlenirken ne belâlara uğradın bakındık.

MÜŞTAK BEY – Vay, evlenmezden evvel istihâreye yatmak istiyordum; her nasılsa unutmuşum. Aman, aklımda iken varayım, istihâreye yatayım. Göreceğim rüyaları sonra yine sana ta’bir ettiririm.

HİKMET EFENDİ – Ya birbirlerin ahvâlini asla bilmeyerek ev bark olanların hâli nasıl olur; var bunda kıyas eyle...

MÜŞTAK BEY – (Gözlerini uğuşturarak) – Of, nasihat sıkıntısı ile bir uykum geldi ki ta’rif edemem. Ruhsatın olursa, azıcık varsam uyku kestirsem olmaz mı?

HİKMET EFENDİ – İşte ben gidiyorum. Var artık ne yaparsan yap; fakat aldığın dersi unutma hâ...

MÜŞTAK BEY – Adam, hiç unuttur muyum? Ben, o dersi alıncaya kadar az zahmet mi çektim? Her ne ise, evlenmenin ilmini pekâlâ öğrendim. Me’mûl ederim ki ameliyyâtın güzelce icrâsında hiç bir kusur etmem.

Намык Кемаль

(1840-1888)

Түрік әдебиетінің ең мәшһүр шайыры, «Отан ақыны» деген мадаққа ие болған Намык Кемаль 1840 жылы Текирдағта дүниеге келген.

Намык Кемаль – түріктің заңғар жазушысы, драматург, аудармашы, сыншы, журналист, мемлекет және қоғам қайраткері.

Тегі ақсүйектер әулетінен тарайды. Ата-бабаларының көбі атақты әскери адамдар және оқымыстылар болған. Әкесі – Мұстафа Асым Бей сұлтан сарайында бас астролог қызметін атқарған. Шешесі – Зехра ханымның тегі де ақсүйек. Ақын өзінің балалық шағы мен жастық шағын нағашы атасы Әбдүллатиф Пашаның жанында өткізеді. Анасынан кішкентай кезінде айырылып қалған Намык жеті-сегіз жасында-ақ өз бетінше өмір сүруге дағдыланады. Еркіндікті сезініп, қыспақсыз өткізген балалық шағы оны ерте есейткен және болашақтағы үлкен арпалыспен өткізген күресінде бұл ерте есеюдің көп көмегі тигендігі анық байқалады.

Әбдүллатиф Паша – әкімшілік қызметтер атқарған кісі. Ол – уезд әкімі (каймакам) және губерния әкімі (вели) сынды қызметтер атқара жүріп, немересі Намык Кемальды жанынан бір елі тастамаған. Аймақтан аймаққа ауысып жүріп немересін тұрақты түрде оқыта алмады. Дегенмен алғашқыда жеке дәрістер алған Намык Кемаль, кейін өз білімін өзі жетілдіруге тырысты.

Шығармаларында көрініс тапқандай, ол алғашқы саяхатын Карс деген қалаға жасайды. Анадолының шеткі қиырында орналасқан бұл қалада бір жылдай тұрып, атқа міну және садақ ату секілді ұлттық өнерлерді меңгереді. Бұл туралы ол өз

шығармаларында суреттейді, әсіресе «Жезми» атты тарихи романында өзі үйренген осы өнерлер туралы мәліметтер береді.

Арада бір жыл уақыт өткенде нағашы атасының қызметі Софияға (ол уақыт Болгария әлі де Осман империясына бодан кезі) ауысады. Намык Кемалдың әдеби тұрғыда өсуі осы жерден бастау алады. 18 жасына дейін өмір сүрген Софияда ол алғашқы жырларын жазып, түрлі әдеби басқосуларға қатысады. Діни ұйымдардың (дергахлар) қызметімен таныса жүріп, сопылыққа бет бұрады. Алғашқы үйленуі де осы қалада өтеді. 1858 жылы Стамбұлға келген кезінде өнерге деген ерекше бір қызығушылығы байқалады. Әртүрлі басқосуларға қатысып, қандай да болсын ықпалға түсуге дайын екендігін сездіреді.

Түріктің Диван поэзиясы дәстүрін жалғастырушы «Энжүмен шайырлары» деген әдеби топтың өкілдері: Лескофчалы Галиб, Херсекли Ариф Хикмет, Қазым Паша, Садуллаһ Паша секілді ақындармен жақыннан танысады. Бұл кісілермен достықтары артып, Галиб Бейге деген танданысында шек болмайды. Сондықтан болар Намык Кемальдың Диван поэзиясы үлгісінде жазылған жырларында, әсіресе атакты «Тәуелсіздік қасидасында» Галиб Бейдің ықпалы ерекше байқалады дейді әдебиет зерттеушілері.

Сол жылдары Намык Кемаль Аударма бюросына қызметке орналасады. Бұл жерде Батысты терең зерттеп жүрген хәм ғылым мен техникаға қызығушылық танытқан ерекше жандармен танысады. Оның көз алдында жаңа белес бой көрсеткендей болды. Еуропа туралы толыққанды білу үшін ол жедел түрде француз тілін үйрене бастайды. Ол Шинасимен таныспай тұрып-ақ Монтескьеден өлеңдер аударып жүрген-ді.

Қайсыбірі «ғылым академиясы», ал базбіреулер «үкіметке қарсы партия» деп атап кеткен Аударма бюросының Намык Кемальға тигізген ықпалы зор болды. Намык Кемаль және оның достары өмір бойы Руссо, Вольтер, Монтескье секілді 1789 жылғы француз революциясын жүзеге асырған әділет сүйгіш-идеалист философтарды өздеріне үлгі етті. Өйткені Түркияда жүзеге асырғысы келген саяси-әлеуметтік төңкеріс сол француз революциясына табиғаты жағынан өте жақын еді. Осындай ойда жүрген Намык Кемаль батыстық ой-пікірдің көшбасшысы Шинасимен танысты. Олардың танысуы кездейсоқ болды. Өмір бойы өзін толғандырып

жүрген ой-пікірлерді ол алғаш Шинасиден естіді. Мейлі, прозада болсын, поэзияда болсын ең алдымен халыққа бет бұру, халыққа үн қату, халықтың мұң-мұқтажын тілге тиек ету, сондай-ақ ұлт, бостандық, әділет үшін күрес секілді ұғымдарды естіп, Шинасиге деген құрметі арта түседі. Әрине, Намык Кемаль Шинасиден алған осы бір қисынды ой-пікірлерді өзінің сана сүзгісінен өткізіп, елдің болашағы үшін қам жеудің аласапыран боранына ала кетті. Содан болар түрік халқының болашақ өмірінің дамуына тигізген ықпалы өз ұстазына қарағанда әлдеқайда жоғары болды.

Шинасимен таныс-біліс болған соң Намык Кемаль «Тасвир-и эфкяр» газетіне мақалалар жаза бастайды, осылайша негізгі күрес алаңына айналған журналистикаға қадам басады. Сол күннен бастап барлық саяси-әлеуметтік айтыс-тартыстарын газет арқылы жеткізіп, «ел азаматы» деген атағы жұрт арасына кең тарайды, сөйтіп өмірінің әр сағатын толассыз оқиғалар толтырған шытырман өмірі басталады.

Сондай бір ыңғайлы сәт Шинасидің «Тасвир-и эфкяр» газетін Намык Кемальға сеніп тапсырып, өзі Францияға кеткенінде басталды. Газеттің салмақты хәм тыныш өмірі бірден бұзылды. Ішкі және сыртқы саясат мәселелері аяусыз сыналды. 1866 жылғы Крит аралында шыққан османдықтарға қарсы көтерілістің тез арада жаншылуына кеңес береді, түріктерге қарсы үн тастап, зиянкес жазулар жазып жатқан Бейоғлы гректері сын семсеріне ілігіп, аямай жаншылады. Осындай батыл мақалалары арқасында «Тасвир-и эфкяр» газеті ұлт газеті дәрежесіне көтерілді. Өкімет алғаш рет газет деген мылтықсыз майданмен бетпе-бет келіп, одан құтылу жолдарын іздей бастайды.

Сондай бір кезде «Шығыс мәселесі» деген мәселе үздіксіз көтерілуіне байланысты өкімет «Тасвир-и эфкяр» газетін жауып тастайды. Намык Кемаль Эрзурум губернаторының кеңесшісі қызметіне тағайындалады. Сол кездері «Мухбир» газетіне жазған мақалаларына байланысты Әли Суави Кастамону уәлаятына сүргінге айдалса, Зия Паша Кипрдің мутасаррыфы (санжақ иесі немесе билеушісі) қызметіне тағайындалып, Стамбұлдан алшақтатылды.

Бұлардың үшеуі де «Жас түріктер» немесе «Жас османдықтар» деген атпен белгілі құпия төңкерісшіл ұйымның мүшелері болатын. Мысырлық ханзада Фазыл Пашаның өз елінде билікті қолға алуға деген ұмтылысына байланысты есепсіз қаржылық

көмектің аркасында бұл ұйым әбден күшейіп алғанды. Басқаша айтқанда Фазыл Пашаның билікке деген құмарлығы мен олардың мақсаттары бір арнада тоғысты. Олардың негізгі көздегендері: үкіметті жаңа Ата заң қабылдауға көндіру, ұлттық мәжіліс құру және конституциялық монархия орнату еді.

Олардың мемлекетке қарсы әрекеттерін, әрине, үкімет білетін. Негізгі өкілдерін Стамбұлдан аластату арқылы ұйымды тарату және олардың сансыз сындарынан құтылу басты мақсат болды. Осы себепке байланысты ұйым мен мысырлық Фазыл Паша бір-бірін тапқан болатын. Сөйтіп, бауыры Исмаил Пашадан Мысыр билігін тартып алу үшін ханзада Мұстафа Фазыл Паша оларды Еуропаға шақыртып, қаржылық көмек беремін деген сипатта жас түрікшілерге хат жазады. Содан болар Зия Паша, Намык Кемаль және Әли Суави достарымен бірге сол сөзге сеніп, Парижге кетеді.

Олар Парижде алдымен «Мухбир» газетін шығара бастайды, содан соң 1868 жылы Лондонда «Хүррийет» (Еркіндік) газетін шығарып, садразам Әли Паша үкіметін сын тезіне алып, оны әбден састырады. Бұл газеттер әртүрлі жолдармен Стамбұлға жеткізіліп таратылды және Батыс зиялыларының қызығушылығын тудырады. Сол кездің өзінде тек «Хүррийет» газеті бір алтынға сатылған деген деректер бар.

Кейінірек көптеген пікір алшақтығына байланысты барлық достарынан үміт үзген Намык Кемаль Әли Пашаның сенімді адамдары арқылы Стамбұлға келген кезінде жеке басының бостандығына қатысты еш қуғындауға ұшырамайтындығына кепілдік алады да 1870 жылы еліне оралады. Араға бір жыл салып Әли Паша қайтыс болғаннан кейін өзге жас османдықтарға да кешірім беріліп, олар да елге оралады.

Стамбұлға оралған Намык Кемал 1872 жылы Эбуззия Тевфик, Нури және Решат деген достарымен бірге бір армян журналисті шығарып жатқан «Ибрет» газетін жалға алады. Олар Батыстың отарлық саясаты мен крестшілік (Ехл-и салиб) ағымдарына қарсы ұлттық бағытты күшейту мақсатында Исламшылдық пен Османшылдықтың негізгі пікіріне арқа сүйейтін саясатты ұстануға бел буады. Еуропалықтарға қарсы тәуелсіз саясат пікірін қолдайды.

II Әбдұлхамит сұлтан таққа отырған соң Намык Кемаль мен Зия Пашаны Мемлекеттік Кеңестің (Şura-yı Devlet) мүшесі етіп

тағайындайды, оның артын ала Ата заңды (Kanun-ı Esasi) дайындау комиссиясының құрамына қосады.

Намык Кемаль – Мидилли аралына қызметке жіберіліп, кейін сол аралдың әкімі болып тағайындалды. Мидиллидегі қызметі Магосадағыдай өте өнімді болды. Ол кітап оқуға көп уақыт тауып, шығарма жазуға ерекше ден қояды. Ол халықтың сүйіспеншілігіне бөленіп, бостандық жаршысы, нағыз патриот ретінде танылып үлгерді. Өзін көруге келгендерге жол көрсетіп, айрықша хаттарымен жас әдебиетшілерді дұрыс жолға бағыттайды.

Мидиллині қатты ұнатып қалады. Дегенмен гректермен көп жағдайда түсінісе алмайды. Артынша ол Родос, кейін Сағыз аралдарының санжақ басшысы болып тағайындалады.

1888 жылдың 2 желтоқсанында мәңгілікке көз жұмады. Өзі өсиет етіп кеткендей, Болайырдағы Сүлеймен Паша кесенесінің жанына жерленген. Мәрмәр тастан жасалған мазар тасының макетін ақын Тевфик Фикрет, ал кесенесінің бүкіл шығынын Әбдүлхамит сұлтан өзі көтеріп алған.

НАМЫК КЕМАЛДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Тәуелсіздік қасидасы (Hürriyet kasidesi)

Görüp ahkam-ı asrı münharif sıdk u selametten
Çekildik izzet ü ikbal ile bab-ı hükümetten

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürrüvvet-mend olan mazluma el çekmez ianetten

Hakır olduysa millet şanına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten

Vücudun kim hamir-i mayasi hak-i vatandandır
Ne gam rah-ı vatanda hak olursa cevri ü mihnetten

Muini zalimin dünyada erbab-ı denaettir
Köpektir zevk alan sayyad-ı bi-insafa hizmetten

Hemen bir feyz-i baki terkeder bir zevk-ı faniye
Hayatın kadrini ali bilenler hüsn-i şöhretten

Cihanda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de ar eyler melametten

Felekten intikam almak demektir ehl-i idrake
Edip tezyid-i gayret müstefid olmak nedamette

Durur ahkam-ı nusret ittihad-ı kalb-i milette
Çıkar asar-ı rahmet ihtilaf-ı re'y-i ümmetten

Eder tedvir-i alem bir mekinin kuvve-i azmi
Cihan titrer sebat-ı pay-ı erbab-ı metanetten

Kaza her feyzini her lutfunu bir vakt için saklar
Fütür etme sakın miletteki za'f u betaetten

Değildir şır-der-zencire töhmet acz-i akdamı
Felekete baht utansın bi-nasib erbab-ı himmetten

Ziya dur ise evc-i rif'atinden ıztıraridir
Hicab etsin tabiat yerde kalmış kabiliyetten

Biz ol nesl-i kerim-i dude-i Osmaniyanız kim
Muhammerdir serapa mayemiz hun-ı şhadetten

Biz ol ali-himem erbab-ı cidd ü ictihadız kim
Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten

Biz ol ulvi-nihadanız ki meydan-ı hamiyette
Bize hak-i mezar evhen gelir hak-i mezelletten

Отан туралы ән (Vatan şarkısı)

Amalimiz efkarımız ikbal-i vatandır
Serhaddimize kal'a bizim hak-i bedendir
Osmanlılarız ziyetşmşz kanlı kefendir
Gavgada şhadetle bütün kam alırız biz
Osmanlılarız can verimiz nam alırız biz

Kan ile kılıçtır görünen bayrağımızda
Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda
Her güşede bir şır yatar toprağımızda
Gavgada şhadetle bütün kam alırız biz
Osmanlılarız can verimiz nam altız biz.

Osmanlı adı her duyana lerze-rasandır
Ecdadımızın heybeti ma'rif-ı cihandır
Fırsat deęişir sanma! Bu kan yine o kandır
Gavgada şehadetle bütün kam alırız biz
Osmanlılarız can veririz nam alırız biz

Top patlasın ateşleri etrafa saçılınsın
Cennet kaptusu can veren ihvana açılınsın
Dünyada ne bulduk ki ölümden de kaçılınsın
Gavgada şehadetle bütün kam alırız biz
Osmanlılarız can veririz nam alırız biz

Мырабаа (MURABBA)

Sıdk ile terkedelim her emeli her hevesi
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdâda diyor bak budur Allah sesi

Bize gayret yakışır merharnet Allah'ındır
Hükm-i atı ne fakirin ne şehinşahındır
Dinle feryadını kim terceme-i âhındır
İnledikçe ne diyor bak vatanın her nefesi

Mahveder kendini bülbül bile hürriyet için
Çekilir mi bu bela âlem-i pür-mihnet için
Din için devlet için can çekişen millet için
Azme hail mi olurmuş bu çürük ten kafesi

Memleket bitti yine bitmedi hala sen ben
Bize bu hal ile bizden büyük olmaz düşmen
Dest-i a'dadayız Allah için ey ehl-i vatan
Yetişir terkedelim gayri hevâ vü hevesi

Газал (GAZEL)

Korkmam hak olmadan ömrün necâtın ramına
Unsurumdan ihtirâz etmem memâtın rağmına

Bastığın hak-ı siyehten tutma alçak nefisini
Sabit ol azminde dehr-i bi-sebatın rağmına

Etmedim hiç batıla bir hak tasavvur bir zaman
İstinadım Hakk'adır hep alihâtın rağmına

Etmesin fik -i kemali muhteti bir dahiye
Var ise irfanını arzet dühatın rağmına

Hake yüz sürmekle kâims yer üstünde hayat
İhtiyar et altını hâkin hayatın rapğmına

Şerr idi gördüm de ayrıldım zehâb-ı kâinât
Münferid kaldım bu yolda k'ainâtın rağmına

Etmедim ikbal-i zillet-cu*yidehre iltifât
Tâli'imden gördüğüm bin iltifâtın rağmına

Осман айы (Hilal-i Osman)

Hüsn-i ezeli teccsüm etmiş;
Dünyaya bakım terahhum etmiş;
Mahzun mahzun tebcssüm etmiş.
Ol hande senin dehânın olmuş,
Girmiş nice güft ü gu-yı aşka.
Her şiveni yâda başka başka,
Bülbül gibi tercemânın olmuş.
Vermiş o kadar makama revnâk
Gül gonca iken terennüm etmiş.

Subh-ı ezel ibtisâma düşmüş;
Fecri fem-i gonca-fâma düşmüş;
Ol fem ne güzel makama düşmüş...
Bir handesini görünce dersin;
«Her güşede bir sabâh açılmış.
Her zerreye bir güneş saçılmış.»
Baksan o dehâna zannedersin
Müsa gibi, Tur'a çıkmış elhâk,
Allah ile de tekellüm etmiş.

Hüsnünde bu i'tilâ nedendir?
Mehtab yanında bir semendir.
Parlaklığı mihre hande-zendir.
Hiddetle kızarsa da o zâlim,
Benzer mi cemâli safi aye?
Mihir olsa eđer payinde sâye
Giysusu gibi kalırdı muzlim.
Bir şuh kıyâfetinde bak bak!
Envâr-ı Hüdâ terâküm etmiş...

Hurşid hilâl olur mu, Yâ Rab?
Bir yanı da âl olur mu, Ya Rab
Bir böyle cemâl olur mu, yâ Rab!
Yâ Râb! Bu ne hüsn-i aiihane
Elvânda mı ruhlar görünmüş
Ervâha mı nurlar bürünmüş
Arş inmedi ya bu hâkdâne
Nâzende vatandegilse, mutlak,
Hüsn âlihesi teverrüm etmiş!

Eyvah ki vatan mezâra gitti.
Zannetme ki bir kenUa gitti!
Tarih ile iftihara gitti.
Yerlerde benim gibi gezer mi?
Her jalesi giryeden nişandır,
Her goncası parça parça kandır.
Bilmem sevişi benim kadar mı
Yâ hiç ölü görmemiş mi toprak
Kim, bu kadar teellüm etmiş.

**Отан яки дабыл
(Vatan yahut Silistre'den)**

ÜÇÜNCÜ MECLİS

*EVVELKİLER, ABDULLAH ÇAVUŞ
(Abdullah Çavuş koşarak gelir)*

SITKI BEY –
Abdullah!

ABDULLAH ÇAVUŞ –
Efendim!

İKİNCİ SUBAY –
Bey, emr edin, top atsınlar, yolcuları selamasınlar! Askerimizle, uğurlamaya
çıkalım! Bâri dostumuz, Osmanlılar ağırlamak bilmezlermiş, demesin...

SITKI BEY –
Pek âlâ, pek âlâ, sizin dediğiniz gibi olsun... Gidin, yapın! Ben de arınızdan
yetişi-rim. (Subaylar çıkar.)

DÖRDÜNCÜ MECLİS
SITKI BEY, ABDULLAH

SITKI BEY –

Abdullah!

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Buyur!

SITKI BEY –

Çocuk nerede?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Çocuk mu? Nerede olacak? İslâm Bey'in yanında!

SITKI BEY –

E, İslâm Bey nerede?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Dışarıda.

SITKI BEY –

Sağ mı?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Ben bıraktığım zaman sağdı. İkisi de sağdı. Ama, şimdi bilmem!

SITKI BEY –

Söyle bakayım, ne yaptınız? Ne oldu?

İslâm Bey midir, nedir? O, adam değil, Allah'ın gazabı! Çocuk, sanki gölge.. O, bir yere gitti mi...bu, yanına yapışıyor!

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Az kaldı, hem kendilerini telef gideceklerdi, hem beni. İşe göndermeğe, amma da adam aramışsınız! Lâkin ben, ikisinden de hoşnudum, Allah da hoşnud olsun! Arslan şeyler... Yiğit delikanlılar...

SITKI BEY –

E, ne yaptınız? Onu söyle, ne yaptınız?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Buradan çıktık. Üç gece bir köyde yattık. Bir türlü ordunun yanına yanaşamadık. Sonra, bir gizli yol bulduk. Sürüne sürüne, tâ şu tepenin altına gittik. Orada, bir mağara var. Ben, orayı avcılık zamânımdan bilirim. O mağarada saklandık. Düşman, gece yarısı, başladı çadırları yıkmağa. İslâm Bey, bunu gördü mü? Haddin varsa, zapt et! O, der: «Ben elbette çıkacağım!», gölge: «Ben de, elbette çıkarım!» Ben: «Etmeyin!» dedim, olmadı, «Lazım değil!» dedim, olmadı. «Düşman

gidiyor!» dedim, olmadı. «E, haydi çıkalım, kıyamet mi kopar?» dedim, çıktık. Sürüne sürüne, gizlene izlene, cephânenin yanına bir hayli yaklaştık. Yaklaştık ama, ne fayda? Cephânenin etrafını, karakol içinde karakol sarmış. Düşündük, çalıştık; bir türlü, istediğimiz yere sokulamadık. Ben: «Haydi, selametle, şuradan çıkalım!» derken, islâm Bey cephâneye karşı bir tabanca atmasını mı? Meğer, kapının önüne bir barut sandığı indirmişler. Kurşun da, tâ vardı onu buldu...

SITKI BEY –

(Sözünü keserek)

Sonra?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Sonra, ne olacak? Bir gürlütüdür, koptu! Tüfek sarılan sarılana... Başladı üzerimize dolu gibi kurşun yağmağa... İslam Bey, sanki ölüme âşıkmiş gibi, kurşunlarıkucaklamağa çalışıyordu. Gölgesi, zâtı yanından ayrılmaz. Sanki, ölümü gözümle gördüm,desem inanın! Bereket versin, İslam Bey üç yerinden yaralandı da o mübârek de, hep ön tarafından yaranılır!— bayıldı, yere yıkıldı. Ben omuzlarından tuttum, çocuk da ayaklarına sarıldı, mağaranın kenarındaki çalığa girdik, onu da berâber çektik... kargaşalık, izimizi bulamadılar. Yavaş yavaş, mağaramıza sokulduk. O sırada iki kurşun da beinimkısmetime düştü. Biri sağ küreğimin üstünde idi, çıkardım; öteki de budumda...hem ön tarafta...hala duruyor.

SITKI BEY –

Mağaradan nasıl kurtuldunuz?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

O taraftaki düşman askeri, Tuna'yı gece geçmiş. Ben, sabahleyin mağaradan başımı çıkardım, etrafıma baktım, kimse yok! Yoldaşlarla kalktık, gittiğimiz sapa yola girdik, çalı aralarına gizlene gizlene kaleye yaklaştık. Sabah açılır açılmaz, baktık ki, bizim Arab Tabyası'ndan asker çıkıyor. İslam Bey, bunları gördü mü? Yine, yıldırım gibi sıçradı. «Allah'la andim olsun ki, bir cephaneye sandığı daha yakmadan kaleye girmeyim!» diye bir kere bağırdı, düştü askerin önüne... Öteki zâten gölge dedik ya... Ben de, yanlarını bırakmamak istedim. İslam Bey, cehennemin ağzına atılıyor... Düşman'a çattık. Bir eline tabanca, bir elinde kılıç... «Yâ Allah» dedi, bir cephaneye arabasına doğru fırladı. Bir kuşunla, ne araba kaldı, ne beygir, ne yanında asker!. Her birinin her parçası göğün bir köşesine fırladı. Vallâhi Bey, araba ile arası benimle sizin aranız kadar ya vardı, ya yoktu...

SITKI BEY –

Arslan delikanlı!

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Onu da, bizi de Allah sakladı! «Ben, elverir, haydi gidelim! Albay bizi bekler!» dedim. Kavga barut, o ateş!. Haddin varsa, birini birinden ayır! Baktım, olmayacak... Düşmanın, zaten yüzü dönmüş... «Bir adam eksilmekle kıyâmet mi kopar?» dedim, size haber vermeğe geldim.

SITKI BEY –

Aferin, Allah hepinizden râzı olsun! Vatanın ekmeği hepinize iielâl olsun...

ABDULLAH ÇAVUŞ –

(Tabyadan dışarıya bakarak)

Bak, bak bey! Kaçıyorlar, be!... Daha yarım saat olmadı, aceleniz ne?

SITKI BEY –

Düşmanın gittiğine mi kızılıyorsun?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Bak, ben düşmanın da o kadar korkağını sevmem! Sanki, bir saat daha ateş karşısında dururlarsa, kıymet mi kopar? Bey, İslam Bey geliyor! Allah, Allah... yine, elinde kılıcı kırılmış! Kaleye gelirken, sanki, mezara gider gibi geliyor... (İslam Bey'e bağırarak) Buraya gelsene, Albayım bekliyor! Sanki, kaleye girersen kıyamet mi kopar.

SITKI BEY –

Çocuk yanında yok mu?

ABDULLAH ÇAVUŞ –

Gölge, arkasından ayrılır mı hiç? Hele, içeri girebildi... Mübârek, ateşin ağzına giderken böyle yavaş yürüsene! Ne olur, kıyamet mi kopar?

SITKI BEY –

Cenab-ı Hakk'a bir kere şükr olsun!. Şunların beyhilde yere telefin sebep olaydım, elbette, ya çıldırırdım, ya kendimi öldürmeye mecbur olurum. Hele, yine Allah'ın yardımını yetiştii. (Bu aralık, İslam Bey gelir.)

«Жаңғыру» романынан үзінді (İntibah'tan)

Kaş fermudi be-şimşir-i siyaset küştenem,

Ya nedidi der çünin ruzem be-hari düşmenem.

(Keşke, ceza kılıcı ile benim öldürülmemi emir buyursaydınız da,

Düşmanlarım beni böyle bir günde hor görmeselerdi).

Dilaşub'a gelince, esirci, zavallıyı peşine takarak konaktan çıkardı ve doğru Mehpeyker'in yalısına götürdü. İkisi de odada soyundular; karının yanına gittiler. Kapıdan girildiği sırada esirci Dilaşub'a emir

verircesine: ‘Kız etek öp’ deyince, biçare o zamana kadar kendine gerçek durumu sezdirecek hiç bir alamet görmediğinden neye uğradığını anlayamadı. Şaşkın şaşkın kayınvalidesinin ahbabından bildiği yaşlı kadının yüzüne bakarak: ‘O nasıl lakırdı? Biz buraya misafirliğe gelmedik mi? demek istedi.

Mehpeyker esirciye meydan vermeksizin son derece intikamcı ve dayanılmaz derecede alaycı bir tavırla:

“Hayır efendim! Basbayağı satılmaya geldiniz. Hani Ali Beyin konağına nasıl satıldınızsa, buraya da öyle satılmaya geldiniz. Beyinizden bu muameleyi ummadınız öyle mi? Onun sevgisine, isteğine, kendinizin güzelliğinize, ahlakınıza güveniyordunuz, değil mi? Üzülmeiniz! Beyinizin istediği kadar eğlenip de kabahatsizce yüzüstü bıraktığı güzel yalnız siz değilsiniz. İnsan ne kadar namuslu olsa, bazen namussuzlardan namussuz görünecek hallere uğrar” yollu can ezici bir girişten sonra kaşlarını çatarak:

“Ne bakıyorsun alık! Haydi soyun da arkana bir hizmetçi elbisesi giyin! Akşama gelecek misafirim var” sözleriyle yıldırım patlar gibi sırf tehdit içinde bir emir verince, Dilaşub, bahtının yakasına sarılan bela pençesinin ne kuvvette bir şey olduğunu tamamıyla anladı. Birden kalbine dolan edebi ayrılık duygusu ve sürekli hor görülme endişeleriyle dayanılması güç bir ızdıraba uğradı ki, hemen o dakikada ölüvereceğini sanarak, inme inmiş gibi hissiz ve hareketsiz kaldı, bir tarafa yıkıldı.

Gerek esirci, gerek Mehpeyker kızı o halde görünce onlar da öldü sandılar. Biri intikamdan mahrum kalma, öteki menfaati azalır korkusu ile bir hayli telaş ettiler. Fakat yüzüne döktükleri suların tesiriyle biçarenin vücudunda bir hareket görülmeye başlaması ile Mehpeyker esirciye:

– Bir şey olmamış, kadın! Nazik hanımefendi bu ya, bayılmış! Beyinden ayrıldığına o kadar kederlenmesin mi? Hasta, sağlam, her ne ise, benim kabulüm dedi. Dilaşub o acıklı halde yatarken, berikiler pazarlığı kestiler. Esirci bedelini alarak beyin konağına sevine sevine döndü.

Dilaşub ayılınca vücudundaki fenalığın şiddetine bakarak bir saat önce kavuşamadığı ölümün bir saat sonra hazır bulunacağına hükmetti. Heyhat! Hiç ölüm kendini iştiyakla isteyenleri karşılamaya koşacak kadar merhametli midir? Gönlündeki ümitsizlik yırtıcı canavar gibi içindeki uzuvlardan her birini ayrı ayrı paralar, elem vermekte ölüme eşit mahut baygınlığı iki saatte bir geri gelirdi; bu

hallere Mehpeyker'in hakaretleri, alayları, dayakları da eklenince, o gülden nazik vücudu sanki taş kesildi, bir türlü yok olup da hayatın azabından kurtulmaya muvaffak olamadı.

Dilaşub'da bulunan vücut ve ahlak meziyetlerinden Mehpeyker'in en çok haset ettiği şey iffeti idi. Bundan dolayı kötü kadın her şeyden ziyade biçareyi ondan mahrum ederek kendi seviyesine indirmek istiyordu. Cellatları hayrette bırakacak işkenceler icat etti. Aylarca uğraştı. Masum kızın elini bir erkek eline dokundurmaya muvaffak olamadı.

O kadar eziyet, o kadar alçaklık kalan kadıncağız öyle maddeleşmiş günah denilmeye layık bir ahlaksızlık evinde, iffetini sadakat ve sevgisinin harikulade kuvvetiyle koruyarak, hem hakkında beslediği kötü düşünceden dolayı beyinden manevi bir intikam alıyor, hem de kahır pençesinde esir olduğu rakibini, mel'unca düşmanlıklarının tesirsizliği endişesiyle kendinden çok muztarip ediyordu.

Uzun müddetten beri Mehpeyker, Dilaşubun temiz ahlakını bozmaktan bütün bütün umudunu kestiği gibi zavallıyı kendini bir kere kuyuya, bir kere de pencereden sokağa atmak üzere tuttuğu için, ölümü halinde karşısında canlı bir intikam şifası görememek korkusuna düştüğünden, her türlü hakaret ve eziyetinde devam etmekle bereber, namusunu lekeleme arzusundan vazgeçti.

Зия Паша

(1825-1880)

Танзимат әдебиетінің көп қырлы, таңдаулы қаламгерінің бірі – Зия Паша Стамбұл шаһарында дүниеге келген. Баязит мектебін аяқтаған соң 30 жасына дейін Ұлы уәзір кеңсесінде қызмет атқарды. 30 жас оның өмірінде Шығыстан Батысқа қарай бет бұру кезеңі деп саналады. Бала кезінен бастап ол 30 жасына дейін Шығыс ілімін оқып, араб пен парсы тілдерін еркін меңгеріп шықты. Диван поэзиясы үлгісімен өлеңдер жазып, халық поэзиясына да ден қойды. Нағыз шығыстық зиялы болған Зия Паша 1854 жылы ұлы Решид Пашаның қолдауымен Сұлтан сарайына қызметке қабылданады. Осы жерде жүйелі жұмыс атқаруы нәтижесінде француз тілін үйренуге мол мүмкіндік алады.

Әбдүләзиз дәуірінде Әли Паша садразам қызметіне тағайындала сала оны қызметтен шеттетеді. Өйткені бұл кісінің осал жері – Решит Паша қолдаған жастардың көбін биліктен аластату еді. Сондықтан Шинаси де қызметтен кетуге мәжбүр болған. Оның үстіне Зия Паша бір кездері бұл садразамға қарсы шыққан еді. Қалай дегенмен де, ақынның Зия Паша болып қалыптасуы, яғни нағыз әдеби және саяси қайраткер ретінде танылуы осы сарайдағы қызметінен кеткеннен кейін басталды десек орынды болады. Һәм әдеби Һәм саяси мақалаларының басым көпшілігі осы Әли Пашаға деген өшпенділігіне арналды.

Бұдан кейін ол түрлі қызметтер атқара жүріп, «Жас түріктер» тобының екі негізгі басшысының бірі ретінде Еуропаға кеткен еді. Ол жерде Намык Кемал екеуінің жемісті жылдары басталған болатын. Алайда Зия Паша Лондонда жүріп Намык Кемал екеуі

түсінісе алмай қалады. Содан ол Женеваға кетеді. Женевада жалғыз өзі «Хүррийет» газетін шығаруды жалғастырады. Сонымен қатар Швейцарияда жүріп ол өзінің «Зафарнама», «Тержи-и бенд» шығармаларын жазып, «Эмиль» романын аударады.

1871 жылы Әли Паша дүниеден өткенде ол елге оралады. 1876 жылғы Конституциялық монархия жарияланғанға шейін Сұлтан Әбдүләзиздің қасында жоғары қызметтер атқарады.

Әбдүлхамит сұлтан билігінің алғашқы жылдарында Намык Кемал екеуі Ата заңды дайындаған комиссия мүшесінің құрамында болғандығы белгілі. Кейін ол өзге бостандықты жақтаушылар секілді Стамбұлдан аластатылады. Уәзір шенінде Сирия және Кония әкімі қызметтерін атқарды. Аданада әкім қызметін атқарып жүрген кезінде 1880 жылы дүниеден озады. Мазары Аданадағы «Ұлы мешіт» бақшасында орналасқан.

ЗИЯ ПАШАНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Теркиб-и бенг (Terkib-i bend)

Bir katre iҫen ҫeҫme-i pür-hun-ı fenadan
Başın alamaz bir dahi baran-ı beladan

Asude olam dersен eđer gelme cihana
Meydana dүşen kurtulamaz seng-i kazadan

Sabit-kadem ol merkez-i me'mun-ı rızada
Vareste olup daire-i havf u racadan

Dursun kef-i hükümünde terazu-yı adalet
Havfin var ise mahkeme-i ruz-ı cezadan

Her kim ki arar buy-ı vefa tab'-ı beşerde
Benzer ana kim devlet umar zıll-ı hümadan

Bi-baht olanın bađına bir katresi dүşmez
Baran yerine dürr-i güher yađsa semadan

Erbab-ı kemali çekemez nakıs olanlar
Rencide olur dide-i huffaş ziyadan

Her akıle bir derd bu alemde mukarrer
Rahat yaşamış var mı güruh-ı ukaladan

Halletmediler bu lügazın sırrını kimse
Bin katile geçti hükemadan fuzelada

Kıl san'at-ı üstadı tahayyürle temaşa
Dem vurma ger arif isen çün ü çeradan

İdrak-i meali bu küçük akla gerekmez
Zira bu terazu o kadar sıkleti çekmez.

Тержи-и бент (Terci-i bend)

Bu kargah-ı sun'aceb dershane'dir
Her nakş bir kitab-ı ledünden nişane'dir

Gergun bir asiya-bı felaket-medardır
Guya içinde adem avare dane'dir

Manend-i div beçellerin iltikam eder
Köhne ribat-ı dehr aceb aşiyane'dir

Tahkik olunsa nakş-ı temasil-i kainat
Ya hab ü ya hayal yahut bir fesane'dir

Müncer olur umur-ı cihan bir nihayete
Sayfın şitaya meyli baharın hazane'dir

Kesb-i yakine adem için yoktur ihtimal
Her itikad akla göre gaibane'dir

Yarab nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyaç
İnsanın ihtiyacı ki bir lokma nene'dir

Yoktur siper bu kubbe-i firuze-famd
Zerrat cümle tir-i kazaya nişane'dir

Asl-ı murad hükm-i ezel bulmadır vücud
Zahirdeki sevab u hata hep bahane'dir

Bir failin measiridir cümle hadisat
Ne iktiza-yı çerh ü ne hükm-i zamanedir

Subhane men tahayyere fi sun'ihî'l-uku
Subhane men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhul.

Таңғы желдің әні (Şarkı-yı saba)

Ey saba esme nigarım uykuda
Sevdiğim çeşm-i humarım uykuda
Değme lutf et gül-izarım uykuda
Çin-i seherdir nazlı yarım uykuda

Berk-i gülzar olmasun cünbüş-füruş
Etmesin cu-yı revan Cuş u huruş
Bir zaman bülbül dahî olsun hamuş
Çin-i seherdir nazlı yarım uykuda

Mest idi mecliste bade şevkına
Sen de mani olma şimdi zevkına
Ey gönül ah etme Allah aşkına
Çin-i seherdir nazlı yarım uykuda

Зафарнама қасыдасынан үзінді (Zafername'den)

(Зафарнама – Әли Пашаны Крит аралындағы бір көтеріліске байланысты сын тезіне алған қасыда. Әли Паша Крит аралындағы көтерілісті басу үшін сонда барады. Алайда ойындағысы орындалмай кері қайтады. Зия Паша сол кезде Женевада еді. Мұны қолайлы жағдай деп тауып Әли Пашаға жағымпазданып жүрген Измит қаласының әкімі Фазыл Пашаның аузынан осы бір 66 бәйіттен тұратын Зафарнама қасыдасын жазады).

Asafa! Himmet-i mahsusa-i tedbirindir
Eyleyen Devlet'i bu hadd-i kemale isal

Girdi bir halete kim Devlet-i Osmaniyye
Hissolunmaz gibidir şa'ibe-i izmihlal

Ne dirayet bu ki yirmi senedir va'dederek
Aldatıp Avrupa'yı alemi etdin iğfal

Bu ne tali'ki cihan hasmın iken bunca zaman
Müstakillen olasın taht-nişin-i ikbal!

Müslüman la'net eder gary-i müselman la'net
Kimseler kıymetini bilmedi hala bu ne hal!

Erba'ine kadar elbette sürer germi-yi bahs
İstemem ben ne kadar vasfını etmek icmal

Asafa ömrümü evsafına hasr eyleyeyim
Bir zaman kabız-ı ervah ederse imhal

Fazıl-ı pire ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek olmasa da dişleri durmaz battal

Dalkavuklukda, müdarada zamanım geçdi
Olmadım şimdide dek mazhar-ı feyz ü amal

Acizim şükrünü ifade ki etdi lutfun
Şem'-i maksudumu ahir nefesimde iş'al

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş id
Bu kasidem beni valiliğe eyler isal.

Поэзия және проза (Şiir vr İnşa)

Çünkü mahsul ve tahsil bizim memalike göre yalnız şiir ve inşa cihetindedir. Bunlardan ir nebze bahsedilmek faideden hali değildir. Şiirin tar'if- umumiyesi kelim-ı mevzundur. Yani iki satır sözün her birindeki sükun ve hareketin müsavi olmasından ibarettir. Hatta کافی usulü milel-i müte'ahhire beyninde hadis olmuştur. Eski Yunaniler yalnız vezne riyaele کافی iltizam etmezlerdi. Şiir her kavimde tabiidir. Rûya-i arza ne kadar milel ve akvam gelmişse cümlesinin kendilerine mahsus siirleri vardı. Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necatı ve Bakı ve Nefi divanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezeden mahbun ve muhbis kasaid ve gazliyat ve kıt'aat ve mesneviyat mıdır? Yoksa Hace ve İtrı gibi musıkışınasının rabt-ı makamat ettikleri Nedim ve Vasıf şarkıları mıdır? Hayır bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir. Zira görülüyor ki bu nazımlarda Osmanlı şairleri iuara-yı İran'a ve şuara-yı İran dahi Araplara taklid ile melez bir şey yapılmıştır. Ve bu taklid üslub-ı nazımda değil değil belki efkar ve ma'aniye ble sirayet edip, bizim şuara-yı eslaf eda-yı nazım u ifadede ve hayalat ve ma'anide Arap ve Acem'e mümkün mertebe taklide sa'y etmeyi maariften addetmişler ve acaba bizim mensub olduğumuz milletin bir lisanı ve şiiri var mıdır ve bunu ıslah kabil midir, asla burasını mülahaza etmemişlerdir.

İnşa yolunda da hal tamamıyla böyle olmuştur. Münşe'at-ı Feridun ve asar-ı Veysi ve Nergisi ve sair münşe'at-ı mu'tebere ele alınsa, içlerinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz ve bir maslahat ifade ederken bedi' ve beyan fenleri karıştırılarak ibraz-ı belagat için öyle müşevveş ve mütetabii'l-izafat ibareler yazmışlardır ki, Kamus ve Ferheng beraber olmadıkça ve bir adam fenn-ı ma'ani' ve adab-ı Arapta kemal-i ma'rifet olduktan sonra adeta bir ders mütalaa eder gibi birçok zamanlar sarf-ı zihn etmedikçe manasını istihraça muktedir olamaz. Hala Babıali ve devair-i saireden yazılan muharrerat-ı resmiye, gerçi eski zamanlarda gelen erbab-ı maarif iktidarında katipler olmadığından, evvelki münşe'at derecesinde mu'akkad değilse de, bunlar da ol babanın veled-i zinası olduklarından, yine seci' ve rabt u maanisi mevhum ve meşşuk ibarat ile memludur. Eski inşalarda lügat-ı Arabiyye ve ibarat-ı muhayyele var ise de, bari zımmında iyi kötü bir mana dahi çıkardı. Şimdi ise asır nâzikleşmiş ve efkâr ve politika incelmış olduğundan, bazı fermanlar ve mektub-ı Samiler ve takrirlerde öyle ibâreler görölüyor ki, lügatlar herkesin bildiği şeyler iken mana-yı sahihi ne olduğu anlaşılacak kabil olmuyor. Garibi şurası ki, böyle anlaşılmayacak ibare yazabilmek hüsn-i kitâbetten addolunuyor. Mesela Maliye aklâmını ve Divan-ı Muhasebat ve Meclis-i Valâ'yı dolaşıp, nihayet emir-nâme-i Sami yazılmak icap ettirmiş tımar veya aşar maddesine dair mufassal bir mektub-ı sadaret-penâhî ki, iki üç yüz satır sözdür, bu yolda melekesi olan en maruf bir zatın eline geçsin ve okutulsun, hitamında şu okuduğunuz maddeyi lisânen takrîr ediniz denilsin, o vakit kitâbet ve katibimiz ne kâtiptir meydana çıkar.

Vakfa şiir ve inşanın bu hale girmesi bu asrın yapması değildir. Acemler kabul-i İslamiyeten sonra, ulum-ı şer'iyeyi tahsil için lisan-ı Arabın tahsiline düştükleri sırada kendi lisanlarının şiir ve inşasını dahi ona taklid ettikleri gibi, biz de bidayet-i te'essüs-i Devlet-i Aliyye'de İran ulemasını celbe muhtaç olduğumuzdan, onların terbiyesi üzre kendi lisanımızı bırakıp, Acem şivesine taklid hatasına düşmüşüzdür. Ve ulemâ-yı Rüm'un bu hususta ettikleri ihmal ve kusur affolunmaz bir hatadır. Zira beni adem arasın-da medar-ı teâtî-i efdir lisanıdır. Bir milletin lisanı kavaid-i mazbuta altında olmayıp, her eline kalem alan kimsenin keyfin mutabaât eder ve hal-i tabiisinden çıkarsa ol millet beyninde vasita-i muamelât bozulmuş demek olur. Elyevm resmen ilan olunan fermanlar ve emir-nâmeler ahad-ı nas huzurunda okutulduktan bir şey istifade edilir mi? Ya bu muharrerat yalnız kitâbette melekesi olanlara mı mahsüstür,

yoksa avam-ı nas devletin emrini anlamak için midir? Anadolu'da ve Rumelinde ahad-ı nastan her şahsa, devletin bir ticaret nizamı var mıdır ve âşarın sûret-i müzâyede ve ihalesine ve tevizil'-i vergiye ve şuna buna dair fermanlar ve emir-nâmeler var mıdır, sorulsun, görülür ki, biçarelerin birinden haberi yoktur. Bu sebeptendir ki, hâlâ bizim memlekette Tanzimat nedir ve Tanzimat-ı cedide ne türlü ıslahat hasıl etmiştir ahali bilmediklerinden, ekser mahallerde müteayyinan-ı memleket ve zaleme-i vülât ve memurun ellerinde adeta kable't-Tanzimat cereyan eden üsül-i zulm ü i'tisaf altında ezilir ve kimseye dertlerini anlatamazlar; ama Fransa ve İngiltere memalikinden birinde me'murinden birisi nizam-ı mevcûde hilâfında cüz-i bir hareket edecek olsa avâm-ı nas derhal davacı olur. Zira nizam halkın anladığı lisanda yazılmış ve layıkıyla tebliğ edilmiştir.

Tunus vilayeti bundan birkaç sene evvel Düstür'un Arabiye tercümesini arzu ederek, bu hizmeti İstanbul'da güzelce Arabı bilir ve Türkçe anlar bir zata havale eder. O zat iki üç sahifede bir, yirmi kadar müşkile tesadüf ederek, müracaat için bir meclise gelir. Orada Türkçe lisanında vukûf-ı tam, şiir ve inşada maharet-i kamile ile ma'rûf yedi sekiz kişiye tesadüf eder. Onlardan müşkilatını sual eder, hiç biri halle muktedir olamaz. Ve hatta meca'ilin bazılarında sekizinin icihadları birbirine mugayir çıkar. Mütercim biçaresi «meğer bizim Düstür diye tercümesine başladığımız şey muamma risalesi imiş» diyerek çıkar gider. Nihayet tercüme bitiremez. Sonra başka bir zâta havale olunur, o da yapamaz. Hâsili Tunus vilayeti mensup olduğu devletin kanun-namesine malik olamaz.

Usul-i inşanın bu vechile yolsuz olması mülk ve milletçe daha pek çok fenalıkları müeddi olmaktadır. Yalnız mehakim-i şer'iyyede usul-i sakk muteber olduğundan ahkam-ı şer'iyye tagayyürden masun olup, ancak sair mahkemelerden verilen ilamlar ol derece müşevveşül-ibaredir ki, hükmün gah davaya, gah icraya bile mutabakat etmediği vuku' bulur. Bundan ne kadar haksız hükümler zuhura gelir ki, cümlesi devletin adaletsizliğine hamlolunur. Mecâlis ve mehakimde hala düstürü'l-amel olan ceza kanun-nâmesi öyle nakisü'l-ifade ve ol surette müşevveşü'l-ibaredir ki, meclisler ve mahkemeler gördükleri davayı onun bendlerinden birine tatbik ile hükmetmek için davayı yaş deri gibi çekiştirmeye ve ekseriya na-hak hükmetmeğe mecbür olurlar. Ama suret-i dava bendin hiç birine uydurulamaz ise, yalnız ibarece vech-i münasebet kifayet eder. Mesela bir adam zanparalıkta

tutulup istintak edilirken, hanenin duvarından aşır girdiğini itiraf eder. Buna dair kanun-namede bir bend tasrıh olunmadığından, mücerred haneye girmek hakkında olan bende tatbık olunup gider. Meclis yahut Divan-ı ahkam ise mahallinde davanın süret-i vuku'una vakıf olmayıp, gelen mazbata üzerine hükmü tasdik ettiğinden ve mahalli mazbatalar ise agrâz-ı günagun üzerine yazıldığından, mesela hakikatte üç ay hapis kifayet edecek bir biçârenin on sene küreğe konulduğu ve on sene küreğe gidecek bir caninin üç ay hapis ile kurtarıldığı kesirü'l-vuku'dur. Kezalik istintakiarda dahi hal böyledir.

Мұра хаттары (Veraset Mektupları)

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin hın-i te'essüsünden beri mer'iyyi'l-amel bir kaidedir sinda ki hanedan-ı saltanata ait olan emlak ve eşya beyne'l-vemse taksim olunmaz. İçerinden ekber ve erşed olan taht-ı hükümete cülus edip, efrad-ı hanedanın pederi ve vasısı itibar olunur ve emlak-ı menküleyi keyfe-ma-yeşâ tasarruf eder. Vakıa bunların içinde bedeli kusur beytü'l-mâlden verilmiş veya beytü'l-male ait bulunmuş emlâk dahi bulunarak, bunlar şer'en zata ait olamaz ise de, emval-i gazavâtan ve hedâyâ-yı müluk ve muhassasat-ı mu'ayyene-i şahaneden teraküm ve tasarrufla edinilmiş olan eşyâ-yı kıymetdar mülk-i yemin addolunur kismete dahil olur. Binaenaleyh hakan-ı firdevs aşıyan Sultan Mahmud Han Hazretleri'nin hın-ı irtihalinde Enderun ve saray-ı hazinelerinde bulunan zikıymet eşya ve mücevherât vesair emlâk takımıyla Abdülmecit Han Hazretleri'nin yed-i tasarrufuna geçip, Abdülaziz Han Hazretleri dahi hakan-ı müşârünileyhin sulbü oğlu iken bir şeye mâlik olmadı ve nice zamanlar birder-i cennet-makarrlarının tahsis eylediği cüz-i bir maaşla kanaat buyurdular. Kezallik müşârünileyhin vefatıyla Abdülaziz Han Hazretleri bil-irs ve'l-istihkak taht-ı hilafete cülus buyurdıklarından beri, merhum-ı müşârünileyhin evladı emlakten bir nesneye mâlik olmayıp yalnız tahsis buyurulan maaşla ta'sayyüş ederler. Filhakika bu usulün vaz' ve cereyanı bir kaide-i şer'iyyeye müstenid değil ise de, muvafık-ı maslahat ve ayn-ı hikmet ü isabet olduğu zâhirdir. Zira evvel emirde şehzadegan-ı müşârünileyhüm, erike-zıb-i hilafet olan âmm-i muhteremlerinin saye-i lutf u âtîfesinde hiç bir şey için zaruret çekmeyeceklerinden naşi, fazla emlâkin kendilerine lüzumu

olamaz, ikinci derecede her birinde bil-kuvve mevcut olan hukuk-ı saltanat imtiyazı kendileri için her türlü emlakten kıymetlidir. Eğer erkan-ı hanedan bu imtiyaza nail olmayıp da, evlâda inhisâr kaidesi cari olaydı, mernalik-i Osmaniyye şimdiye kadar hanedan-ı saltanat efradma bil-verese intikâl ede ede, eyalat, şehzadegan ve selâtin-ı izamin ve evlad ve ahfadlarının malikanesi olmak lazım gelir ve bu yüzden heyet-i mülk çoktan müteferrik ve perişan olurdu.

Bu vechile emlâk-ı mevrusenin vereseyle taksim olunmayarak ve veresenin itifak ve rızasıyla ekber ü erşed-i hanedan vasi itibar edilerek onun yed-i tasarrufuna verilmesi ekseriya vuk-ua gelir. Ez-cümle bendelerinin büyük pederim vefat ettikte, pederim ekber-i evlad olmakla, emlak-ı muhallefe beyne'l-verese taksim olunmamış ve onun vefatında dahi muhlisleri, ekber bulunduğumdan, kezalik, tefrik-i muhallefat edilmemiştir. Ancak birader ve hemşirelerin bana terk ettikleri bu imtiyaz, ekberiyet usulüne riayetle emanetim devam ve tahakkuk ettiği müdetde cari olup, şimdi pederimden kalan emlaki münhasıran kendi evladıma terk etmek dâîyesine kalkışsam, onlar dahi emlâk-i müntakileden hisse-i irsiyyelerini tefrik iddiasına bihakkın teşebbüs ederler. Ol zaman hanedanımız perişan olur.

Ахмет Митхат Ефенди (1844-1912)

Өнімді жазушылық қырымен танылып, халықты ілім-білімге шақырып, сауаттылыққа үйреткен қаламгер ретінде кең танылған Ахмет Митхат Ефенди Стамбұлда дүниеге келген. Орта әуелетті отбасынан шыққан.

Бес-алты жасында әкесінен айырылған Ахмет Митхат Стамбұлдың Мысырчаршы ауданындағы ұсақ-түйек сататын дүкенге көмекші болып орналасады. Кейін Видин облысына қарасты бір қалашықта жылжымайтын мүлікпен айналысатын өгей ағасының қол астына барып тұрады да, алғаш мектепке баруға мүмкіндік алады. Орта мектепті (Rüştiye) Стамбұл мен Ниш қалаларында оқыған Ахмет өзінің мәдени тұрғыдан дамуын Русчук пен Бағдатта қызмет атқарып жүрген кезінде көрсетеді.

Қызметке ерте араласуы (ағасының көмегі арқасында) Русчук қаласында басталды. Аз уақыт ішінде Туна әкімі (орталығы Русчук) Митхат Пашаның көзіне ілігеді. Паша ағзам оны тәрбиелеп, өз қамқорына алды, тіпті оған өз есімін беріп, Ахмет Митхат деп аталуына негіз болады.

1868 жылы Митхат Паша Бағдаттың әкімі болып сайланған кезінде Ахметті өзімен бірге алып кетеді. Бағдат губерниясы газеті «Зевраны» басқара жүріп, өзі де мәдени тұрғыдан тереңдей түседі. Осы Бағдатта оның өміріне ерекше ықпал еткен екі кісіні ерекше атап өтсе болады. Олардың бірі – Түркия музейлерінің негізін қалаушы, мәшһүр суретші – Хамди Бей (1824-1910). Еуропадан енді ғана оралған бұл жас әрі талантты өнер адамы Митхат Ефендиге сұранысқа ие шетелдік шығармаларды таныстырып, оларды аударуға, тіпті өзінің көркем әдебиетпен айналысуына үгіттейді.

Екіншісі – Жан Муаттар деген кісі. Көптеген діндерді зерттеп жүрген шығыстық философ. Муаттар – Ахмет Митхатқа Шығыс мәдениетін терең тануға көмектеседі, сөйтіп оның философия мен діндер тарихына деген қызығушылығын оятады.

Бағдатта әбден пісіп-жетілген Ахмет Митхат өгей ағасы Хафыз Бейдің қайтыс болуына байланысты 15 кісіден тұратын үлкен отбасын бастап Стамбұлға оралады. Ондағы мақсаты – Бағдатта бастаған әңгіме жазу өнерін астанада жалғастыру және ендігі жерде барлық қызметтен бас тартып, тек өзінің қаламының күшіне сену еді. Сөйтіп Тахтакале ауданында орналасқан үйіне кішігірім баспа мәшеңкесін әкеліп құрады. Осы өзінің баспасында көбі әйел заты болып келетін барлық отбасы мүшелерімен бірге «Әзіл әңгімелер» (*Letaif-i Rivayet*, 1870) деген тақырыпта күлдіргі, әзіл-қалжыңға толы әңгімелерін жазып, оны өзі басып, өзі қалыпқа салып, өзі қолтығына қысып алып кішігірім дүкен иелеріне апарып таратады. Ахмет Митхаттың өнімді де өрісті жазушылық өмірі осылайша басталады.

«Жас османдар» қозғалысына ешқандай қатысы болмаса да 1873 жылы Намык Кемал мен оның достарын сүргінге тиеп алған кеме Ахмет Митхатты Родос аралына жеткізіп салады. Ахмет Митхат әуел баста катал зындан тәртібіне бағынғанымен, кейін оған толық еркіндік беріледі. 38 ай бойы Родос аралында қамақта болған Ахмет бұл жерде көптеген шығармаларын жазып үлгереді. Қамаудағы адамдардың көмегімен мешіт ауласынан «Медресе-и Сүлейманийе» атты мектеп салдырады. Ол жерде балаларға және сотталушыларға батыстық үлгіде дәріс өте бастайды. Осылайша қиыншылықтарға мойынсұнбаған батыл әрі қайсар адам өз мінезін тағы бір рет дәлелдегендей болды.

1876 жылғы Конституциялық монархия жариялаған жалпы кешірімге ілігіп Стамбұлға оралған Ахмет Митхат оппозицияшыл және төңкерісшіл топтардан бойын аулақ ұстады. Ахмет Митхат бір жағынан жоғары қызметтерге тағайындалып қоғамдық қызметін жалғастырып жатса, екінші жағынан атақты газеті «Тержұман-ы хақиқат» атты газетін шығаруды жалғастырды. Аталмыш газетте Муаллим Нәжидің (досы әрі күйеу баласы) басшылығындағы әдеби бөлім зұлмат дәуірінде маңызды өнер ағымын дүниеге әкеліп, ол қызу айтыс-тартыстарға себепші болды. Әсіресе Ахмет Расим, Хүсейін Рахми сынды талғампаз қаламгерлер Ахмет

Ефендидің әкелік қамқорлығы арқасында «Тержұман-ы хақиқат» газетінде қызмет етіп, осы жерде шыңдала түсті.

1888 жылы алғаш рет үш айлық Еуропа саяхатына аттанады. Осы бір кезеңде ол журналистиканы біржолата қойғандай болады. 1908 жылы екінші Конституциялық монархия кезінде зейнеткерлікке шығып, қайтадан жазу ісімен айналысқысы келгенімен уақыт талабы өзгергенін сезеді. Оның үстіне Сұлтан Әбдұлхамитпен арадағы қарым-қатынасы өте жақсы болды деген айыптауларды да естіп қалып жатты. Сондықтан ол өзінің сүйікті ісі – оқытушылыққа бет бұрады. Дарұл фұнунда, Әйел оқытушылардың жоғарғы мектебінде тарих, философия және педагогика пәндері бойынша дәріс оқыды. Жоғары идеалист-ағартушы ретінде еш айлық алмай қызмет атқарып жатқан Даруш-шафакада кезекті кезекшілігі кезінде жүрегі соғуын тоқтатады. Өмір бойы өз ұлты үшін қызмет еткен бұл талантты жазушыға ұстаз ретінде өлгендігі әбден жарасып-ақ тұр! Ұлы қаламгердің денесі Фатих Кесенесінің жанына жерленді.

АХМЕТ МИТХАТ ЕФЕНДИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

«Фелатун мырза мен Рақым ефенди» романынан үзінді (Felatun Bey ile Rakım Efendi'den)

Rakım Efendi dediğimiz çocuk, eski Tophane kavaslarından birisinin oğlu olup, bundan yirmidört sene evvel pederi vefat eyledikde validesi elinde bir yaşında yetim olarak kalmıştı. Bir kavas, evladına ne bırakabilir? Bizim Rakım Efendi'nin babası ise Salıpazarı tarafında üç odalı bir çürük kümes ve bir de Arap cariyeden başka mal itlakına seza hemen hiç bir şey bırakmamıştı. Validesi gayet kadın ve Fedayi nam Arap cariyе ise validesinden belki de daha kadın olduğundan, kocasının naire – i firakı oldukça müntefi olup da aklını başına aldıktan sonra, validesi “Fedayi! Artık aramızda hanımlık halayıklık kalmadı. İkimiz de çalışıp kendimizi ve bir de şu yavrucağızı beslemekten başka çaremiz yoktur” dediğinde sadık Arap, “Ah hanımcığım! Sen niye çalışacaksın? Ben çalışırım, hem seni, hem küçük beyimi, evladımı beslerim” diye, bütün idareyi kendi üzerine almağa kadar göze

aldırılmıştı. Mahaza validesi bar – 1 himmeti yalnız Fedayi üzerinde bırakmadı. Kendisi el dikişi diker, oya yapar, çevre, uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır. Sair günler ise Fedayi'yi büyücek yerlere çamaşıra, tahtaya gönderir, arada bir kendisi de gider, hasılı ellerinin emekleri ile kimseye muhtaç olmadan geçinebilirlerdi. Rakım büyüdü, beş yaşında Salıpazarı'ndaki Taş Mektep'e verilip onbir yaşında İstanbul tarafında Valide Rüştüye mektebine alındı. Onaltı yaşında oradan çıkıp Hariciye Kalemî'ne kendisini Kabul ettirmeye yol buldu. Aman bu çocuk ne kadar çalışırdı! Hani ya gece gündüz çalışır derler ya, işte gece gündüz gerçekten çalışan bu idi. Tamam evladını boyuna getirdikten sonra validesi vefat etnesin mi? Ama bu dahi hakkında bir nimetti. "Ah! Rakım'cığımın bir kere insan içine karıştığını görsem hiç gözüm arkada kalmazdı" derdi ve işte arzu eylediği nimete nail oldu. Rakım'da henüz aylık yıllık yok. Sadık Fedayi hala dikiş diker, mendil, çevre işler, kahve torbası diker, çamaşıra, tahta silmeğe gider, aldığı paradan hanesinin idare – i zaruriyesini bittefrik küsurunu "delikanlıdır, parasız kalmasın" diye tamamen Rakım'a verirdi. Fakat Rakım'ın cep harçlığına o kadar ihtiyacı yoktu. Sabahleyin Süleymaniye'ye, medreseye gidip saat dörtte oradan çıktuktan sonra kaleme, badehu kalem de aldığı fransızca dersini takviye ile beraber, bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve ba'd – et – taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp, yine Hariciye Kalemî'nde refiki bulunan bir Ermeniye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok fransız kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzümü kalır? Hatta cumaları bile Rakım salifü'z – zıkr Ermeni refikinin kütüphanesinden çıkmazdı. O kadar ki, hane kalkınca ve familiyaca Rakım'a emniyet – i kamile hasıl olmuş bulunduğundan, Pazar günleri Hariciye Kalemî tatil olarak, Rakım yine refikinin hanesine gidip de eğer o gün familiyaca bir yere gidilecek ise, Rakım'ı kütüphane odasına kaparlar. Öyle giderlerdi. Rakım için böyle bir gün ne mesut bir gündü?

Bizim Rakım effendi bu suretle tamam dört sene müddetle tahsilde devam eyledi. Koca Fedayi dahi halk mutfaklarında kül kömür olarak hanımın kendisine emanet bırakmış olduğu nur-ı dideyi har ü hakir bırakmak şöyle dursun, adeta hali vakti yerinde bir adam evladı gibi iaşeye muvaffak olurdu. Lakin Rakım Efendi'nin aldığı terbiye ve

gördüğü tahsil öyle her hal-i vakti yolunda adam evladına müyesser olamaz. Kendi hahiş ve dadısının sevk ve teşviki sayesinde arabiden, sarf ve nahif falandan maada Risale-i erbaa'yı şerhleriyle beraber layıkıyla gördü. Hele mantık cihetini tasdikât hitamına kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadis ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkıhı dahi gözden geçirdi. Farisiden Gülistan ve Baharistan ve Bustan ve Pend-i Attar ve Hafız ve Saib'i tekml etmekten kat-ı nazar, en müntehap parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızcaya gelince: Bir kere lisanda rûsuh peyda eyledi. Badehu Galata'daki dostundan hikmeti tabiiye, kimya, teşrih-i menafiü'l – azayı oldukça tahsil edip, Beyoğlu'ndaki ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muahedat-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde malumat topladı. Hele okuduğu fransız romanlarının ve tiyatromalarının ve eş'ar ve edebiyatının adeta nihayeti yok gibiydi. İki gece kendisinde kalmak üzere bir kitabı hanesine götürmek için müsaade alabilecek olsa, onu yalnız okumakla iktifa etmeyerek, en güzel parçalarını istinsah dahi eylerdi. İşte Rakım Efendi'nin evail'i hali bundan ibaretti. Parasızlık ise adeta yirmi yaşına kadar devam eylemişti. O zamana kadar kalemce nail olduğu maaş yüz elliye kadar varmış idiyse de, yirmi yaşında bir Hariciye hulefası için bu paranın para bile demek olmadığı müsellemdir.

**Тамызда суға түссе,
Балта шаппас мұз болар**

**(Ağustosta suya girse,
Balta kesmez buz olur)**

Bahtiyar Bey, ne nefret edilecek kadar çirkin, ne de güzel denilecek kadar güzeldi. Orta boylu, sarışın, mavi gözlü, seyrek sakallı bir adamdı. Yalnız sırttığı veya kakhaha attığı zamanlar dudakları gerilerek kazma gibi dişleri göze batar, işte o halinde suratının aldığı biçime olur olmaz gözler dayanamazdı. Bu durumda, kendisini tutarak gülmemesi gerekir idi ise de, kötüsü şu ki, kendisi gayet geniş ve güleç bir adam olduğu için gülünecek şeye de güler, gülünmeyecek şeye de gene gülerdi. Varlığına gelince Bahtiyar Bey, ne züğürttü, ne de parası bol zenginlendendi. Bütün geliri katiplik ettiği kaleminden aldığı yediyüzelli kuruş maaştan ibaretti. Bu maaşla geçinip giderdi. Kendisi yirmi bir, yirmi iki yaşlarını

bitirmiş, evlenme zamanı da gelmiş olduğundan, bir gün annesi Binnaz Hanıma “Anacığım, yetiştiren Tanrıya şükürler olsun, işte geldik yetiştik. Gönül ev bark sahibi olmayı istiyor. Zaten ömür dediğin ne kadar ki! “Erken evlenenle erken yola çıkan aldanmamış” derler. “İnsan evlenecek olduktan sonra erken evlenmelidir” gibi laflarla sözü açtı. Ama bu sözleri nasıl söylüyordu bir bilerseniz? Görülecek şeydi. Fazla abartmayayım ama, bir kelimeyi, o kelime kaç heceden oluşmuş ise o kadar aralıkla söylüyor ve her ara verişte “keh keh keh” gülüyordu. Anaların halini de bilirsiniz! Aslanı, kaplanı, beyi paşası, nazlısı, mazlısı hep oğludur. Hem de oğlu ne kadar büyümüş olsa henüz çocuk sayılır. Ne kadar çirkin olsa dünya güzeli odur. Ne kadar ahmak olsa devrin Eflatun’u kendi oğludur. Binnaz Hanım oğlunun, yukarıda belirttiğimiz sözleri üzerine “peki evladım, Bahtiyarım, yarından tezi yok, yaşamayı başına örtüp, çedik pabucu ayağıma giydiğim gibi İstanbul kazan, ben kepçe, sana bir kız bulayım ki gören parmağını ısırısın!” demesi üzerine Bahtiyar pek sevindi. O kadar ki gülümsemesi kakkahaya dönüp ağzı kulaklarına kadar yayıldı ve kazma dişleri de burnundan bir buçuk karış dışarı fırladı! Annesinin böylece razı olup sevindiğini belli etmesi üzerine Bahtiyar: “Ama anacığım, bilirsin ya, her ne kadar karının altın şamdanı olsa mumu yine koca diker ise de, iki çıplak da olsa olsa ancak bir hamama yakışabileceğinden bulacağın kız herhalde orta halli bir şey olmalıdır, öyle değil mi?” dedi. Kadın: “Artık çöpçatan kimi çatmış ise o olur. Bununla beraber ölünceye kadar geçineceğini yoruluncaya kadar aramalıdır. Böyle arayıp bularak, nikahını da gökte meleklerle beraber kıydıktan ve Mevlam yıldız barışıklığı da verdikten sonra ikiniz bir yastıkta kocar gidersiniz” dedi. İşte evlenme kararı böylece verildi. Ertesi sabah hanımın bazı işleri engel olduğundan gidemediği gibi, daha ertesi gün de ayın son çarşambasına rastladığı için çaresiz, bir hafta kadar beklemek gerekti. Akşam Bahtiyar bey: “Valide, bugün de gidemedin mi?” diye sorduğunda: “Hayır evladım, hayır aslanım, gidemedim. Çünkü ayın son çarşambasında böyle bir iş görmeye çıkmak fenadır” karşılığını alınca canı sıkıldı: “İşte gördün mü bizim talih böyledir. Hep yedi ayın son çarşambaları bir araya gelir. Bunlar defolup gitmeli ki biz de işe başlayabilelim” diye bir hayli söylendi.

Режаидаде Махмұт Екрем (1847-1914)

Стамбұлдағы белгілі әулеттің ұрпағынан тарайтын Режаидаде Махмұт Екрем II Танзимат буынының атақты теоретигі, ақын және жазушы.

Намық Кемал тобының ұстанымдарын өмір бойы өзіне серік еткен және әдебиет жанашылдығын жақтаушы тұлға бола тұра, саяси һәм әлеуметтік қақтығыстарға араласатындай болмысқа ие емес еді. Сұлтан Әбдүлхамит дәуірі шарттары оған саясатқа араласуына еш мұрша бермегендіктен, өзінің жоғарғы қызмет етіп жатқанына шүкіршілік етіп, бүкіл күш-жігерін әдебиет айдынына арнаған.

Оның өмірінде үлкен тербелістер, өзгерістер немесе шетелдік саяхаттар болмаған. Саясатқа араласпағандықтан дәуірлер мен төңкерістер оған еш ықпал етпеген. Әбдүләзіз билігі тұсында, I Конституциялық монархия, II Конституциялық монархия кезеңдерінде жоғарғы қызметтер атқара отырып, өзінің тыныш әрі молшылыққа толы өмірін жалғастырды. Екі билікпен де тіл табысып, Мемлекеттік Кеңестің және кейбір министрліктердің басшысы қызметтерін атқарған.

Сүйікті ұлы Нежат Екремнің жас өлімі және өзге балаларының өмірден ерте қайтуы оның жүрегіне ауыр дерт болып қадалды және оны қасіретті әке күйіне жеткізді. Содан болар түрік әдебиетінде оны жылауық поэзия ағымының көшбасшысы деп санайды.

Режаидаде Екрем 1878 жылы «Мектеб-и мүлкийе» мектебінде әдебиет пәні бойынша оқыған дәрістерін «Әдебиет теориясы» (Talim-i Edebiyat) деген атпен жариялайды. Галатасарай лицейінде әдебиет мұғалімі қызметін атқарып жүрген кезінде Тевфик Фикрет сынды жас әдебиетшілерге ақыл-кеңес беріп, жас буынды жаңа

мүмкіндіктерге бағыттайды. 1896 жылы көне әдебиетті жақтаушы топтарға соңғы әрі нақты соққы беру үшін «Сервет-и фүнун» журналына жаңашыл жастарды жинап, толығымен Батыс моделіндегі жаңа әдебиет ағымын бастауға тікелей басшылық етеді.

Режаизаде Махмұт Екрем – аристократиялық дәстүрлерді құрметтеуші, өте салмақты һәм салиқалы тұлға, дей тұрғанмен, ол батыстық әдет-ғұрыптарға ерекше ынтызар және өзін өнерге құрбан еткен тұлға ретінде де белгілі.

Режеизаде Махмұт Екрем 1914 жылы 31 қаңтар күні бұл фәни дүниеден озды. Оның денесі Күчүксу әулеттік мазаратта ұлы Нежаттың қасына жерленген.

РЕЖАИЗАДЕ МАХМҰТ ЕКРЕМНИҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Қайран, Нижат! (Ah Nijad!)

Hasret beni sayır sayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor.
Hayalin çılgin çılgin bakarken
Kapanası gözümü kan бүрüyor.

Dağda kırdı rast getirsem bir dere
Gözyaşlarımı akıdarak çağlarım.
Yollardaki ufak ufak izlere
Senin sanıp bakar bakar ağlarım.

Güneş güler, kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler...
Yalnız mısın o karanlık yuvada?
Yok mu seni bir kayırır, bir bekler?...

Can isterken hasret oduyla yansın
Varlık beni alil alil sürüyor.
Bu kayguya yürek nasıl dayansın?
Bedenciğin topraklarda çürüyor!

Bu arılık bana yaman geldi pek,
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım.
Ya gel bana, ya oraya beni çek
Gözüm nuru oğulcuğum, Nijad'ım!

Жапырак (Yaprak)

Yaprak, seni pek sever ki canım
Yarın bana bergüzarısın sen
Baktıkça safa bulur revanım
Kim mihr ü vefa baharısın sen
Geldin bana mevsim-i hazanda,
Hicranı düşündüğüm zamanda.

Cinsinde sayılmasan da nadir,
Nefsince büyük fasziletin var.
Zira ki yüzünde muntabı'dır
Hala nigeş-i rahim-i dildar.
Ol mertebesin bana muazzez
Gönlüm seni cennete değışmez.

Kaani, ne güzel hayat-ı saden,
Bir saksıda bir avuç türaba.
Vabeste cihanda istifaden
Üç dünde beş altı katre aba.
İras-ı ziyan eder mi aya
Etsem seni gözyaşım ile iskaa?...

Mağmum-ı leyal-i vahdetimde
Sensin olacak benimle hem-dem.
Buldum seni kendi fitratimde
Müstağrak ü pür-sükun u mahrem.
Talihlerimiz de düştü uygun
Kim, hicr ile, sen de ben de mahzun.

İzzetle çekildi gitti canan;
Eyvah ki biz garip kaldık.
Meyus ü melul, lal ü hayran,
Biçare ve bi nasib kaldık.
Fikrin nedir ey garip, söyle:
Hicran demi çok sürer mi böyle?..

Кыч (Kuş)

Nereden uçmuş; zavallıcık, bir kuş!
Bana bak, hiş! Sakın kaçıp gitme.
O keder-nak, o sakinane duruş
Böyleyim ben – dokundu rikkatime

Münkesirsen, benim de var elemim.
Gel, yakın gel! Seninle derdleşelim,
Ne içindir gönülcüğün meksur,
Bunu ben etmek isterim tahmin:
Mütehassir, benim gibi meftur
Bu yerin sen de bir garibi misin?
Dertliyim, ooh! Bakma güldüğüme..
Yok mu ruhunda bir hazin nağme?

Söyle, ben anlarım lisanından.
Bu sükütün yakışmıyor, söyle;
Ne zaman düşdün asumanından;
Yaşamak pek mi güç tahassürle?
Sana, lakin, bütün ufuklar açık.
Pek sıkıldınsa asumanına çık.

Duracaksın; sebep ne, rencide?
Uç bu berzahtan, oynasın kanadın.
Hiç kalır mıydı hak-ı süflid
Ah! Olaydı kanatları Nijad'm,
Vuruyor işte kalb-i mecruhum,
İşit, ey kuş! Ne söylüyor ruhum;

Mütelevvin sema bu yerlerde,
Müntehi daima hazana bahar,
Neşesiz ekseri seherlerde,
Soluyor hep açılmadan ezhar.
Mütehavvil ve bi-beka her şey...
Ruha raci kederse perdeypey.

Bize hayr etmeyen bu gülşenden
Kaçalım; sen de; ben de kurtulalım.
Gezelim kehkeşanı, hoş me'men,
Zevk-i rüya-yı sermedi bulalım
Olalım her beliyyeden salım,
Uçalım asmana, dönmeyelim!...

Koñilcizdik (Şevki yok)

Gül hazin... sünbül perişan... Bağzarın şevki yok.
Derdnâk olmuş hezâr-ı nağmekârın şevki yok.
Başka bir hâletle çağlar cûybarın şevki yok.
Ah eder, inler nesim-i bî-kararın şevki yok.
Geldi ammâ n'eyleyim sensiz bahârın şevki yok!

Farkı yoktur giryeden rûy-ı çemende jâlenin.
Hûn-ı hasretle dolar câm-ı safâsı lâlenin.
Meh bile gayretle âğûşunda ağlar hâlenin!
Gönlüme tesiri olmaz âteş-i seyyâlenin.
Geldi ammâ n'eyleyim sensiz bahârın şevki yok!

Rûha verdikçe peyâm-ı hasretin her bir sehâb.
Câna geldikçe temâşâ-yı ufuktan pîç ü tâb.
İhtizâz eyler çemen.. izhâr eder bin ızdırâb.
Hem tabîat münfail hicrinle.. hem gönlüm harâb.
Geldi ammâ n'eyleyim, sensiz bahârın şevki yok!

Шарқы (Şarkı)

Bir nîgah et ne olur halime ey gonce-dehen.
Göz göz oldu yüreğim gözlerinin derdinden!
Neye gördüm... neye baktım... neye sevdim seni ben?
Göz göz oldu yüreğim gözlerinin derdinden!

Geçti cangahıma evvel bakışında nazarın.
Şem'i sevdasını parlattı dil-i muhtazarın.
Maceradan güzelim yok mu senin hiç haberin?
Göz göz oldu yüreğim gözlerinin derdinden!

Bezm-i işrette ruhun gül de lebin mül mü olur!
Dehenin gonce iken şevk ile bülbül mü olur!
Ah! O çeşmane süzüldükçe tahammül mü olur?
Göz göz oldu yüreğim gözlerinin derdinden!

Ғазал (Gazel)

Garipser işiten dâsitânın ey bülbül!
Gariptir o kadar hâl ü şânın ey bülbül!

Safâ-yı tab' ile bir âşık-ı tabî'atsın,
Ki tâze tâze çemendir mekânın ey bülbül!

Çemende hande-i gül mü eden seni nâlân,
Niçindir öyle dem-â-dem figânın ey bülbül

Seninle hem-dem olursa becâ değil mi ki dil,
Esîridir yine bir dil-sitânın ey bülbül!

Ne dil-sitân ki onun râhına fedâdır hep,
Bahâr-ı hüsn ü bahâsı zamânın ey bülbül?

Beni bitirdi bu sevdâ o za'fla yâ seni
Nasıl tahammül eder aşka cânın ey bülbül!

Bulunsa sende nazîri tahammül etmez idin,
Benim dilimdeki derd-i nihânîñ ey bülbül!

Çemen çemen ne için devr-i âlem etmezsin,
Olup bahârına peyrev cihânın ey bülbül?

Vatan bahâra müreccah mı sence de yoksa,
Değil mi kâbil-i nakl âşiyânın ey bülbül?

Senin bana sözünü ben sana hitâb edeyim,
Olup bu histe dahi tercümânın ey bülbül!

Bedel midir vatana bin cihan, velev hepsi,
Naziri olsa riyaz-ı cinanın ey bülbül!

Vatan muhibbi içinse vatanda yeksandır
Safa vü kahra bahar u hazanın ey bülbül!

Бүлбүл (Bülbül)

Bugün duydum, zuhur-ı nevbahar ilam eder bülbül;
Safa-cuyane arz-ı müjde-i eyyam eder bülbül.
Baharın zevk ü şevk esbabını itmam eder bülbül,
Neva-yı dilkeşiyile herkesi hoş-kam eder bülbül,
Niçin amma beni melhuf ü bi-aram eder bülbül?

Melal-engiz bir rikkat verip vicdana, öttükçe
Bana ah ettirir hasretle ol divane öttükçe,
Olur şevk aver-i aşub-ı sevda cane, öttükçe
Deminde seyredin tesiri, ahrar-ane öttükçe,
Dil-i avareyi hahiş-güzar-ı dam eder bülbül.

Meramı aşkının asarını ihfa mıdır bilmem,
Esir-i malihulya olduğum ima mıdır bilmem,
Hayalinde duran ya bir ruh-ı Leyla mıdır bilmem,
Heveskar-ı küduret, talib-i sevda mıdır bilmem?
Seherden hoşlanır, meyl-i zalam-ı şam eder bülbül.

Kime raci bilinmez, gönlü meşhun-ı muhabbettir,
Garib ü zardir, şeb-zindedar-ı hicr ü hasrettir,
Tegannisi hazindir çünkü masruf-ı şikayettir
Bilir bu bağda feryada ruhsatta muvakkattir
Bila-aram onun çin naleye ikdam eder bülbül.

Ne dem aram-gehim olsa derd ü hicran ile dađlar,
Sular vadide řu su-i bahtuma ađlar gibi çağlar,
Pey-a-pey gönlüm ah eyler, dem-a-dem gözlerim ađlar,
Olup rikkat-pezir avazı bir tavr-ı hazin bađlar
Benim çin talihimden sanki istirahat eder bülbül.

Semadan sanki inmiş bir ilahi lahn-i tairdir,
Yeşilliklerde peydadır, karanlıklarda sairdir,
Güzel bir ři'r-i natıktır, o güya ruha dairdir,
Ki her mana-yı mesturunda bir çok nükte zahirdir,
Bu manalardır onlar kim, bana ilham eder bülbül.

«МӘШИНЕ МАХАББАТЫ» АТТЫ РОМАННАН ҮЗІНДІ

(Araba Sevdası'ndan):

Çamlıca bahçe-i umumisinin açılacağını civariyet münasebetiyle bittabi herkesten evvel haber alan Bihruz Bey mart gelir gelmez validesini zorlaya zorlaya sayfiyeye nakle irza etmiş ve köşke nakillerinin ertesi günü jardin public'e şitab ile dahil ve haricini muayene ederek buranın pek a la mode ve hususiyle kendi arzusu vechile arz-ı ziynete pek favorable bir promenade mahalli olacağını anlayınca equipage'ına biraz daha süs vermek için Beyođlu'nda tedarik ettiği bazı vesaitle Bender fabrikası mamulatından olmak üzere gayet hafif ve zarif bir araba ile mevcutlarına nisbeten ikişer parmak daha boylu bir çift muallem Macar araba hayvanı ısmarlamıştı.

Araba ile hayvanlar bahçenin açıldığının ikinci haftasında hele geldi yetişti. Bihruz Bey de hemen o haftadan itibaren her Cuma ve Pazar günü bahçe-i umumi seyircileri arasında görünmeye başladı.

Araba filhakika o senenin moda rengi olan gayet açık tatlı sarıya boyanmış...yan tarafları beyin isim ve mahlasının ilk harflerini havi yaldızlı birer marka ile muvaşşah...Tekerleklerinin çubukları incecik fakat kendisi ziyadesiyle yüksek...zarif ve nazik ve amiyane bir ta'bir ile kız gibi bir şeydi.

Macar cinsinin en güzellerinden olan kır hayvanlara gelince bunların da gerek boyları gerek renkleri araba ile mütenasip olduğu gibi koşum takımını da tabii en alısından idi.

Mevsimin modasına göre bazen koyu bazen açık renkte gayet dar elbisesi...bal renginde eldivenleri...ufarak fesi ile yan taraftan simasının

bir nısfı frenk gömleğinin dimdik duran yiksek yakasıyla örtülmüş... bileğinden aşağı ellerinin yarısından ziyadesi yine o gömleğin uzun kolları içinde saklanmış olduğu halde Bihruz Bey arabanın ön tarafında bulunarak hayvanların terbiyesini tutar...parlak düğmesi...lacivert setresi...malta renginde açık ve dar pantolonu...diz kapaklarına kadar çıkan uzun konçlarının yukarıdan tersine kıvrılmış tarafı beyaz, oradan aşağısı siyah çizmeleri ve beyinkinden daha açık büyücek fesi ile seyis de mevki-i mahsusunda oturarak beyefendinin hareketına dikkat ederdi.

Binaenaleyh Bihruz Bey'in equipage'ı –yukarıda tarif olunduğu vechile-bahçenin etrafını muttasıl ve müselsel devreden zincir-i müteharrîğin birinci halka-ı mübahatı addolunmağa layıktı!

Bihruz Bey bahçe seyrinde araba kullandığı zamanlar bir kimseyi çığneyip de bir kaza çıkarmamak...arabayı bir yere çarptırıp da bir sakatlığa meydan vermemek için kendi hayvanlarının ve hususuyla öndeki ve gerideki arabaların hareketına hasr-ı dikkat-ı mütemadiyen etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı hiç bir şey göremez...Hiç bir kimseye bakamazdı. Ancak görmek bakmak da istemezdi. Çünkü maksad-ı mücerredî arayış ü debdebe hususunca araba-güzinan-ı temaşayıyan içinde birinciliği ihraz etmekten ibaret olarak bu maksadın husulünden ise kendisi tamamıyla emindi. Şu kadar ki o kıyafette...o vaziyette ve alel-husus o kalabalık içinde saatlerce araba kullanmak yorgunluğuna tahammül edemediğinden hem dinlenmek hem de equipage'ının erbab-ı tamaşaca hasıl ettiği effet'yi bizzat müşahede etmek için ara sıra bahçenin üst tarafındaki meydancığingelen geçen arabaları görmeğe...içindekileri seçmeğe müsait- bir noktasında arabasını durdurur ve bazı vakit arabadan inerek bahçenin içerisinde bir tur yapmağa da rağbet gösterirdi.

Yine bir defa o suretle içinde temaşa-yı devr-i daimle eğlenirken kalem refiklerinden kendisi gibi epeyce süslü...fakat arabalı değil hatta hayvanlı da değil piyade bir genç bey Bihruz Beyin arabasına takarrüble beyefendiye a la mode yani kısacık bir temenna ederek el de verdikten ve arabanın...hayvanların medh ü senasına müteallik birkaç sözden sonra Bihruz Bey'in daveti üzerine arabaya çıkmış...ötekinin yanına oturmuştu.

İki refik hem konuşurlar hem de gözleri önünden mürur etmekte olan arabaları temaşa ederlerdi. Bu arabalardan bir tanesi ikisinin birden nazar-ı dikkatini celbetti. Çünkü bu araba güzel bir çift doru beygir koşulu büyücek ve mücerred bir lando idi. Çünkü landonun siege'i

üzerinde bir temkin-i mahsus ile oturmakta olan cocher yani arabacı parlak düğmeli idi. Çünkü landonun içinde bulunan iki beyaz baştan bir tanesi beylerin buldukları noktaya gelince arabadan dışarıya doğru bir eda-yı mahsus ile uzanarak ibtida arabaya, hayvanlara... sonra da beyefendilere başka başka imale-i dikkat etmişti.

Lando ikinci defa geçtiği sırada o beyaz baş yine evvelki hareketi tekrar edince, Bihruz Bey'in ibtidar ile iki genç arasında şu muhavere cereyan etti:

- Tres chic!
- Tres elegante!
- Mon cher kimin bu lando?
- Lando'yu tanıyamadım.
- Et la blonde?
- Blonde'u tanıyacağım gibi.
- Kim bakayım?
- Fakat pek sure değilim. Bilmem. Benzetiyor muyum.
- Qu'importe, dites!
- Zannederim ki bizim köyden. Belki de bizim quartier'den
- Drole! Dünyada ne kadar güzel varsa hepsi de sizin köyden mi olur?
- Hepsi değil ama bazıları... ne zannetin ya? Bizim köy cennetten bir parça... bunlar da hurileri!
- Fenerbahçesinden dolayı mı?
- Hayır. Kuşdili'nden dolayı.
- Ben o dilden anlamam, Fener alemi nasıl gidiyor? Monde geliyor mu?
- Ne gezer! Sizin bu jardin'iniz yok mu. Papasın bağı da kuruttu. Fener'in parlaklığını da söndürdü. Moda'yı da eskitti!... Şimdi buradan başka her yer desert!

Көп білген көп жаңылады (Çok Bilen Çok Yanılır'dan)

Бірінші көрініс

(Перде ашылған кезде Азми мырзаның үйіндегі бір бөлме көрінісі. Азми мырза миндерге жантайған, басы салбыраңқы, тәспихін шықылдатып ойланып отыр).

BİRİNŞİ ӘНГІМЕ

Азми мырза

(Elindeki tesbihi minder üstüne atarak ve dizine vurarak) Hay anasını! Eđer bu havadis gerçек çıkarsa... Müfsid herif... müzevvir herif... Ne azamet... ne nisbet verecek... neler yapmayacak... Sade azamet satsa.. sade nisbet verse... yine ka'ilim.. Teres büyüyecek.. zengin olacak... nüfüzü artacak.. Başlayacak mı bana yan yana bakmaya... Başlayacak mı sakalıma gülmeye. Sen de ona gül.. gülemezsin.. Sen de ona azamet sat, kim dinler.. Of! Düşündükçe bayağı zihnim bulanıyor. Allah bilir ya o teresden başkası... adeta şu bizim Kahveci Hasan ki eclaf mekülesi bir heriftir.. O, bu devlete nail olsa çok görmem.. Kaderi varmış.. tali'i yarımış... oldu derim... Lakin şu herif yok mu?.. Adını bile söylemeye dilim varmaz ki... Hayır, bunu men' için şimdiden bir çare bulmalıyım.. Benim de şu kuruyası aklım şu havadis çıktı çikalı sanki civa konmuş ağaç gibi kökünden kurudu gitti. (Biraz ser- be- zemin tefekkür olduktan sonra) Canım ben de amma telaş ediyorum, ne oluyorum. Vali Paşa'nın oğlu kaymakamın kızını alacakmış.. kaymakam olacağın damadı olacakmış.. Ne kadar uzak aralarındaki nisbet, Halep'le Maraş arasındaki mesafeden bin kat uzak.. Bu mutlak yalan, mücerred eracif.. Hiç öyle şey mi olur? Amma kaymakamın kızı güzelmiş. Birşey bile değil.. Ben görmedim a.. Lakin bizimkiler söylü yorlar.. Adeta çakır gözlü, esmer yüzlü bir şeymiş... Yok yok olmaz. İnşaallah aslı yoktur... (Minder üzerinden tesbihi alıp çekerek biraz düşündükten sonra) Ya efendim! Ben de hiç ihtiyata riayet etmem ki... Şu herifle bu kadar husumet edecek ne var... Of! Herif şimdi beni bulsa bir kaşık suda boğacak... Ben de onu öyle ya! Ya Allah esirgesin, kızını Paşa'nın oğlu alacak olursa?.. Yok yok! Buna şimdiden bir çare bulmal... Ortaya bir fesad koymalı. Acaba ne yapsam? ... Deyindi kafir şeytan! Eđer bana bir güzel hile yolu gösterirsen sana yirmi paralık şeker alırım. Gel Paşa'ya imzasız felansız bir mektup uçur... “Kaymakam, iftihar etmek, tafra satmak için muhdum beyefendilerin kendisine damad olacağı yolunda bir ükzübe çıkardı” de.. Peki! İyi amma! Ya mektup bir kazaya uğrarsa... Hayır! Hayır! Buna Hint yağı gibi mü'essir bir tedbir, Şeyh Hüseyin Vefki gibi müfid bir çare ister... Bu tedbir de bir yolunu bulup kızı başkasına vermektedir... Amma nasıl? İşte o güç...

Deyindi şeytan deyindi... Ha ha ha ha buldum... buldum!... Kaymakam, damad beyi... aman Allah esirgesin... yanıldım.. valizadeyi şahsen bilmiyor. Geçen sordum öyle dedi. Bilse iftihar için elbette söylerdi. Şimdi, mesela Allah bilir ya bir yabancıya bulunsa da Kaymakam'a: Vali Paşa bu aralık hasb-el-icab düğün yapmak istemediklerinden mahdumları beyefendiye kerime hanıma burada güveyi girip bade alıp götürmek üzere tebdil-i kıyafet göndermiş, bende-hanenizde misafirdir. Hemen bir günde-akd ü nikah ve gecesi zifaf olunsun felan desem herif derhal buna inanır ya! Hiç şüphe yok... Lakin hani öyle bir yabancı, garibü'd-diyar.. seyyah kılıklı, eli ağzına uygun bir adam! Kafir şeytan! Bana şu hileyi düşünürdün. Eğer istediğim gibi bir de abdal seyyah gönderirsen var ya!

(Bu aralık bir uşak kapıdan içeriye girer)

Екінші әңгіме

Азми мырза мен қызметші

AZMİ EFENDİ

Hayrola! Ne var?

UŞAK

Efendim! Musul'dan bir yolcu gelmiş. Sizle görüşmek istiyor.

AZMİ EFENDİ

(Kendi kendine)

Acaba herif kendime işitti de beni zevke mi alıyor.

(Aşikare)

Yolcu mu? Nasıl yolcu?

UŞAK

Evet efendim! Musul'dan gelmiş... Burada misafirmiş, sizle görüşüp Diyarıbekir'e gidecekmiş.

AZMİ EFENDİ

(Kendi kendine)

Süphanallah!... Şeytandan bir isteyeceğime Allah'tan üç sandık istemeliymişim...

(Aşikare)

Çağır bakalım. Nasıl yolcu imiş görelim.

(Uşak çıkar) (Gizli)

Husul-i emel mukaddema yetti mi desem? Her ne hal ise bir garip keyfiyyet.. dur bakalım ne zuhur eder.

(Bu aralık perde açılır. Seyyah yahud Zeynel Bey içeri girer)

Tөртінші көрініс

(Perde açılınca tiyatro Azmi Efendi'nin hanesinde bir gelin odasının derununu gösterir. Minderin üzerinde köşede sümüklü Ayşe yüzünde duvak oturur. Yenge kadın ayakta durur. Ortada bir masa üzerinde bir iki mum yanar. Oda oldukça zinetli, yerde bir seccade serilmiş).

Бірінші әңгіме

Сүміклі Айша, жеңгесі
(Сүмүклү Айşe, Yenge kadın)

SÜMÜKLÜ AYŞE

Ayol!... Artık elvermez mi?.. Hani babam!..

YENGE KADIN

Biraz daha!?. Hatırım için.. bak şimdi kim gelecek!?. Hele azıcık daha sabır et!..

SÜMÜKLÜ AYŞE

(Duvağını açarak)

Ay!.. İçim sıkıldı!..

YENGE KADIN

(Koşup duvağı kapayarak)

A kızım!.. Ayıptır!.. Kapalı dursun!.. Bak bütün kızlar kapıya birikmişler.. Sonra sana gülerler..

SÜMÜKLÜ AYŞE

Artık kalkacağım!.. Otura otura ayakalrım ağırdı..

YENGE KADIN

Sabr et benim hanım kızım!.. Sabr et

(gizlice)

Kızım demeğe de adım utanır... Kırk beş elli yaşında var. Ben daha kırkıma yeni bastım!..

SÜMÜKLÜ AYŞE

Ayol!... Mumların hepsi birden neye yanıyor?.. Bir tanesi elverir. Günah değil mi?..

(Kalkıp mumların ziyadesini söndürür)
Babam evde bile yaktırmaz.. Biz her gece karanlıkta otururuz.
YENGE KADIN
(Ayşe'yi tutup yerine oturtmak için yanına giderek)
Cis!.. Cis!.. Sonra donuna edersin, mumla oynama! Ayıptır. Hadi
yerine otur bakayım..

SÜMÜKLÜ AYŞE
(Yerine oturup kahkahayla gülerek)
Yalancı!.. Hiç adam mumla oynarsa donuna kaçırır. Dün akşam
da o kadar oynadım hiç kaçırmadım. Evvelki gece karanlıkta yattım
kaçırmışım!..

YENGE KADIN
(Gayr-ı ihtiyari gülerek)
Sakın bu gece de kaçırayım deme!..
(Bu aralık hariçte bir gürültü olur)
YENGE KADIN
Sus!.. sus!.. Otur orada hiç kımıldama ha!..

SÜMÜKLÜ AYŞE
(Yenge Kadın'a koşarak)
Ay!.. Ummacı mı geliyor?.. Ben korkarım!..
YENGE KADIN

(Berikini yerine oturtarak)
Değil!.. değil!.. Yarabbi sen bilirsin!.. Otur şurada.
(Bu aralık kapı açılır. Azmi Efendi müşekkel bir kiyafetle içeri girer)

Екінші әңгіме

*Алдыңғылар, Азми мырза
(Evvelkiler, Azmi Efendi)*

SÜMÜKLÜ AYŞE
(Azmi Efendi'yi görünce oturduğu yerde bağırarak)
Anne!.. Anne!.. Annemi İsterim...
YENGE KADIN
Sus!.. Ayıptır ayıp!..
(Azim Efendi Sümüklü Ayşe'nin yanına doğru gider. Yenge
Kadın efendiyi tutup çeker.)

YENGE KADIN
(Azim Efendi'ye)
Namazı unutmayınız!..
AZMÎ EFENDİ
Hayır!.. Hiç namazı unuttur muyum!.. Fakat nazenininim bir kere
yüzünü göreyim!.. pek iştiyakım var.
(Ayşe'ye doğru gider)
SÜMÜKLÜ AYŞE
(Bağırarak)
Anne!.. Şimdi bağırırım ha!.. Bu herif kim!..
AZMÎ EFENDİ
(Yenge hanıma dönerek)
Bu ne?! Acep nazar mı değdi?..
YENGE KADIN
(Gülerek)
Yok efendim!.. Kim bilir? Birdenbire sizi görünce korktu
besbelli..
AZMÎ EFENDİ
(Ayşe'nin yanına minder üzerine oturarak)
Elmasım!.. Yavrum!.. Canım!.. Ne oldu sana bakayım?..
SÜMÜKLÜ AYŞE
Anne!.. Baba!.. Hadi git yanımdan!..
HAKİM EFENDİ
(Yengeye)
Ne idi hanımın ismi?..
YENGE KADIN
Kendine sorun!.. Adet öyledir!..
AZMÎ EFENDİ
Ha gerçek!
(Ayşe'ye)
Elmasım!.. İsminiz!..
(Sümüklü Ayşe süküt eder)
AZMÎ EFENDİ
Adınız nedir? elmasım!..
AYŞE
Sümüklü Ayşe!.. Hiç işitmedin mi?..
AZMÎ EFENDİ
Estağfurullah!.. Sizden başkası halt etmiş!..

(Gelin hanımın duvağına el atarak)
Ayşeciğim! Aç da bir kere gül cemalini
SÜMÜKLÜ AYŞE
Anne!.. Hadi git oradan!.. Babacığım!.. baba!...
AZMİ EFENDİ
(Yenge Kadın'a dönerek)
Vah! Vah!.. Nazır değmiş.. Dur okuyum bari!..
(Azmi Efendi kendi kendine bir şeyler okuyup gelin hanımın
yüzüne üfledikten sonra
Hadi elmasın!.. Aç şu duvağını!..
SÜMÜKLÜ AYŞE
Hayır!.. Açmayacağım işte!..
AZMİ EFENDİ
İsabet-i ayn!.. İşte o hal geçiyor..
(Yenge Kadın'a)
Yenge hanım!.. gelin de siz açın bari...
YENGE KADIN
(Duvağını açmak isteyerek)
Dur benim hanım kızım!... Bak hakim efendi cici bebekler
getirmiş.
SÜMÜKLÜ AYŞE
(Sıkı sıkı duvağını tutup)
Açtırmayacağım işte!... Haniya bebekler?..
YENGE KADIN
Sen yüzünü aç da!.. Efendinin koinunda imiş bebekler...
AZMİ EFENDİ
(Mütehayyirane kendi kendine)
Acayip!.. Ne olmuş buna!.. Bu mahkemede nasıl ma'kül
söylüyordu.
Bugünkü hali çocukça şeyler!...
SÜMÜKLÜ AYŞE
Göreyim!.. Bebeği göreyim!... açarım!...
YENGE KADIN
(Mütebessimane Azmi Efendi'ye bakarak)
Aldanmıyor!.. Azıcık gösterin bari!...
AZMİ EFENDİ
(Mütehayyirane)
Neyi?..

YENGE KADIN
Koynunuzdakini!.. Hanıma bebek getirmediniz mi?..
AZMİ EFENDİ
Buna ne olmuş?.. Buna bir şey olmuş... Nazar mı değmiş?..
YENGE KADIN
(Gülerek) Bazı vakit tutarağı tutar da.. Çocuk değil mi?..
AZMİ EFENDİ
(Münfailane)
Aç Allah'ı seversin!.. Şunun yüzünü aç!..
YENGE KADIN
(Zorla Ayşe'nin duvağını açarak)
Buyurun!.. Amma çok bakmayın nazar değmesin!..
(Sümüklü Ayşe Azmi Efendi'ye dilini çıkarır)
AZMİ EFENDİ
(Gözlerini silerek baktıktan sonra)
Bu ne?.. Bu ne?.. Aman bu ne?..
(Yenge Kadın'a dönerek)
Aman!.. Allah aşkına bu ne?..
YENGE KADIN
(Gülerek)
İşte böyle
SÜMÜKLÜ AYŞE
Hani bebek!.. Bebek isterim!..
AZMİ EFENDİ
(Ayağa kalkarak)
Aman bu ne?.. Bu o değil.. Bu başkası.. Bu görmediğim bir şey.
Vallahi bu o değil.
SÜMÜKLÜ AYŞE
Beni aldattınız öyle mi?... Sanki benim evde bebeğim yok mu?
YENGE KADIN
Yemin etmeyin beyefendi!... İşte bu odur. Hasan Ağa'nın kızı
Ayşe hanım işte budur.
AZMİ EFENDİ
Hayır!.. Bu bana mahkemeye gelen değil.. Vallahi değil!..
YENGE KADIN
Artık orasını bilmem!..

AZMİ EFENDİ

Eyvah!.. Şimdi anladım!.. Şimdi intikal ettim!..

(Elini alınaya koyup ayakta ve me'yüs bir halde düşünür)

SÜMÜKLÜ AYŞE

(Ayağa kalkarak)

Bebek vermiyorsanız.. ben de babama giderim.

YENGE KADIN

Aslı da öyle olacak... Hadi kızım git!..

(Sümüklü Ayşe gider)

AZMİ EFENDİ

(Yenge Kadın'a bakarak)

Anladım!.. Eyvah ettiğimi buldum.. Gafil aldandım.. Çok bilirken çok yanıldım.. Kazdığım kuyuya düştüm.. Ceza-yı sezamı gördüm!.. A keşke etmeyeydim.. ah hangi derdime yanayım. Ah!.. Nikahı da çok kıydırdım.. Varım gidecek!.. Aman!.. İstemem!.. Bu sümüklüyü gönderin babasının evine .. Ah!.. El-ceza min cis'l-amel.. Edib'e yaptığının aksi başıma geldi. Mutlak o yaptı... Aman dutmayacağım!.. aman aklımı bozacağım!..

(Me'yüs bir halde çıkar gider)

YENGE KADIN

(Yalnız kendi kendine)

Canım ben de düşünüyordum.. Hakim efendi kahveci Hasan'ın kızını alsın.. Olacak şey değil... Evet kız yüzüne bakılacak bir şey olsa hani ayıp değil... Lakin Sümüklü Ayşe.. Adı üstünde... Mutlak bunda bir şey var diyordum... İşte çıktı.. Anlaşılan zavallı adama bir başkasını bu diyerek göstermişler.. aldatmışlar... Biçare adamcağız eski haremını alıp alacağına bıraktığına mı yansın... buna on bin kuruş nikah kıydırmış. Şimdi onu verecek ona mı yansın.. Ey!.. Rabbımın her işinde bir hikmet var.. Elbet sebepsiz değil. Dediler ki hakim efendi kaymakamın kızını dekle bir bayağı adama verdirmiş. Eğer aslı varsa, amma aslı olmalı demin kendi de Edib medib diye bir şey çırlattı... Ah işte kendini de böyle aldatırlar... Etme bulma dünyası bu!?!.. Elbet fenalık edenler... Kaz kuyuyu boyunca. Ne ise ben de kalkayım geç olmadan evime gideyim!..

(Yenge kadın gider. Perde iner)

Әбдүлхак Хамит Тархан (1851-1937)

Танзимат кезеңінің дарабоз ақыны және өзінен кейінгі үш буын кезінде де «Ұлы ақын» (Şair-i Azam) деген атпен мәлім болған Әбдүлхак Хамит 1851 жылы 5 ақпан күні Стамбұлдың Бебек ауданында дүниеге келген. 86 жасқа келіп өмірден озған және ең ұзақ ғұмыр кешкен ақын. Әбдүлхактың ұзақ та өнімді өмірі оның тәжірибесі мен мәдениеті тұрғысынан өз замандастарының бойында кездесе бермейтін кейбір ерекшеліктердің қалыптасуына негіз болған. Толассыз өзгеріп жатқан тарих толқындарын, яғни Әбдүләзіз билігі, I Коституциялық монархия, II Әбдүлхамит, II Коституциялық монархия, I Дүниежүзілік соғыс, Ұлт-азаттық соғыс, Жумхурийет кезеңі секілді барлық дәуірлерді бастан кешіп, соған куә болған, осы кезеңдердің барлығында шығарма жазған жалғыз түрік ақыны.

Әбдүлхак Хамит – тумысынан жолы болғыш ақын. Жоғары білімді, жоғарғы қызметтер атқарған, оның үстіне өте ауқатты отбасынан шыққан. Бұл мүмкіндіктердің барлығы да оның өміріне оң ықпалын тигізген. Атасы Әбдүлхак молда – дін, білім-ғылым, техника, тарих саласы бойынша өз дәуірінің танымал ғалымы болған, сөйтіп өзінің еңбек жолында II Махмұт сұлтан дәуірінде оның бас дәрігері қызметіне дейін жоғарылаған. Әкесі Хайруллаһ Ефенди 16 томдық тарихи шығарма жазған. Одан бөлек «Ибраһим Паша мен Ибраһим Гүлшени хикаясы» (Hikaye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni) атты түрік тілінде жазылған алғашқы драмалық шығарманың авторы. Ал Танзимат әдебиетінің белді өкілі Ахмет Вефик Паша Хамиттің жақын туысы болып келеді. Туған бауыры Насухи мырза дипломат болғандықтан, Хамит алғашқы Франция саяхатына осы бауырымен аттанған еді. Шығыс пен Ба-

тысты бөліп-жармай екі бағытты тең ұстайтын бұл отбасының жалпы тарих пен театр өнеріне деген махаббаты Хамиттың бүкіл болмысына оң әсер еткендігі сөзсіз. Сонымен қатар бұл отбасының сарайға тым жақын болғандығынан болса керек, баз бір уақыттарда қара тізімге іліккен Әбдұлхак Хамит кейбір саяси уақиғалардан оңай сытылып кетіп отырған.

Әбдұлхак Хамит – түрік қаламгерлері арасында географиялық кеңістігі өте бай адам. 10 жасында-ақ бауырымен бірге Парижге барып, онда 1 жыл колледжде білім алады. 13 жасында Тегеранға елші болып тағайындалған әкесімен бірге Иранға сапар шегеді. Ол жерде үш жылдай болып, парсы тілін жетік меңгереді. 25 жасында Франция елшілігінде екінші хатшы ретінде өзінің дипломатиялық қызметін бастайды. Кейін Поти (1881), Голос (1882), Бомбей (1883-1885) қалаларында консул болып қызмет атқарады. 1886 жылы Осман империясының Англия елшілігіне Бас хатшы болып тағайындалып, оны арада сәл үзілістермен 1906 жылға дейін жалғастырады. Кейін екі жыл Голландияда және алты жыл Бельгияда елші қызметін атқарып, 1912 жылы Стамбұлға оралады. Стамбұлға келген соң сенатор болып тағайындалады. Саяси себептерге байланысты Австрия астанасы Венаға жолданып, Түркия Республика болып жариялана сала елге оралады. Өмірінің соңғы кездерінде халық қалаулысы болады.

Елден жырақта және әлемнің бір-бірінен алшақ жатқан түрлі жағрапиялық кеңістігінде елу жылдай қызықты да тынымсыз өмірін өткізген Әбдұлхак Хамит осы бір сәттердің барлығын өз шығармашылығында айқын суреттей білген. Айталық, «Қала мен Дала» (Belde ve Sahra) шығармасында алғашқы Париждегі өмірі, «Финтен», «Зейнеп» т.б. еңбегінде Лондондағы өмірі, «Бұлар сол» (Bunlar Odu), «Мола» (Makber) Үндістан өмірін суреттейтін шығармалар.

1887 жылы Парижде жүрген кезінде қалам тартқан «Нестерен» атты драмалық шығармасы елге сүйкімсіз патша мен халықтың сүйіктісіне айналған шаһзада арасындағы таққа талас мәселесін қаузағандықтан және бұл жағдай II Әбдұлхамит пен V Мұрат арасындағы жағдайды еске салғандықтан, ақын кері елге шақыртылып, екі жылдай шетелге жіберілмейді.

Үндістанға сапар шегіп бара жатқанда жолда қатты сырқаттан сүйікті жары Фатма ханым қайтыс болады, сөйтіп денесі Бейрут-

та жер қойнына тапсырылады. Бұл жағдай Хамиттің поэзиясына жаңа леп әкелді. «Макбер», «Өлім», «Хаджле», «Бұлар сол» атты лирикалық шығармалары осы бір ащы өлімнің ақынға тартқызған азапты да салмақты ой-толғамдарының нәтижесі деуге болады.

Өмірін молшылық пен баршылықта, сайран-сауықпен өткізген Әбдұлхак Хамиттің басына қиын-қыстау күн туды дейтіндей сәттер жоқ. Тек Венада өткізген екі жылдық өмірі оған ауыр тиген секілді. Оны ақын «Ұлы ақын» (Şair-i Azam) дейтін сатиралық өлеңінде суреттейді.

Өмірінде ерекше құрметтелген, тек өмірінің соңғы жылдарында ғана Назым Хикмет басшылығындағы марксист бағыттың (соцреалистер) «Пұттарды жояйық» атты акциясының тезіне іліккен Әбдұлхак Хамит 1937 жылдың 13 сәуірінде қайтыс болып, жаназа рәсімі ұмытылмастай жағдайда өтеді. Сөйтіп оның денесі Зинжирликую ауданындағы Асри мазаратына жерленеді.

ӘБДУЛХАК ХАМИТ ТАРХАННЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Қылықты қыз (İçli kız)

Seleflerine bir dereceye kadar faik olan bu yetime-i tabiatın en büyük mazhariyeti kisve-i matbu'iyeti giydikten sonra Namuk Kemal ile bir muhabere-i edebiyye küşadına muvaffakiyetidir. O vatanperver üstad ile muarefe-i gyabiyyemiz o zaman başlamıştı. İçli kız bu tarih-i mesut ile beraber hatırıma gelir. Şurasını hatırdan çıkarmamalıyım ki, mevzuen az çok Zavallı Çocuk naziresi olan eserimde ben Kemal'in üslubunu taklide devam etmemiştim. Onda biraz Kemal'in, birçok da Recaizade Ekrem'in tesiri vardır. O zamanın tarz'ı inşasına muvafik surette yazılmış olan mukaddimesi maarif nazırı bulunan Safvet Paşa'nın nazarı takdirini celbettiğinden sadaret mektupçusu olan Mazlum Paşazade Memduh Bey de bunu muellif-i hakire tebşir ile beraber, tab'ından evvel eserin müsveddesini görmek istemiş, takdim ettiğimden görmüş, beğenmiş ve bir yerini tashih etmişti: "Allah'ın tabib ismine yemin ederim gibi bir cümle var, tabib, esma'-ı ilahiyeden değildir, hakim demek icap eder". Ben o esnalarda sadaret mektupçu kaleminde ve bu ihtar-ı hayrhanede bulunan zatın maiyetinde idim. Genç kalem efendisi erbab-ı kalemden

olmak daiyesinde bulunduğundan mektupçu odasının kübera ve kudeması nazarında kitabetten behrever değildim, udal ve naehildim. Fakat mektupçu bey öyle düşünmüyor, kendisi edip olduğundan bende bir istidad-ı edebi görüyordu.

Anlaşıyor ki bu eserlerin üçü de heves-i taklid ve tesirat-ı güft ü şinid ile yazılmış şeylerdir. Son zamanlarda üdebamızdan bazılarının beni milli eserler yazmamış olmakla itham etmekte olduklarına bizzat vakıf olmuşum. Sabr u Sebat da İçli kız da milli idi. Fakat Vatan yahut Silistre gibi hamasiyattan bahis olmadıkları için mi bilmem, bir türlü calib-i rağbet olmadılar. Ve bunların hatıra-ı enamda izi bile kalmamıştır diyebilirim. Hamasiyat hatamak, siyasiyat napak idi. Milli olmak için o devirlerde cari olan istibdaddan, idare-i keyfiyeden, halkımızın meskenetinden, hürriyetsizlikle medeniyetsizliklerden mi bahsetmeliydim? Menfadan menfaya giden ve sonra mezardan mezara nakledilen Kemal, elbette hatırlardadır. Ne yapmalıydım? Büsbütün sükut etmektense aşk-ı hürriyeti, şekvayı istibdadi ve muhabbet-i vataniyyeyi ecnebi sahnelerinde tasvire karar vererek millet ve memleketime o yerlerde hizmet etmek istedim. Dördüncü eserim olan Duhter-i Hindu o karar-ı ıztırarının netice-i evvelisidir.

Молла (Makber)

Eyvah! Ne yer, ne yar kaldı,
Gönlüm dolu ah ü zar kaldı.
Şimdi buradaydı gitti elden,
Gitti ebede gelip ezelden.
Ben gittim, o haksar kaldı,
Bir güşede tarmar kaldı.
Baki o enis-i dilden, eyvah!
Beyrut'ta bir mezar kaldı.

Çık Fatıma lahddan kıyam et,
Yadımdaki haline devam et,
Ketmetme bu razı, söyle bir söz,
Ben isterim ah, öyle bir söz...
Cüller gibi meyl-i ibtisam et.
Dağı dile çare bul, meram et:
Bir tatlı bakışla, bir gülüşle,
Eyyam-i hayatımı tamam et.
Makber, sonudur dakayığın bu,

Bir sır-ı garib-i Halık'ın bu.
Bir nur ki meyledince haba,
İnmekte şu bir yığın türaba.
En yukseğidir şevahıkın bu,
En müdhişidir hakayıkın bu,
Bedbaht, o hakikat anlaşılmaz,
Şanın bu, cihanda layıkın bu.

Gitti nazarımdan ...ah gitti...
Bi – maksad u bi – günah gitti.
Her ferd, cihanda birdir amma,
Bir dane değildir, öyle – haşa!-
Bir dane idi o mah, gitti,
Aylarca olup tebah gitti.
Görsem yeridir seni karanlık,
Nurum benim ey ilah, gitti...

Ұлы ақын (Şair-i azam)

Mevki Viyana,
bir darbe-i ma'kus ile düşmüş o yana.
Her tersine dönmüştür onun giydiği şeyler:
hem biddefeat!
Onlarla yatıp kalkar imiş kendisi söyler,
vaktiyle bütün “Pol” de yapılmışsa da heyhat,
cümlesi solmuş,
Vaktiyle siyah, şimdi fakat yemyeşil olmuş
bir paltosu vardır.
Tek gözlüğü vardır, geceler kandilidir o.
Yarab ne hayat!
Cepler delik az çok.
Lakin ne zarar var ki delikten düşecek yok.
Bir korkusu vardır:
Meyhanelerin saat-i tatili pek erken...
Bir kirli paçavrayla gezer,
mendilidir o.
Lastikleri bir başkasınıdır ki yürürken,
durmaz ayağından kaçır ekser.
Serpuşu ne festir, ne külahtır, ne sarıktır
Kalpak da değildir.
Bir şapka mı? Haşa! O onun kendine mahsus,
bir başka şekildir.
Keşkül gibi bir şey.
Milliyetini farık olan yok. Soruyorlar:

“Kimdir bu alamet? Bu musibet ne kılıktır,
Ürkütmeyelim sus!”
Bir kahkaha, bir av’ave kopmakta peyapey,
bazan de müheyya-yı tasadduk, duruyorlar.
Zül fakrına bir zam!
Ancak biri vardır ona der: Şair-i azam.

Инкәрлік (Ülfet)

1-ұсыныс

Ey gülşen-i cânımda açan gül,
Bir handene bin gonca fedâdır.
Gül kim yüzünün nûru saçılınsın,
Gönlümde biraz güller açılınsın.
Sevdim seni ey saçları sünbül,
Aklımda esen hep bu hevâdır,
Gel ey gül-i bağ-ı emelim gel,
Vuslat günü olsun gülelim gel.

2-ұсыныс

Tebşîr-i sabah etmede bülbül,
Esmekte olan bâd-ı sabâdır,
Âsârı bedîd olmada fecrin,
Gül kim yüzü gülsün şeb-i hecrin,
Gül kim gül-i rûyun ola gülgül;
Gül handelerin rûh-fezâdır
Gel ey gül-i subh-ı emelim gel,
Vuslat günü olsun gülelim gel,

3-ұсыныс

Lâzım mı bize bahs-i gül ü mül?
Sâzende vü sâkî ne becâdır?
La’lin hele sahbâ-yı emelken.
Gül-handelerin sâza bedelken,
Zâid görünür nağme vü kulkul,
Bülbül de sükût etse sezâdır.
Gel ey gül-i fasl-ı emelim gel,
Vuslat günü olsun gülelim gel.

5-ұсыныс

Zencîr mi ejder mi o kakül,
Bilmem neye teşbîhi revâdır?
Hey neyse odur zabtuma kadir,
Divâne eden de hep o kâfir

Sevdâlarım etmekte teselsül,
Sahrâ bana bir sicn-i belâdır.
Gel ey gül-i deşt-i emelim gel,
Vuslat günü olsun gülelim gel.

8-ұсыныс

Meftûnuna bâd-i tahayyül,
Çoktan beri bir böyle safâdır.
Gördüm görecek bâri güleydim!
Bir kere gülüp sonra öleydim!
Etmekten ise nâz ü tegafül,
Ursan kulunu mahz-ı atâdır!
Gel ey gül-i hâk-i emelim gel,
Vuslat günü olsun gülelim gel.

Тағдыр яки жұбаныш (Tecelli yahut teselli)

Seher vaktiydi çıktım geçen gün kûh-sâre
Ki ses yok bir tarafta sis inmişti civâre
Nümâyândı o yerden deniz sahrâ hıyâbân
Garîb ü'l- hâl bir köy müsâdif reh-güzâre
Harâb olmuş ne varsa türâb olmuş o bir köy
Başında seng-i makber iki virân minâre
Uyurdu hep çocuklar fakat kuşlar uyanmış
Sönüp yıldızlar emvâc eder savlet kenâre
Nedir bilmem eminim ki bir şeyler sorardım
Sorardım cüy-bâre sorardım rûzgâre
Ağaçlardan ederdim tazarrular içimden
Ağaçlar kim sararmış tahassürden bahare
Sanırdım yâdîdır bu verem bir dil-rübânın
Akardı cû-yı ömrüm dü çeşmimden gubâre
Birinci def'a gördüm o gün bir serv-i ebyaz
Karanlık bir beyazlık ki benzerdi mezâre
Olur mâzisi güyâ o emvâtın nümâyân
Çıkardı selvilikten bulutlar pâre pâre
«Nedir ya Rabbi» -derdim- «Niçin solmuş çiçekler»
Bakardım bir taraftan cibâl-î zi vakare
«Hanî» derdim- «Ilâhî o sultân-î melâik
Ki etmiştin bana sen cinânından itâre»
Güneş doğdu nihâyet duyup bir hiss-i ta'zîm
Kıyâm ettim o anda gözüm vakf oldu yâre
Meğer cânân imiş o evet timsâl-i cânân
Ki bâlâ-yı ufuktan çıkar Perverdigâr'e

Ешбер
(Eşber'den)

EŞBER –

Hemşire değil, yılanla hem-şer!...
Olmuştu gelince siz, mübeşşer.
Râm olmak idi merâmı hasma;
Hasreyledi ihtirâmı hasma.
İndimde olurdu, yoktu mahzûr,
Şeytâna perestiş etse ma'zûr!...
Urdum ise illeti ryândır...
Bilsen onu!... Âh, o bir çıyandır!...
Etmekti merâmı bi't-teaddî,
Na'şıyla bu ümmetin tegaddî,
Müstagrak-ı hûn olup serâpâ,
Seyrân ediyordu, bî-muhâbâ,
Emvâtın içinde. Biz de ancak
Kurduk ona böyle bir salıncak!...
Zannetmeyiniz cinâyet ettim;
Astımsa onu inâyet ettim:
Zâhir ya sözümdeki karâin,
Cumhur iniyor iken, bu hâin,
Kim azmine âsmân açtı,
Çıkmak diliyordu... İşte çıktı!...

İSKENDER –

İndinde senin rızâ-yı ma'bûd
Etmekte mi halkı mahv u nâbûd? ..
Bir şân mı muhabbet-i mehâlik? ..
Halk öldü de kaldı mı memâlik? ...

EŞBER –

Etbâ u hadem, serîr ü efser
Gittiyse de mahvolup serâser,
Mahvolmadı müntehâ-yı âmâl:
Nâmusumu yani ettim ikmâl!...
(Zincirlerini çingırdatarak)
Taktımsa da bir demir hamâil,
Olmaz şerefim bununla zâil
Pâmâl-i adû olursa iklîl,
Ancak o olur sezâ-yı tezlî!..
Boynum sana olmadansa merbût
Tâ haşr olayım bu yolda mazbût!..
Zencir ile olmaz imtinânım,
Tek sende bulunmasın inânım!...
Fikr et: Bu muhatabın olan merd,
Üç yüz bin adûya karşı bir ferd!..
Sense o gürûh ile beraber,

Ancak bana karşı hasm-ı ekber,
Kâdir, yine iktidârı meslûb!..
Gâlip sayılır bu yolda mağlûb!..
Ben böyle hezimete fedâyım!..
(Ahen sadâlarıyla gezinerek)
Karşındayım, işte destü pâyım
Zencir-i isâr ile müzeyyen!..
Yenmek beni maksadınsa gel, yen!..

İSKENDER –

Tahsîn sana çok gayûr imişsin!..

Tahsîn!..

ÜMERA –

Tahsîn!..

GÜLBANK-I UMUMÎ –

Hezâr tahsîn!..

İSKENDER –

Şâyeste fedâ edilse Eşber,
Şemşirine böyle bin semenber!..

(Maîyetine işaret eder, ümerâdan biri Eşber'in kılıcını getirir İskender'e verir)

Zâtın hele eyledi taayyün.

Halhal ile etmiyor tezeyyün.

(Yine maîyetine işaret eder; ümerâdan birkaçı Eşberin zincirlerini çıkarır; Eşber bunlara tahkîr ile bakar.)

Zinet sana seyf-i satvetindir.

(Kılıcı gösterip; Eşber'i, ima ile nezdine davet eder; Eşber gitmez.)

EŞBER (Uzaktan) –

Ihsan-ı yed-i mürüvvetindir;

Tezyîn edecekse zâtımı, ver;

Etsin o da sonra kesb-i zîver!..

İSKENDER –

Bu leşker-i sâfilin berâbe

Tasvîr-i celâdetindir Eşber.

Tîgin sana münhasır ezelden;

İskender onu düşürmez elden.

(Eşber'in nezdinde gidip, kılıcını vererek)

Aldımsa da işte eyledim red.

EŞBER –

Kalbimdir onun yeri mücerred!..

(İntihar eder, düşer. Heyecan-ı umumî. Aristo Rukzan'ın na'sımını getirip dârın altına vaz' eder.)

İSKENDER –

Bedbaht, o ne ettiğin?..

EŞBER –

Tecerrüd!..

Yani sana karşı bir teferrüd.

(Teslim-i ruh eder.)

İSKENDER –

Şâyeste sana bu sermediyyet..

ARİSTO (Rukzan'ı ref ile)-

Diğer alem-i muzafferiyet!..

ISKENDER – Rukzan!..

UMERADÂN BİRKAÇI –

Evet, o!..

ISKENDER –

Ah, mecruh!...

ARİSTO –

Mecrûh değil...

İSKENDER –

Nedir ya?

ARİSTO –

Bî-rûh!...

Ey merd-i mehib-i müşteri-asl,

Târihinde işte kanlı bir fasl!..

(Surhpûş Rukzan'la Sumru'yu göstererek)

Tâbende-i berk-ı iltifâtın,

Peyveste husûfa radifâtın!..

İSKENDER –

Rukzan pâmâl, Sumru maslûb,

Eşber kan içinde, mahv u meslûb!..

ARİSTO –

Ceyşiyle bekâya rihlet etti;

Müstakbele doğru savlet etti.

Güyâ ki bekâyı almak üzre!..

Gösterdi sana o mihr-i zâil

Pür-velvele bir sukût-ı hâil.

Te'yîdini kurduğun vekâyi

Hiç olmamış içlerinde zâyı':

Târih-i kitâl-i dehşet-âver,

Vechinde cünûdunun musavver!..

Bu rûze-i muzlim-i musibet,

Her yıl anılır cihanda elbet.

Karşındaki mahşer-i sükûnet;

Nâminla dolu sipihri-i la'net!..

Her ferdi eğerçi yerde sâkin,

Eflâki unutma sen de lâkin

Çıkmakta sadâları Hudâ'ya;

Vâkîf değiliz, biz o sadâya.

İSKENDER –

Makber makber cihân açılmış!..

Gülşenlere yıldırım saçılmış!..

Leşker leşker serilmiş emvât!..
Efrâd-ı beşer vuhûşa akvât!..

ARİSTO –
Hırsındır eden bu hâli icâb!..
İSKENDER –
Âteşler içinde şehri Pencâb,
Gûyâ ediyor semâyâ rihlet.
ARİSTO –
Mahvolmuş onunla bir de millet!..
İSKENDER –
Ey nefsi hâris, aceb ne buldun?..
ARİSTO –
Ey şâh-ı cihan, muzaffer oldun!..
İSKENDER –
Eyvâh!.. Eyvâh!..
ARİSTO –
Boş nedâmet!..
İSKENDER –
Kînus, ne bu dehşet ü kıyâmet?..
Söyle Peridas, nedir bu mahşer?..
PERİDAS –
Batlamyus'a sor..
İSKENDER –
Müverrih-i şer!..
BATLAMYUS –
Mücib ne hakârete apansız?..
Târihi yazan benim, yapan siz!..
İSKENDER –
Efkârımı sen de etme tehyîc!..
Risto, bu nedir?..
ARİSTO –
Zafer veya hiç!..

Финтен (Finten'den)

Мәжіліс

FİNTEN – İşte, senin geldiğin bir yerden Davalacıro daima gidecektir!

MELVILLE – Daha münasip değil midir ki ben gideyim de o kalsın?

FİNTEN – Sen benim yalnız istediğim kabahatlere, çaktığım eziyetlere iştirak edersin Melville! Ancak, güzel hareketlerimde, hususiyle aşk ve muhabbet âlemlerimde ben şeriksiz olmalıyım.

MELVİLLE – Benim Davalaciro’ya nisbetim sizinkinden daha kadımdır. İştirak sizin tarafınızdan oluyor, demektir. Fakat bunda elimden geldiği kadar size muhalefet gösteririm!.. İhtiyat ediniz!

FİNTEN (Hazm ile) – Sen bilmiyor musun ki ben Davalaciro’yu yalnız aldatıyorum.

MELVİLLE – Ben biliyorum ki siz kendinizi aldatmak istiyorsunuz.

FİNTEN – O bir silâh ki bir muhabbet-i ca’liye ile bilemek lazım geliyor. Yalnız bir intikam âleti.

MELVİLLE – Siz onu çıldırırçasına seviyorsunuz da haberiniz yok! Fakat ben haberdar olabiliyorum!

FİNTEN – Benim uşağım olan bir adama sen ne münasebetle taalluk edebilirsin?

MELVİLLE – Sizin uşağınızsa, benim efendimdir.

FİNTEN – Davalaciro benimdir?

MELVİLLE – Ben Davalaciro’nunum?

(İkisi de tehevür ederler)

FİNTEN – Melville, görüyorsun ki tepeden tırnağa kadar müsellâhım!

MELVİLLE – Görüyorum ki döktüğünüz kanlara müstagrak olmuş gibi, şâyân-ı istikrahsınız! Davalaciro size rağbet etmek şöyle dursun, bu kıyafetinizle cehennemden çıkmış bir cevvale görmüş gibi; sizden istiâzeler ederek, belki de Bahr-ı Muhît’in girdâbelerine atılır!

FİNTEN – Melville, bilirsin ki bir kere pençemi kaldırırsam önüme gelen mahlûku demirden de olsa parçalarım. Davalaciro benimdir!

MELVİLLE – Bütün dünya senin olabilir; fakat Davalaciro benimdir!

FİNTEN (Kahkaha ile) – Sen mi benim ma’sûkuma tasallut edeceksin?

MELVİLLE – (Kezalik gülerek)- Ma’sûkun mu?.. Olabilir.. Zaten dünya yüzünde senin ma’sûkun olmayan erkek yoktur! Ancak hiç birisini gönlünde değil, hepsini gözlerinle seversin! Hiç birine muhabbetinden değil, hepsine hırsından musallat olursun. Davalaciro senin ma’sûkunsa, benim âşığımdır!

FİNTEN – Âşığın mı?.. Bu toprağın üstünde öyle de bir adam tasavvur olunur muymuş?.. Hattâ yer altında yaşayan musibet

müekkelleri içinde bile senin gibi musibete âşık olacak bir can yoktur!.. Bu çehrenden ölü kemiğiyle yaşayan sırtlanlar, lâşe yiye yiye birer taaffün-i mücessem haline gelen kurtlar iğrenir! Âşığın mı?

MELVİLLE – Finten! Ağzını kapa!

FİNTEN – Melville! Edebini takın!

MELVİLLE – Finten!

FİNTEN – Melville!

(Yek diğere savletle saçlarını yolup yüzlerini yırtarak surette döğüşürler. Arada

‘‘Ma’sûkun mu?..’’ ‘‘Âşığın mı?..’’ Hitapları işitilir. Vapur daima sallanmada. Bâdehu yine ayrılırlar, nefes alırlar. ‘‘Ma’sûkun mu?..’’ ‘‘Âşığın mı?..’’ sesleri tekerrür eder.)

MELVİLLE, Kolu Vicomte Rose’un boynunda iken nabzın Doktor Thomas’ın elinde; ellerin Mr.Cross’un cebinde iken gözleri Lord Dick’te idi! Avrupa’nın, Avusturalya’nın mecâlis-i muhtelifesinden başlayarak Asya’nın, Amerika’nın akvâm-ı vahşiyesine, Afrika’nın maymunlarına kadar rağbet gösterdikten, Çinlileri, Hintlileri, Yecücleri, yamyamları bile tecrübe ederek hâb-gâhını Bâbil Kulesi’ne döndürdüktan sonra, senin ne olduğunu anlayan Lord Dick, meydanda bir de ervâh-ı habîseden nümûne olmağa sezâ bin şekil ve simada bir ucube durduğu halde, mazarine lânetlerle tövbekâr olup evlendiği için gazaplandığın, zevcesini bitirmeğe kıyâm ettiğin şu zamanda ise hırsından, sana îâneten, merhameten, muvakkaten verdiği silâh-ı intikamı ısırarak istiyorsun, öyle mi?

FİNTEN – Huzuruma bundan sekiz sene evvel, aç, çıplak omuzunda bir balta, ağzında bin feryatla gelip tasnî-i karâbetle merhametime sığındığını, odun yarıcılığından, bu saadet-i hâle intikal ile o zamandan beri sâyemde geçindiğini, yediğin, giydiğin benim, aldığın nefes benim olduğunu düşünmeyip de Hindistan’da milyonlarca halkın içinde intihap ettiğim bir adamı sevmek gibi bir habâsete kâil olduğun için ârından yerlere geçecek yerde birtakım müfteriyâtla karşıma çıkmış, kendi denâet ve cinayetini teşhir ve îlânla beni, efendini itham ediyorsun, öyle mi?

MELVİLLE – Ma’sûkun mu?..

FİNTEN – Âşığın mı? Ben eminim ki, senin kadın olduğuna inanacak olsalar bütün kadınlar hicaplarından yere geçip, erkeklerle senden uzak olmak için bir an içinde şebek olmağa razı olurlar! Âşığın mı?..

Дала (Sahra)

Bugün elli yaşında bulunan bu Sahra, bir hayat-ı rustâi musavviri olduğu halde tarz-ı tahkiye ve takfiyesiyle bir belde-i münevvereden geldiği için edebiyatımıza büyük bir inkilâb getirmişti. Eâzımdan Kemal'ler, Ekrem'lerle onların peyrevânı, Münif Paşa'lar, Kemal Paşazâde Said Bey'ler, Ahmed Midhat Efendi'ler ve daha birçok üdeba ve muharrirîn onu alkışlayarak istikbal ettiler. Sonra bu takdirat Sezayi'ye , Süleyman Nazif'e, Cenab'a, Fikret'e, Ali Ekrem'e, Faik Âli'ye ve bütün Servet-i Fünun üdebâsıa ibtikal ederek taammüm etmiş oldu. Taklit ettiler, nazireler yazdılar ve nihayet eski tarz nazmı gâh nâdiren istimal ve gâh büsbütün ihmal ve istiskal etmek üzere Sahra'da gösterilen yolda şiir yazmayı itiyat ettiler. Hattâ o tarzı ibtida beğenmeyenler de o tarzda yazmağa mecbur oldular. Edebiyatımızın bînâzîr esâtizesinden olan Cenab Şahabeddin Sahra'nın tarz-ı nevîn-i tahririni çok beğenmiş, fakat bedevviyet hayatını onda gördüğü tasvirini hakikate muvafık bulmadığından bahsetmişti. Cenab'ın bunda hakkı vardır. Çünkü insanîyetin ıztırabâtı düşünülürse "hoş-nişinân" dediğimiz bâdiye sâkinlerinin de devam üzere asude-hâl olamayacaklarına kail olmak icap eder. Benim maksadım hakikatin öyle olduğu göstermek değil, öyle olmasını istemekten ibaretti. Bir de hâl-i bedavetteki derd-i maişet beledîlerin ihtiyacat-ı sefihânelerine nisbeten hiç mesabesinde kalır. Sahra'nın içinde bir de "Belde-güzin" nâmında bir manzume vardır ki orada iki tarz-ı hayat mukayese edilmek için duruyor.

Bizim eski şairlerimiz, mesela İstanbul'a, Bağdat'a, Halep ve Edirne gibi şehirlerimize dair kasideler yazmış, kasırlardan, hamamlardan, tekke ve mabetlerimizden bahsetmişseler de hep medh ü senâ ile iktifayı itiyat edip, fakat bu mevsufatı lâyıkıyla tarif ve tasvir etmemiş, köy ve kır hayatını kaale almamış ve menâzır-ı tabiîyeye mültefit olmamış olduklarından dihkâni bir kıyafetle zuhur eden Sahra, kudemâ peyrevlerinden bazılarınca istigrab ile telakki olduğu gibi bunlar onun lisanındaki "şehirlik"ten dolayı da mühim bir ekseriyetle garipsemişlerdi. Mürûr-ı zaman ile ekalliyet-i münevvere bu ekseriyete galip gelmiş ve nihayet hâl-i hâzırda görüldüğü veçhile ananeciler de teceddüd-perver olmuştur. Anlaşılmıştı ki tabiîyatta da birçok bedîiyat vardır ki sâhire-i hilkatî nağmeleri ve renk ve rayihalarıyla tannan ve reyyan eder ezhar u tuyur güller, sünbüllerle tufî ve bülbüllerden ve nâmütenâhiliği tezhib ve tarsî eden seyyarat ü sevabit ise mihr ü mâh ile Zühre ve Zuhâl'den ibaret değildir ki yeryüzünde de, gökyüzünde de de bu güzellikler bî-hadd ü hisabdır.

İşte edebiyat-ı garbiyede hüsn-i mutlakin bu âsârı görülür. Ve onun sâlikleri için manzara-ı tabiat bir menba-ı ilhamdır. Beşeriyet gibi beşeriyetin suret ve sîreti gibi ve bütün mevcudat ve mükevvenât gibi manzara-i tabiat da bir mir'at-i ulûhiyettir. Perestiş de ayrıca bir din ve imandır. Bir iman ki daima emin ve bir din ki sahibi asla tekfir edilmez.

Fakat onlar yalnız tabiatı değil sanatı da severler, bedeviyetten aldıkları ilhamı medeniyetten de alırlar, memleketlerinin terakkisinde temadi, kemâlâtında tekâmül temennisıyla beraber umumen beşeriyette insaniyet görmek isterler.

Filvaki Sahra'daki "Belde-güzin" manzumesinde tarif ettiğim gibi yaşayanlar daima mehafil-i işret ü sefahetten ilham ve kadın şairi olmakla nâm alanlar da yok değildir, fakat onlar birinci tabakada bulunan ve mevzu-ı bahsimiz olan üdebâdan olmadıkları için bizim edebiyatımıza girmeleri arzu edilmez. Benim Paris'te iken biraz sevk-ı şebâb ve biraz da sevk ü şevk-i ahbab ile o kabilden sefahet mahfillerine girip çıktığım vâki olmuştur. Sonra o güzariş-i hayatı tersim etmek için âtideki eseri neşretmişim.

Муаллим Нәжи

(1850-1893)

Танзимат дәуірінде Режеизаде Екрем мен Әбдүлхак Хамит арасындағы айтыс-тартыстардан кейін «көне әдебиеттің қамқоршысы» деген атпен белгілі болған Муаллим Нәжидің азан шақырып қойған аты – Өмер. Стамбұлдық ат әбзелдерін жасаушы ұстаның ұлы. Нәжи Анадолыда, Сирияда, Рүмелінде түрлі қызметтер атқарған. Сонымен қатар Галатасарай сұлтанисті және Құқық мектебінде әдебиет пәнінің оқытушысы қызметін атқарған. 1893 жылы шежіреші қызметін атқарып жүрген кезінде кенеттен жүрек талмасына ұшырап, қайтыс болады. Мазары Диванйолудағы Сұлтан Махмұт Кесенесінің жанында орналасқан. Кейбір өлеңдерінде Месут Харабати деген лақап атты қолданған.

Нәжи де өзге танзиматшылар секілді жан-жақты қаламгер. Өзі ақын, сыншы, тарихшы, лексикограф, әдебиет теоретигі, драматург және мемуар жазушы. Одан өзге француз тілінен аударған өлеңдері де жетерлік. Сондықтан мықты аудармашы десек те болады.

Муаллим Нәжи – Режеизадеге қарсы шығып көне (Диван) әдебиеттің құндылығын және түрік поэзиясының ұлттық сипатын қызғыштай қорғаштаған жалғыз сыншы әрі эстет. Қаламгердің осы бағытта қалам тербеген «Әдебиеттану терминдері» (Istilahat-ı Edebiyye) атты шығармасын – Екрем Бейдің «Әдебиет теориясы» секілді өте беделді әрі құнды еңбек деуге болады. Аталмыш еңбекті Диван поэзиясын жаңашыл көзқараспен салмақты түрде бағалап, оны ғылыми-эстетикалық тұрғыдан сүзгіден өткізген өз бағытындағы жемісті шығарма деуге әбден болады. Көне әдебиеттің өлең теориясы (шумақ, бәйіт, ғазал т.б.) мәселелерін қамтыған «Әдебиеттану терминдерінде» Муаллим Нәжи Диван ақындарының сол кезге дейін беймәлім болып келген сырлы тұстарын айқындап, Диван ақындары туралы толымды пікірлер білдіреді.

«Терминдер», «Муаллим», «Менің жазғандарым» секілді сыни еңбектерінде М. Нәжи көне әдебиеттің керемет құндылықтарын жақтайды, дегенмен жаңа әдебиетке еш қарсы емес. Өзі де батыстық үлгіде үздік өлеңдер жазған ақынның негізгі тілегі: көне дәстүрден бас тартпау, қол үзіп қалмау, асыл қазыналарды жоққа шығармау. Жаңа поэзия алып келген өзімбілемдік пен жауапсыз еркіндікке, Ә. Хамиттің өлең ережелерін сақтамай оның астаң-кестенін шығарғандығына, тіл, стиль, уәзінде жасалған қателіктерге қарсы болды.

Әдебиет теориясына қатысты кейбір мәселелердің, яки шектен тыс әрекеттердің ушығып кетпеуінде Нәжидің зор үлесі бар. Қарапайым халық тілі, мұнтаздай шумақтар және түрік тілін метрикалық (аруз) өлең өлшеміне сәйкестендіру секілді үдерістер – бұл ақынның асыл арманы. Тілдік және формалық қателіктер Екрем мен Хамитте кездесіп жатады. Бұл мәселеге ерекше ден қойған «Сервет-и фүнун» кезеңі ақындары (Нәжидің көзқарастарына қарсы бола тұра) оның осы бір өлең ұстанымдарын еріксіз мойындайды.

Қысқа қайыра болсақ, Муаллим Нәжиді Танзимат кезеңінен кейін Диван әдебиетіне алғаш болып саналы түрде батысшыл көзқараспен қараған және оны шебер қолдай білген кезеңнің өкілі деуге әбден болады. Ол жаңа поэзияның шектен тыс батыстанып кетпеуін, ұлттық құндылықтардан тамырын үзіп қалмауын қалады. Алайда, түрік әдебиеті осы кезде үлкен өзгерістер кезеңімен тұспа-тұс келуіне байланысты оның айтқандары көп жағдайда түсініксіздікке ұрынып жатты. Режеизадемен арада болған айтыс-тартыстардың да ықпалы болса керек, Муаллим Нәжи тек көнені қолдаушы, жаңашыл өзгерістерге қарсы шығушы немесе жаңа өнерді сынаушы ретінде қабылданып қалған.

МУАЛЛИМ НӘЖИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Кептер (Кеbuter)

Uctukça hayal-i yar gözde
Arama bulup medar sözde
Seh-dane-i dide-i terimle
Meşgul olurum kebuterimle
Bir öyle enis-i can bulunmaz

Amma o da her zaman bulunmaz
Terk eylemiş işte aşiyanı
Haki iken olmuş asümanı

...

Baktıkça o sun'-ı ber – kemale
Şahin-i kaza gelir hayale
Göklerde gezen ol bal-i menkuş
Bir gün olacak zemine mefruş
Hosnud musun bu ibtiladan
Bilmem ne usandın inzivadan
Bir beyza içinde hayli eyyam
Tenhaca kapandın ettin aram
Ah olsa idim şu sırıa vakıf
Nerden girip oldun anda akıf
Çıktın büyüyüp feza-yı feyze
Haturda mı tenkna-yı beyza
Geh arkadaşınla gah تنها
Hürrüm diyerek uçarsın amma
Gahi o nigah-ı vahşet-asar
Hissettiriyor ki bir gamın var
Etmış seni de Karin-ı hayret
Hürriyet içinde bir esaret
Baksan görünür bu dar-ı ibret
Sayyad ile sayddan ibaret
Gördün mü bu dam – gehte azad
Bit damın esiri sayd ü seyyad
Alem bu tarike münseliktir
Yekdiğeri sayda münhemiktir
Bir gürk ana geldi oldu cellad
Av bekler iken av oldu sayyad
Bir başka cihan olunsa ibraz
Etsek şuradan seninle pervaz
Duniya nedir anmasak unutsak
Avareyiz aşiyana tutsak.

Қозы (Kuzu)

Bilsem şu kuzu neden gam almış
Her nalesi kalbe dağ – zendir
Feryad ederek koşar nedendir
Sütsüz mü refiksiz mi kalmı
Ey süt kuzusu nedir bu naliş
Kim oldu sebep bu infial
Mader vererek sana nevale
Pehlusunu etmiyor mu balış

Yoksa suruden cuda mı kaldın
Firkat mı bu ıztıraba da'ı
Kalmışlara bakmıyor mu ra'i
Bi – hem – reh ü bi – neva mı kaldın

Bi-hude mi böyle türktazın
Vardır bu melal içinde ümmid
Maderdir eden ümidi tevlid
Gecmez mi o mihr-bana nazın

Ümmid iledir büka-yı etfal
Süt vermede bi – emel mi mader
Herkes bu ümide hizmet eyler
Ümmid iledir cihanda her hal

Sen olmasan ey hayal-i ümmid
Kabil midir izdiyad-ı ömrüm
Sayendedir imtidad-ı ömrüm
Binler yaşa ey nihal-i ümmid

Gel gel! Kucağında eyla aram
Amma seni validen de bekler
Bihude mi cektığı emekler
Koş koş! Onu bari eyle hoş – kam

Zannım memeyi dehane aldı
Zira işitilmez oldu efgan
Şad eyledi derd – mendi derman
Feryad edecek daha ne kaldı

Zanuların eylemiş nihada
Teshil-i rıza için zemine
Pistandaki şir-i şekerine
Fıtrat anı eylemiş fütade

АУЫЛ ҚЫЗДАРЫНЫҢ ӘНІ
«Некелі қыз» (Nişanlı kız)

Tepeden nasıl iniyor bakın
Şu kızın nişanlısı şanlıdır
Yaradan nazardan esirgesin
Koca dağ gibi delikanlıdır
Fese bak fese ne güzel de al
Ne de hoş belindeki morlu şal
Demedim ya ben sana bak da kal
O kadar da bakma ziyanlıdır

Ne kadar kızardın aman aman
Neden oyle başına çıktı kan
Beri gel, bayılma kız heman!
Yüreğin de pek helecanlıdır

Yakışıklıdır seviyor cihan
Onu ben de pek severim inan
Benim olsa bari şu kahraman
Olamaz ne çare nişanlıdır

Ne darıldın Ahmed'in oynaşı
Darılır mı adama kardası
Sana benziyor şu dağın başı
Ne zaman bakılsa dumanlıdır

Somodup oturma darıl da git
Bizi ihtiyara şikayet et
Beni istemekte olan yiğit
Daha şanlıdır daha anlıdır

Köpin (Görün)

Çıkın şu savma'adan zâhidân, cihânı görün
Nasıl güzel geçiyor âlemin zamanı, görün
Bilin batâlet ü gayret nedir, ne hâsıl eder
Bakin şimendi ferebir de kârbânı görün
Çalışmayıp oturanlarda zill ü ye'se bakın
Oturmayıp çalışanlarda izz ü şanı görün
"Cihan lisânla döner!" derler, öyledir sevinin
Ne irtikaa ediyor milletin lisânı görün
Biraz mûlahazanız yok mu? Dinleyin, okuyun
Ne söylüyor ukalânın suhan-verâni görün!

Шарқы (Şarkı)

Etmesin avdet melâl-i intizar
Geçme ömrüm geçmeden ey nevbahar
Eyleriz birlikte âlemden güzâr
Geçme ömrüm geçmeden ey nevbahar
Bekledim ben bunca müddettir seni
Sen de lütf et bekle bir müddet beni
Etme mahrum tarâvet-i gülşanı
Geçme ömrüm geçmeden ey nevbahar
Varsa üç beş gün bekâsi ömrümün
Olmasın muhtelsafâsi ömrümün

Sende olsun intihâli ömrümün
Geçme ömrüm geçmeden ey nevbahar

Шарқы (Şarkı)

Bağlanıp zülf-i hezâran-tâbına
İbret oldum âhaşker bâbına
Hürriken düştüm belâ gird-âbına
İbret oldum âhaşker bâbına
Can sanırken düşmen-i cân oldu yâr
Kıldı cismim zâr, çeşmim eşk-bâr
Benden etsin nev-hevesleri'tibâr
İbret oldum âhaşker bâbına
Gönlüm en âli vefâ-girdâr iken
Bilmedin ettin harâb ey dil-şiken
Oldun âhümmidimeâteş-fike
İbret oldum âhaşker bâbına

Ертүгрыл батыр (Ertuğrul Gâzi'den)

Eyfirateymuhtır-ı sad-mâcera
Sad değil var sende bi-had macera
Zikre şâyândır Fırat'ın her yeri
Ben ki bir Türküm unutmam Caber'i
Türk olan nimetşinas olmak gerek
Var yeri gitsem mezar-ı Türk'e dek
Yağmurken hava Fırat çağlar
Sahilde bütün aşâir ağlar.
Gam ateşi nehrile hem-ağuş
Mârend-i Fırat gam da pürçuş.
Kalmıştı cunud bi Süleyman
Olmaz idi gir yederde derman.

Өмірдің балалық шағы (Ömer'in Çocukluğu'ndan)

Birader bana okuyup yazmak cihetlerince pek çok muavenette bulundu. Uhuvvete bir de hakk-ı ta'lîm ilâve eyledi. Parmaklarımı ihti-mamile düzeltir, kalem nasıl tutulmak lâzım geleceğini güzel güzel tarif ederdi. Mektebimizde bizim gibi çocuklara kafiyen Türkçe ders verilmezdi. Kuran-ı Kerîm'i hatmetmiş olduğum halde mektepte Türkçe bir kelime bile okumamıştım! Hâlbuki birader bana evde

“İlm-i hal” ve “Birgivi Risalesi» okuturdu. Bir parça Türkçe okumağa o sayede alışmışım.

Bir aralık, evde elime Türkçe basma bir kitap geçti. İbrahim Edhem (Kuddisesırruhu) ile oğlunun hikâyesini şamildi. Hatırımda kalan hülasa-i meali (anlamının özü) şudur:

Müşarünileyh İbrahim Edhem, ilham-ı İlahî ile Behl padişahlığını terk ederek ve derviş kıyafetine girerek Mekke-i Mükerreme'ye gitmiş, mücavir olmuş. Belh'ten ayrıldığı vakit pek küçük bir oğlu varmış. Büyüyünce validesine pederini sormağa başlamış. Validesi müşarünileyhin (sözü edilen) Belh'ten ne suretle çıktığını hikâye ettikten sonra, şimdi Mekke'de bulunduğu haber alınmakta olduğunu söylemiş. Çocuk pederini görmek arzusuyla kalkmış, Mekke'ye gitmiş. Orada bir takım dervişler görmüş, pederinin nerede olduğunu sual etmiş.

– Şu tarafa doğru gitti. Bekle. Şimdi gelir, demişler.

Çocuk koşarak babasını istikbal etmiş. O da oğlunu tanımış. Birbirlerine sarılmışlar, öpüşmüşler, ağlaşmışlar.

Bu hikâyenin içinde İbrahim Edhem ile oğlu tarafl rından muhataba suretinde yazılmış şiirler de vardı. İbrahim Edhem lisanından söylenen parçadan yalnız şu beyit hatırımda kalmış:

Beni dervişlere sordun
Ne yerde olduğumu bildin

Oğlu tarafından yazılan parçadan ise, galiba dört mısradaki bir tekerrür etmekte olan:

Odun çeken babacığım!

mısraından başka bir şey der hatır edemiyorum.

Bu hazin vaka beni fevkalade mütessir etmişti. Şimdi daha ziyade ediyor. Bir aralık o mısra-ı vird-i zeban edinmişim. Hatta peder bazen:

- Nasıl oğlum? Söyle bakayım, der. Bana:
- Odun çeken babacığım! dedirir, mahzuz olurdu.

Sonra nerede kaldığını bilmediğim ve şimdiye kadar başka bir nüshasını görmediğim bu kitapta Muhammed Bin Hanefiyye Hazretlerine mensub diğer bir hikâye daha mündericidi. Bunun neden ibaret olduğunu hemen bil-küllüye unutmuşum. Galiba gazaya müteallikti.

Ara sıra beni peder de okuturdu. Bir gece:

- Mushaf-ı şerifi al da buraya geti , dedi.

Aldım. Öpüp başıma koyduktan sonra mahfazasından çıkardım, yanına götürdüm. Kendisi de kemal-itazimile aldı, öptü, başına koydu.

– Dersini bul, diye mushafı bana iade etti. Bu mushaf, yukarıda hâlâ nezdimizde mahfuz olduğunu beyan eylediğim mushaftır.

Açtım, buldum. Dersim Sure-i Târikimiş.

– Oku Ömer'im, dedi.

Besmeleden sonra, sure-i şerifenin evvelinden heceleyerek bir iki kelime okudum. Pek iyi okuyamıyordum. Kendisi ağır ağır okumağa başladı. Ben de onunla hem-zeban oldum.

– Ve's-semâive't-târik. Vemâedrâkeme't-târik. En-necmu's-sâkıb (Göge ve gece ortaya çıkana and olsun; gece ortaya çıkanın ne olduğunu sen bilir misin? O, ışıyla karanlığı delen yıldızdır.) kelimat-ı mübarekesini yedi sekiz defa tekrar ettik. Ben artık oraya kadar dürüstçe okumağa başladım. Ezberlemiştım.

Galiba dersim o kadarmış. Surenin alt tarafını okuduğumuz hatırıma gelmiyor. Pederin o mukaddes kelimeleri teşkileden sadası henüz kulağımdadır.

Sekiz on defa okudum. Peder:

– Aferin oğlum! Daha güzel okumağag ayret et. İnşallah siz benim gibi kalmazsınız. Kur'an-ı Kerim'in manalarını da güzelce anlarsınız, dedi.

Valideisesirişk-imeserret dökmeğe başladı. Ben bir pedere, bir valideye baktım. Gönlümü garib bir his istila etti. O, ne sürür ne de hüzüdü.

Öpüp başıma koymak resm-i tebcilini icradan sonra mushafı tekrar mahfazasına vazile yerine götürdüm.

Самипашазаде Сезаи (1858-1935)

Проза саласында кеңінен танымал болған Самипашазаде Сезаи – текті және ауқатты әулеттің ұрпағы. Ол Стамбұлдың Ташкасап ауданында орналасқан үлкен жеке жайдың мол мүмкіндіктері ішінде тәрбиеленген. Айналасында зыр жүгірген үй қызметшілері, бала күтуші, малайлар – барлығы да Сезаидің еркін өсуіне қызмет еткен. Сонымен бірге әкесінің достары белгілі оқымыстылар мен өнер адамдары да осы үйден табылатын. Сезаи соларды тыңдап, жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп өсті. Сезаи – полиглот адам. Кішкентай кезінен бастап жеке дәріс алып, француз және неміс тілдерін үйренді. Кейін Англия елшілігінде хатшы қызметін атқарып, ағылшын тілін жетік меңгеріп шықты. Сондай-ақ ол араб және парсы тілдерін де өз деңгейінде білетін.

Намық Кемалдың баурап аларлық ықпалы арқасында Сезаи мырза еркіндіксүйгіш және құлшылдықтың қас дұшпаны, құлдыққа қарсы күрескер тұлға болып қалыптасты. Біраз уақыт сыртқы істер министрлігінде қызмет атқарды. 1901 жылы Парижге кетіп Конституциялық монархия орнату мақсатында мемлекет пен сұлтан билігіне қарсы пропагандалық күреске кіріскен «Екінші жас түріктер» тобына барып қосылады. Тіпті олардың Мысырда шығып тұрған «Халық кеңесі» (Şura-yı Ümmet) газетін басқарған.

Әдебиет айдынында Әбдұлхақ Хамит пен Режаизаде Екремнің жақын досы ретінде жанашылдықты қолдаушы сипатында көрініс табады. 1935 жылы Стамбұлда қайтыс болып, Гөксу мазаратына жерленеді.

Бірнеше өлеңін есепке алмасақ, жалпы Сезаи проза саласында кеңінен танылады. Ол әсіресе роман, әңгіме, мақала жанрла-

рына көп қалам сілтеген. Сондай-ақ оның драматургия саласында «Шир» атты шығармасы бар екендігі, ал аударма саласында Альфонс Доденің «Жак» романын аударғаны белгілі.

Сезаидің ең танымал романы «Сергүзешт» деп аталады. Романда күндікте жүрген жас қыздың бастан кешкен ауыр тағдыры сөз болады. Осы шығармасы арқылы автор жеке бастың бостандығы мен адам құқығы мәселесіне қозғау салады. Түріктің әдебиет сыншыларының пікірінше, бұл атақты роман Намык Кемалдың әлеуметтік романтизмі мен Халит Зия Ушаклыгильдің индивидуалистік реализмі арасында көпір іспеттес.

САМИПАШАЗАДЕ СЕЗАИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

«Бастан кешкен шытырман оқиға» романынан үзінді (Sergüzeşt'ten)

Dilber, başından geçen vak'lardan dolayı çok keder görmüş, çok ağlamış. İnsanlığın bazı haksızlıklarına karşı büyük bir nefret duymuş: fakat şiddet bilmeyen nezaketi ile heyecana gelmemiştir. O sabah, gözyaşları arasından geçerek, karşısında mütebessim görünen kadına çevrilen bakışında bir şiddet, o küçük latif ağzından birbiri arkasından dökülen sözlerinde bir üzüntü, bütün hal ve tavırlarında garip bir coşkunluk vardı. Hiddetten birbirine dokunarak, tabiatın san'atkar elinin varlığını süslemek için kullandığı incilerdeki güzel seçime, intizam ve ölçüye delil olan dişlerinin arasında kaybolmuş sözler, gözyaşlarıyla silinmiş kelimeler, ruhun yücelik ve nefretinde vücutta beliren titremeler, ayaklar altına alınmak istenilen aşkın heyecanı ile saçlara gelen ürpermeler içinde konuşuyordu. İşitmek için elleriyle kulaklarını kapadığı bir "tekliif" bir lak'ı kaynatan fırtına gibi, mizaç ve yaradılışındaki sükunet ve tatlılığı çöştürmüştü.

Hindistan'ın şark hayallerini taçlandırان mücevherlerini öne süren ve bir tacirin bütün hazinesini ortaya koyan bu "tekliif", satın alınmış bir esirin kalbini kendi arzularına boyun eğdiremediğini görünce, şiddete, tehdide başvuruyordu. Hepsi faydasız! Galiba bu esir makul şeyler kabul etmez bir inatçı kendisine edilen lutf ve iyiliği anlamaz bir nankör efendisinin emrine itaat etmez bir asi idi. Hayır! İnsanlığın

kalbini bilenlerce öyle değil! Dilber, her türlü teklif ve tehdide karşı, tesir edilmesi mümkün olmayan demir gibi bir irade kesilmişti. Doğu hayallerinden olarak. Nisan yağmurunun ilk damlasını alır almaz kapanıp da, bir inciye saklayan sedefler gibi, Celal Bey'in ilham ettiği aşkı saklayan kalbi, hiç bir emel ve arzusunun girmesine müsaade etmiyor. Hiç bir kimseden gelecek lutuf ve iyiliği açılmıyordu.

Aşkı uğruna büyük bir sevinç ve şevkle büyük fedakarlıklar ederek. İztırap içinde geçen bu hayatında her elemi teselli eden vicdan rahatlığına sahip olmak istiyordu. Yanındaki kadına hiddetle: "Efendinin hazineleri, mücevherleri varsa, benim de gönlüm var. Odalık mı? Ben onun yüzünü gördükçe nefretimden tüylerim ürperiyor. Git kendisine böyle söyle!" deyince, yanındaki kadın tahammülünü kaybederek, doğru huzuruna çıktığı efendisine, bunun cür'eti, isyanı, küstahlığı cezasız bırakılırsa, kızların terbiyesi için olan, memuriyeti kabul etmeyeceğini kat'i bir ifadeyle söylediği için, Dilber'in hapsedilmesine karar verildi.

Bütün ev halkının içinde bu karar, bu emir, yalnız Cevher i delirtecek derecede heyecanlandırarak, sofanın ortasında, yüksek sesle: "Kafkasya'nın asil halkının, o mert vasıflara ve göz okşayıcı güzelliği sahip bir kavmin, Afrika tacirlerinin ellerinde böyle mahvolması doğru mu?" tarzındaki feryatları arasından geçirdikleri Dilberi, ikinci katta, gün ışığına karşı demir panjurları kapanmış, soğuk, karanlık bir odaya koydukları zaman, neş'eden ziyade hüzün ifade eden dir tebessümle: "İşte Kleopart Mısır'ın bir odasında mahpus" dedi.

Sevdiğinin gülerek verdiği bu isim kendisine pek hoş geliyordu. Dilber hapsedildiğinin altında eziliyormuş gibi, yuvarlaklığı, beyazlığı hayret uyandıran uzunca boynunu öne doğru eğerek düşünüyordu. Düşünceli gözlerinin önünde mazinin unutturucu eliyle belirli renkleri silinmiş birtakım uçuk renkli hayaller geçiyor, bazen çocuklarında gecenin o müthiş, derin karanlığı içinde boş yere anneciğini aradığını, bazen esercinin Ortaçağ zindanlarını andıran evinde, en son gece kendisine musallat olan gecenin karanlık mahluklarıyla geçirdiği zamanı hatırlıyor, vak'alar zinciri, mecerasının daha ileri taraflarına ait hayalleri canlandırınca, Celal Bey'in kolunu hala incecik belinde, ilk aşk öpücüğünün ateşli tesirini hala dudaklarının üzerinde hissediyor, tabiytin, halini, mevkiini düşünmeden kendisine verdiği bu hassas kalbinde açılan yaraların yavaş yavaş kanadığını duyuyordu.

Мысықтар (Kediler)

- Hanım! En son cevabımı isterim. Ya ben, ya kediler?
- Kediler!!!

Bir kocanın meyusiyeti, bir kadının hevesat-ı bi- sebatı, muhabbetin, çemenzar-ı safa üzerine temellerini nihâl-i gülden, heva-yı sevda- feza- yı bi- karara karşı camlarını nurdan, esas-ı beytiyesini tül den bina ve tefriş ettiği saray-ı izdivacın inhidamı, hep bu birkaç kelimeden ibaret olan mükalemede mündemic idi.

Kediler! Öyle mi! Demek ki otuz üç senelik bir refakat-i yek-vücadane neticesi, kelime-i muamma-yı izdivacın halli, bu cevap oluyor. Otuz üç sene evvel izdivacın ilk aylarında, ebediyat-i muhabbete, beka-yı sevdaya yeminler eden lisan-ı aşıkânen, kendisinin kedilere, her türlü mana ve meziyetten mahrum bir meyl-i keyfiye feda olduğunu işemek kıymet-i insaniye, ve haysiyet-i ehliyesini ihlal ve teheyyüç ettiğiinden artık bu hale bir netice vermek karar-ı kat'isini ittihaz eylemişti. Zavalı koca! Hareminin, mutasarrıfa olduğu eve, celb ve cem'ettiği yirmi-otuz kedinin ta'cizat ve tasdiatından artık bizar olmuştu. Evin içinde sahibü'l-beytten ziyade bir revîş-i amirane ile kuyruklarını kaldırıp bu bedbaht kocaya bir nazar-ı istihfaf ve istihkar atfederek dolaşan bu kibirli hayvanat kanepelerini istila etmiş, koltuk sandalyelerinde uyurlar, o senenin soğuk kışında ısınmak için yaktığı ateşin karşısında düşünürler, sofalarında, odalarında samia-hıraş sesleriyle kavga ederlerdi. Günden güne etvar-ı küstahanelerini arttırarak tekessür eden kediler bu adama evinde bir ca-yı tevakkuf bırakmamağa başladılar.

Bir sabah gayet erken uyanarak kendi aleminde bir kahvaltı etmek için küçük odasına çekildiği zaman, sokakta birtakım çocukların ağladığını işiterek pencereden dışarı baktı. Samia-i rikkatine akseden kedilerin avaze-i mücadele vü müşatemeleri olduğunu anlayınca, aldandığından dolayı kemal-i hiddetle iskemlesine oturdu. İskemleye kuüdünda yüzünün iki nokta-i müntehası olan tepesiyle, çenesi geriye doğru çekik, büyük ve biraz fırlak gözleriyle bir arayıcılık hali kesbeden yüzünü iki tarafa döndürerek hayretle etrafına bakınıyordu. Zira kedinin biri ekmeğini çalmış, diğeri sütlü kahvesini içmiş, öteki de fincanını kırmıştı. Kendi kendine yeis ve hayretle “kime meram anlatmalı! Bu kibirli, vefasız, nimet-na-şinas hayvanatın kadınlar elbette tarafdarı olur. Zaten kedi kadındır” diyordu.

Bir günlük mahsul-i mesaisinin böyle mahv ve heder olmasından teessürle başını eline dayayarak pencerenin önünde oturdu. İşte orada, duvarın altında, kahvesini içen, ekmeğini çalan, fincanını kıran, kendisini sabah keyfinden mahrum eden, velhasıl evinde bütün rahat ve asayişini selbeyleyen kediler, güneşe karşı abanos gibi beyaz, sarı benekli, elvan-ı revnak-efzaları ve her an ve saniye renkleri değişen çeşman-ı petrev-firuzanları nazarlarda bir kavs-i kuzah teşkil ettiği esnada ön ayaklarını ibtida ağızlarına götürüp nisvana mahsus bir tavr-ı işvebazane ile yüzlerini temizleyerek safa-yı hatırla sabah kahvaltısını hazmetmekte ve öyle taamina hazırlanmakta idiler.

Набизаде Назым

(1862-1893)

Танзимат қаламгерлері арасында реалистік және натуралистік көзқарастарын өзінің прозасында нақты айқындай білген Нәбизаде Назым – Стамбұл қаласының тумасы. Инженерлік мектепті аяқтап, өмір жолын әскери қызметтен бастайды. Ол Бас штабтың капитаны қызметіне тағайындалады. Әскери салада оқытушылықпен де айналысқан. Екі жылдай Сирияда қызмет атқарады. Стамбұлға оралған соң сүйек туберкулезі ауруына шалдығып, одан айыға алмай, ақыры тым жастай өмірден озады.

Набизаде Назым өзінің 10 жылдық жазушылық өмірінде онға жуық сентиментальды повестер және бір роман жазып қалдырған. Бұдан өзге өлеңдері, балаларға арналған әңгімелері, әдеби сын және зерттеу мақалалары бар. Өлеңдері мен эсселерін алғашқы туындысы болып табылатын «Жастық шақтан естеліктер» (Natirayı Şebar, 1882) және «Қатты қызықтым» (Heves Ettim, 1885) атты кітаптарда жинақтайды.

1891 жылдың наурызынан бастап суретті ғылыми-техникалық және көпшілік журнал ретінде шыға бастаған «Сервет-и фүнунның» алғашқы қаламгері болды. Оған ғылыми мақалалар мен естеліктер жазып тұрды. Дегенмен Назым өзінің құдіретін роман мен әңгіме жанрында көрсетті. Оның «Қарабибик» (1890) повесі мен атақты «Зехра» (1896) романы түрік әдебиетіндегі нағыз бетке ұстар, көшбасшы шығармалар санатынан табылды.

«Қарабибик» повесін әдебиеттанушы-ғалым А.В. Серенгиль дайындап 1961 жылы баспадан шығарса, 1895 жылы «Сервет-и фүнун» журналында үзінділер түрінде жарияланған «Зехра» романын ғалым М.Н. Өзөн 1954 жылы алғаш рет кітап етіп бастырды.

«Қарабибик» повесі – түріктің әдебиет тарихында тұңғыш рет ауыл мәселесін қаузаған шығарма. Натуралистік һәм реалистік көзқараста жазылған және ауыл адамының мәселелеріне терең үңілген бұл туынды өз сюжетін Анталия маңындағы ауылда болған оқиғадан алады.

НАБИЗАДЕ НАЗЫМНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

Анадолы қорғанындағы қабір (Anadolu Hisarı'nda mezarlık)

Bu süküt-ı belîğ ü hüzn-i fasih.
Hutbe-i bı-makal-i ruhanı,
San'at-ı kudreti eder tavzih!
Bu ne ulvı cihan-ı nuranı
Ne neşat ü sata-yı vicdanı!

Bu ne vahşet içinde ünsiyyet
Bu ne zulmet içinde nür-ı beka!
Bu feza-yı semada bin hayret
Nice bin afitab-ı fikr-a
Yağdırır nur hey'etinde safa!

Taş değil gördüğün o seng-i harab
Şair-i mu'ciz-i tabiattır.
Ne belıgane eylemekte hitab
Sanki bir nüsha-ı fasahattir
Mütehaccir misal-i ibrettir!

Her giyah-ı zemni başka zeban
Her avuç haki bir diğer alem
Her varak bin kitab ile yeksan.
Bu füyüzatı fikr edip her dem
Mütehayyir mi kalmasın adem!

Burada münzevi sükün u edeb
Burada ca-nişin demek azamet.
Zahir olmuş kemal i kudret-i Rab.
Sanki bir kaşnat-ı pür-hayret
Berk urur her taraftan hürriyyet

Uğradıkça saba bu firdevse
Geçemez der-akab safasından.
Başlayıp her şüküfeyi lemse
Bir taravet alır temasından
Hisse almak diler hevasından.
Ne kadar nazlı nazlı gitmededir
Hele bir atf-ı dikkat et dereye.
O da ilan-ı hayret etmededir.
Sanki meftun gibi bu makbereye
Göksu hasret çeker bu meşcereye!

Servler ihtizaz ettikçe
Nağme-i dil-firib olur peyd
Ebediyet içinde gittikçe
Kaybolur mevc-zen olup o sada
O ne kudsi heva ne tatlı neva!

Шопан (Çoban)

Nasıl yeşil şu ağaçlar, yeşil yeşil dağlar!
Yavaş yavaş akarak tatlı çağlayan çağlar
Sefa yetiştiriyor sanki bahçeler bağlar
Görür durur da bu hali çoban nasıl ağlar?

Dalın bşrşnde oturmuş şakırdıyor bülbül
Çıkır fısıldamada gonceye aşüfte gül!
Açık saçık serilip serpilip yatar sünbül
Görür durur da bu hali çoban nasıl ağlar?

Bahar olunca yeşiller giyer bütün yerler
Bulut gezer dolaşır gökyüzünde seyr eyler
Çayırda gül de gönül de bütün cihan da güler
Görür durur da bu hali çoban nasıl ağlar?

Gider elinde orak tarlaya çalışmak için
Döner çiçek demedi başta taze kız her gün
Geçer sevinçle, gülüp oynamakla ömrü bütün
Görür durur da bu hali çoban nasıl ağlar?

Günes batır şu taraftan kuzu meler akşam
Akın akın döner artık o köylüler akşam
Çıkıp geçer şuralarda civanım her akşam
Görür durur da bu hali çoban nasıl ağlar?

“Keder nedir?” bilemem: Görmedim ki ben hala
Görünce bir kişi ağlar sıkıntidan mesela
Derim: Bu hale de nail olur muyum acaba
Bu rütbe zevk u ferahla çoban nasıl ağlar?
Elimde bir kavalım var param bulunmaz ise
Cihan benim neme lazım evim de olmaz ise
Sıkıntidan eser asla gönülde olmaz ise
Bu zevk u şevk ile bilmem çoban nasıl ağlar?

«Қарабибик» романынан үзінді (Karabibikten’ten)

Kababibik yorulmuştu. Koynundan tütün kesesini çıkardı: dolma gibi bir cigara sardı, fakat ateşi yoktu. Deli Ali’ye bağırarak dedi ki:

- Ehey Deli Ali! İspirto var mı?
- Deli Ali başını kaldırarak dedi ki:
- Ko!
- Musta’ya ünle görelim.

Deli Ali. Çetecioğlu Mustafa’ya ateş diye ünledi. Mustafa sapanı toprağa derince gömerek öğendireyi boyunduruk tahtasına dayadı. Taze sürülmüş toprak içinde kemal-i zahmetle yürüyerek geldi. Üç çiftçi birleştiler, birer cigara tutuşturdular. Tarla kuşları Mustafa’nın sapanı altından henüz kurtulmuş olan kaba çığır üzerine kümeyle konarak buldukları tohumlara gaga çalmaktaydılar. Güneş epiyce yükselmiş, hava ısınmıştı. Fakat Köyiçi cihelindeki boğazdan doğru Temre vadisi serin bir rüzgar dökmekteydi.

Deli Ali demektedydi ki:

- Yay geliyo... Gündönümünden geri yaylaya çıkarız haa?...
Karababik sol böğrünü tutarak işmizaz ile dedi ki:

– Hay kafır! Mah hoykada oturup yatı .

Mustafa ile Deli Ali merhamet alaimi gösterdiler. Mustafa dedi ki:

- Dur be! Koca imam kıyınçasını everiyomuş.

Diğer ikisi birden taaccüple:

- Sarı Simayili haa?

Deli Ali bunların henüz haberdar olmadıkları bu havadisi vermiş olmasından böbürlenmeğe başladı. Kendisine her vukuata vakıf adam tavrı vererek dedi ki:

– Köşkarlı Yusuf ağanın beslengisini alıyyo.

Karabibik bu havadisten hiç hoşlanmadı. Çünkü onun başka hesabı bir vardı: Sarı Simayil'e kızı Huri'yi vermek arzusundaydı: bu tezevvüç sayesinde Koca imanım öküzlerini bedava kullanabileceğini hesap etmekteydi. Sarı İsmail elden çıktıktan sonra bu öküzler de başkasının malı olacak, başkasının olmasa da yine her zamanki gibi paryla kullanmak lazım gelecek.

Шемсеттин Сами

(1850-1904)

Шемсеттин Сами 1850 жылы Яния қаласына қарасты Дағлы уезінің орталығы Фрашер деген жерде дүниеге келген. Ш. Сами – түріктің атақты жазушысы, драматург, журналист, лексикограф және публицист. Әуел баста Фрашери деген текпен белгілі болған. Әкесі – Тимар бектерінен тарайтын Халит Бей, анасы – Әмина ханым. Өзі сегіз ағайынды. Ш. Сами – Фрашерде Қалқанделенли Махмұт Ефенди деген кісіден алғаш әріп таниды. Әке-шешесінен ерте айырылған Шемсеттин үлкен бауыры Абдолла Хүснидің қол астында тәрбиеленеді, сөйтіп оның көмегімен Яниядағы «Зоссимая сколи» деген грек лицейіне оқуға түсіп, оны өте жақсы аяқтайды. Лицейде ол грек, француз және итальян тілдерін жетік меңгеріп шығады. Сонымен қатар жеке дәрістер алып, араб және парсы тілдерін меңгереді.

Алғашқы қызметін Яния канцеляриясында бастайды. 1872 жылы Стамбұлға келіп, баспа кеңсесіне қызметке орналасады. Сол жерде жүріп жазушылыққа бет бұрады. Француз тілінен «Францияның қысқаша тарихы» (Tarih-i Mücmel-i Fransa, 1872) атты еңбекті аударып, «Хадика» газетіне көптеп мақала жаза бастайды. Дәл сол кезеңде алғашқы шығармасы «Талғат пен Фытнаттың махаббаты» атты романы жарық көреді. Хадика газеті жабылып қалады да ол енді «Сирадж» атты газетке мақалалар жаза бастайды, сөйтіп аудармашы ретінде таныла түседі. Алғашқы көркем туынды ретінде «Мосқал онбасы» атты пьесасы мен түрік тіліне аударған «Галата» атты әңгімені атап өтсек болады. «Мосқал онбасы» трагедиясы өте сәтті шыққан туынды болды. Ол

сахналана сала Сэмидің аты жер жарды. Бір жылдан соң «Беса» (1874) атты трагедиясы Гедик Паша театрында сахналанды.

Ливияға бір жылдық сапармен барып, газет шығару ісімен айналысады. Стамбұлға оралғаннан кейін «Тасвир-и ефкар» газетінің баспаханасында «Матбуат-ы жейиде» деген сериямен шығып жатқан кітапта өзінің «Беса» және «Сейди Яхия» пьесаларын жариялайды.

Ахмет Митхат Ефендимен бірге «Сабах» газетін шығарады. Оның мазмұндық ерекшелігі халықтың көңілінен шығады. Ш. Сами 11 жыл бойы бұл газеттің бас редакторы қызметін атқарады. Сондай-ақ ол Эбуззия Тевфик шығарған «Мухаррир» журналын да басқарған. Ш. Сами 1879 жылы «Айле», ал 1880 жылы «Хафта» журналдарын шығарды. Бұл журналдар тіл және мәдениет тұрғысынан өте маңызды басылымдар болып есептеледі. Өйткені аталмыш басылымдар батыстық жаңа түсініктерді халыққа жеткізуде дәнекерші рөл атқарды.

Шемсеттин Сами – Конституциялық монархиядан кейін бастау алған «жаңа тіл» және «ұлттық әдебиет» ағымдарына ерекше ықпал еткен тұлға. Түріктің әдеби тілі ретінде Стамбұл диалектісі қабылданатындығын алдын ала айтып кеткен және оның өте дұрыс шешім болатындығын мойындаған. Болашақта Стамбұл говорының бүкіл түркі халқын біріктіруші ортақ әдеби тіл жағдайына көтерілуін армандап кеткен.

ШЕМСЕТТИН САМИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕН ҮЗІНДІЛЕР:

«Талғат пен Фытнаттың махаббаты» атты романның үзінді (Taaşuk-ı Talaat ve Fitnat'tan)

Talaat Bey üç dört seneden beri tütüne alışmış olup Laleli kurbünde bir tütüncünün müşterisiydi ki, her gün kaleme giderken ondan tütün alırdı. Bir gün Talaat Bey, Hacıbaba'nın dükkanının önünden geçerken “bir de şu tütüncüden kırk paralık tütün alayım, bakalım bunun tütünü nasıldır ki, herkes buna bu kadar rağbet ediyor” diyerek Hacıbaba'nın dükkanına yanaşır, tütün ister. Hacıbaba nargileden daha bir iki nefes çekince, kalkıp tütünü tartınca Talaat Bey aşağı yukarı bakarken gözü dükkanın üstündeki cumbaya ilişir. Talaat Bey'in gözleri kamaşır: bir

daha bakayım derken terazinin gürültüsü gözlerini beri tarafa celbeder. Tütünü alır: giderken bir daha cumbaya bakar: Gördüğü şey, evvelki defadan daha bir kat güzel görünür. Biçare çocukcağızın o vakte kadar öyle bir güzel görüp sevdiği yoktu. Böyle bir mübtedinin gönlü ne kadar kolay müteessir olur malum ya. Talaat, Beyazıt'a doğru çıkar ama, zihni oradan ayıramaz. Tütüncünün cumbası hayal hanesinde teccüm ettikçe eder. Kaleme gider, yine bu efkarla meşgul olur. Kaleminden dönerken, tütünü tükenmemiş idiyse de yine kırk paralık tütün alır, cumbaya bakar: yine aynı şey. Evine gider, akli yine onunla meşgul. Yatağa yatar, uyku yok. Bir düzü düşünür, bir sevinir, bir keder eder. Kararı kalker, bir yerde duramaz. Sabahla evinden çıkar, tütüncüye uğrar, tütünü varken bir daha tütün alır. Cumbanın keyfiyeti daima o. Nihayet bir kaç gün böy e gider.

Bir gün Talaat Bey ber-mutad tütün almaya gider. Tütüncü tütünü tartarken Talaat Bey yüzünü cumbaya çevirip bakakalmıştı. Hacıbaba tütünü hazırlar. Talaat'ın önüne atar: “Buyur, efendi” der. Ama kime söylersin? Herifin akli başka yerde. Hacıbaba

Ayol, alsana tütünü!... Ne bakıyorsun, şaşkın mısın nesin? Tuhaf be!... diyerek çıkışmaya başlar. Talaat mahcup olup tütünü alır, gider. Giderken, bir daha göz kaldırıp bakar ki, cumbadaki gülüyor. İşte, Talaat Bey'e bugün başka bir meşguliyet... Kızın bu gülmesine bir mana vermek ister: “Benim şaşkınlığıma mı güldü? Yoksa bu gülmek bir muhabbet alameti midir?” diyerek ve it'ab-ı zihn ederek yukarı çıkarken eski müşterisi olduğu tütüncü:

Beyefendi, görünmüyorsunuz, ne oldunuz? Oturmaz mısınız biraz? diyerek, dükkana girmesini teklif eder. Talaat Bey dahi döner, oturur. Dükkanda bir ihtiyar dahi vardı. Bu üç kişinin beyninde şu mükaleme cereyan eyledi:

Tütüncü: – Beyefendi, tütünü nereden alıyorsunuz? Bizim tütünü beğenmiyor musunuz?

Talaat: -Yok, yine sizin tütün daha iyi, fakat ahbabımın biriyle beraber geliyorduk da, şu aşağıdaki Hacıbaba'dan kendisi aldı, beni de almaya mecbur eyledi. Fakat çok sert...

İhtiyar: – Hangi Hacıbaba? Hacı Mustafa mı? Aman ne kadar hazzetmem şu adamı... ne kadar müezzi... müseyyib... müzevvir... pek çok adamların canını yakmış...

Talaat Bey Hacıbabaya dair tafsilat almak ister: kızarak kulak verip işitir.

Tütüncü: – Şaşarım şu adama, on beş, on altı sene evvel bunun beş parası yoktu. Borcu da vardı, hatta bana dahi danışmıştı. İflas etmek istiyordu. Şimdi hayli parası var, derler. Nasıl kazandı, anlayamam. Yoksa buyurduğunuz gibi hep dolandırıcılıkla mı kazanmış?

İhtiyar: – Dolandırıcılık da etmiş, ticaretten de hayli kazanmış, fakat bunun asıl zengin olması karısının sayesinde. Hani ya on dört sene kadar var evlenmedi miydi? İşte o vakit bir dul karı aldı. Bir sene beraber yaşadılar; karı öldü, buna pek çok mal bıraktı.

Tütüncü: – Evladı oldu mu o karıyla?

İhtiyar: – Yok, lâkin, karının başka kocadan bir kızı vardı, miras o kıza kaldı.

Tütüncü: – E-e, kız şimdi Hacıbaba'nın yanında mı?

İhtiyar: – Evet.

Tütüncü: – Tuhaf!... Ben yalnız bir ihtiyar kadın görürüm ki, Hacıbaba'nın evine girer çıkar. Hiç başka kadın gördüğüm yok.

İhtiyar: – Haa, kızı hiç evinin kapısından çıkarmaz. Taassubundan mı? Kıskancından mı? Korkusundan mı? Ne bileyim. Tuhafı neresi ki görücü kadın da sokmaz evine. «Evlendirecek kızım yoktur» diyor. Ne ümidi var? Anlayamam, malı elinden gitmesin diye biçare kızı evlendirmeyecek mi ne yapacak?

Tal'at Bey bu mükâlemeden istediğinden ziyade malumat aldı. Ama çi fâide ki, aldığı malumattan mütesselli olacak yerde büsbütün meyus oldu. Talaat'ın efkârında iki ümit vardı: Biri, kızı dışarıda bulup bir takrib ile ifade-i meram etmek; ve diğeri, anasına keşf-i râz edip kızı istemek için göndermek. Fakat ihtiyarın «kızı, evinin kapısından çıkarmaz» ve «görücü kadın evine sokmaz» deyişi, biçare çocuğun bütün bütün ümidini ifnâ eder, yeis getirir. Zavallı, dükkandan çıkar, kaleme gider; kalemden çıkar evine gelir, hiç bir dakika bu hulya zihninden eksik olmaz. Bir derde uğrar devasını bilmez, çaresini bulamaz. Meyus olur da neden meyus olur? Başka şeyden değil; canından meyus olur, dünyadan meyus olur. Çünkü böyle bir mahrumiyetin indinde Talaat için, cihanı bırakmak, canından ayrılmak bir şey demek değil... İşte, zavallı ne felakete uğramıştı, ne belâyâ mübtelâ olmuştu, teemmül olunsun.

İşte bu günlerde idi ki, Talaat Bey'in dalgınlığını herkes merak ederdi. Bu günlerden biri idi ki, Saliha Hanım ile Ayşe Kadın dahi Talaat Bey'e bir hal olduğunu anladılar ve Ayşe Kadın, bir dereceye kadar, sebebini dahi keşfeledi.

Қажыбабаның үйі (Hacıbaba'nin evi)

Hacıbaba'nın dükkanının bir köşesinde, yeşil çuhadan bir perde ile örtülmüş bir ufak kapı var; bu perde açıldığı gibi, önde ufak ve karanlık bir mutfak ve bir yandan bir dar merdiven görünür. Merdivenden çıkıldığı gibi, ufacık ve penceresiz bir sofa olup, merdivenin iki tarafında iki kapı var. Bu kapıların sağ koldaki açıldıkda, temizce döşenmiş bir oda görünür. Bu odanın bir köşesinde, bir sepet sandık ve üzerinde daha bitmemiş, iğnesi üzerinde bir entari ve diğer bir köşesinde, bir ince bezle örtülmüş bir gergef ve duvarın bir tarafında bir ayna ve diğer bazı böyle alâmetler görünmekle, vehle-i ulâda bir kız odası olduğu farkolunur. Evet, yukarıda imâ olunduğu gibi, Hacıbaba'nın bir emeksiz kızı vardı. İsmi Fıtnat'tı, İşte bu oda, Fıtnat Hanım'ın odasıdır. Biz şimdi evin tarifine bakalım da sonra Fıtnat hanım'ın uzun uzadıya tavsifine geleceğiz. Bu odanın kapısının karşısındaki kapı açıldıkta ufacık bir oda görünür. Bir köşesinde bir çarşafı örtülmüş bir sürü yatak ve çivilere asılmış bazı eski kürkler, entariler bulunmakla, bir ihtiyar kadının odası olduğu belli olurdu. Filvâki Hacıbaba'nın, yetmiş yaşına müteceviz Emine namındaki bir analığı vardı. İşte bu oda ona mahsustu. Sofanın bir köşesinde yilankavi bir dar merdiven olup, yukarıya çıkıldığı gibi, bir ufak oda var. Bu odanın bir köşesinde katlanmış bir yatak ve bir tarafında bir namaz seccadesi ve bir masanın üzerinde bir şamdan, bir kibrit, su ile dolu bir sürahi, bir bardak ve bir köşesinde, dayatılmış bir uzun çubuk ve bir pencerede uzun marpuçlu bir nargile ve duvara asılmış birkaç levha ve bir iki eski kürk bulunmakla, bir erkek odası olduğu anlaşılır. Filvâki, bu oda Hacıbaba'nın odası idi. Hacıbaba saat birde dükkânı kapayıp ve yukarı çıkıp Fıtnat Hanım'ın odasında, Fıtnat Hanım ve Emine Kadınlı beraber yemek yedikten sonra, kapının anahtarını cebine koyup kahveye çıkar ve yazın üçe ve kışın beşe kadar oturup, sonra gelip kapıyı açardı, bir ufak fenerle yukarıya çıkardı. Mumu yakardı, yatağını hazır bulup yatar, uyurdu. İşte, Hacıbaba'nın âdeti daima bu idi.

Ахмет Вефик Паша

(1823-1891)

Ахмет Вефик 1823 жылдың 3 маусымында Стамбұлда дүниеге келген. Әкесі Рухуддин Мехмет Ефенди – Сыртқы істер министрлігі және Жоғарғы Порта аударма бюросында қызмет атқарған. Алғашқыда ұлын медресеге оқуға береді. Ондағы ойы оны Шығыс тілдері және ілімімен сусындандыру. Ахмет Вефик Әбдұлхак Хамиттің әкесі тарихшы Хайруллаһ мырзамен ағайынды. Алғашқыда жеке оқытушылардан дәріс ала бастайды. 1831 жылы Құрлық инженері жоғары мектебіне оқуға түседі. Сол кезде әкесі Мұстафа Решит Пашаның аудармашысы ретінде Франциядағы елшілікке ауысады, Ахмет Вефик те әкесімен бірге Парижге кетеді. Ол оқуын Сент-Луис лицейінде жалғастырады. Осы бір кезеңді сәтті пайдаланған Ахмет Вефик француз тілін жақсы меңгеріп шығады. Сондай-ақ ол латын және грек тілдерін де жетік меңгереді. Өзінің қарым-қабілетімен Мұстафа Решит Пашаның назарына ілігеді. Оқуын тамамдаған Ахмет Вефик 1837 жылы Стамбұлға оралып, Аударма бюросына қызметке орналасады. 1840 жылы Осман империясының Англиядағы елшілігіне хатшы қызметіне тағайындалады. Әрине, ол жерде ағылшын тілін жетік меңгереді.

Ахмет Вефик Паша – өз дәуірінде көптеген жоғары лауазымды қызмет атқарған мемлекеттік қайраткер және жоғары санаттағы дипломат. Ол бірнеше елде елші болған. Сондай-ақ ол министр, әкім, депутат қызметтерін де абыройлы атқарып шықты. Өзінің қажырлы еңбегі арқасында көптеген жоғары мемлекеттік наградаларға ие болды.

Ахмет Вефик Паша өзі өмір сүрген дәуір тұрғысынан – бірінші Танзиматқа, ал жазушылық өмірі тұрғысынан – екінші Танзимат

кезеңіне жатқызылады. Ол тек мемлекеттік қайраткер ғана емес, сонымен қатар ағартушы және жазушы ретінде де белгілі. Ол – түріктің алғашқы түркологтарының бірі, лексикограф және атақты драматург. Оның Бурса қаласының әкімі қызметінде болған жылдарын әдеби тұрғыдан өсу жылдары деп есептеуге болады. Сол жылдары Мольердің көптеген пьесасын түрік тіліне аударған Ахмет Вефик Бурсада театр ашып, пьесаларын сол жерде сахналайды.

Білім министрі қызметін атқарған жылдары мектептегі білім беру әдістемесіне көптеген өзгерістер енгізеді. Ол әсіресе шебер аудармашы ретінде түрік әдебиетіне зор үлес қосты. Оның полиглот болуы және көптеген мәдениетті жақыннан танып білуі түрік әдебиетін байыта түсті.

Ахмет Вефик Пашаны орасан білім иесі ретінде таныған шетелдік ғалымдар оның есімін өз елдеріндегі атақты энциклопедияларға енгізген. Сондай-ақ оны көзі тірісінде-ақ «кезбе кітапхана», «аяқты кітапхана» деп атап кеткен.

Түркілердің шежіресі (ŞECERE-İ TÜRKİ'den)

*Оғыз Қағанның дүниеге келуі
Oğuz Han'ın Dünyaya Geldiğinin Zikri*

Kara Han'ın büyük hatunundan bir oğlu oldu. Çehresi aydan ve günden enver. Üç gece üç gün anasını emmedi. Her gece çocuk anası düşünе girip “ey ana Müslüman ol. Eğer Müslüman olmazsan ölürsem ölürüm, senin emcikin emmem”, deyü söyledі. Anası oğluna kıyamadı. Tanrı'nın birliğine iman getirdi. Ondan sonra çocuk ol vechile memesin emdi. Anası gördüğü rüyaı ve Müslüman olduğunu kimesneye demedi ve tıflı besledi. Zira Türk halkı Yafes'den Alınca Han zamanına değın Müslüman idiler. Alınca Han cülusundan sonra halkın efrad ve emvalı çoğaldı. Dünya malına esir oldu ve Tanrı'yı unuttu. Bütün halk kafır oldular. Kara Han zamanında küfürde şu derece musır idiler ki, anası Müslüman olduğun işitse oğlu onu öldürür idi. Ol avanda Moğol'un adeti şöyle idi ki, ta çocuk bir yaşına ermeyince ona ad koymazlardı. Oğlu bir yaşına erdikte Kara Han halka haber saldı ve büyük cemiyet ve toy yaptı. Toy günü Kara Han oğlunu kalabalık

içine getirip büyüklere “Bizim oğlumuz bir yaşına vardı. İmdi buna ne ad koyarsınız?” dedikte beyler cevap vermezden mukaddem çocuk öyle sühuletle dile geldi.

Bilingler ‘ıyan kim atımdur Oğuz
Namımdur Husrev bilingler yakın

Cümle ehl-i hüner ve düğüne gelen büyük ve küçük cümlesi çocuğun bu sözünü işitip kala kaldılar. Ve dediler ki “Bu tıfl öz adını kendi söyler. Bundan iyi ad olur mu?” deyu namın Oğuz koydular. Ve dediler ki “Bir yaşında çocuğun böylece söyleyenini bir zamanda kimesne işitip görmüş değildir. Onu uğur tutup uzun ömürlü, ulu devletlu, boyuna enine uzayıp yayılır ola” deyu söyleştiler. Opuz’un dili dönüp “Allah Allah” deyu hemişe söylerdi. Her kim işitse derdi ki “Çocuktur, dili yakışmazlığından ne dediğün bilmez.” Zira lafz-ı Allah Arap dilince olup, Moğol’un hiç bir büyüğü Arap dilini anlamazdı. Oğuz’u Huda-yı Taala mader-zad veli yaratmış idi. Çün Oğuz büyüüp yiğit oldukta, Kara Han ana karındaşı Gür Han’ın kızını alıp verdi. Oğuz kimesne olmadığı zamanda kıza dedi: “Alemleri ve seni ve bizi yaratan var. Onun namı Allah’tır. Onu bilip onun buyurduğundan gayri iş işleme”, dedikte kız onu kabul etmedi. Oğuz ol zamandan sonra kızdan başka yattı. Geceler başka yatıp gündüz söyleşmez idi. Bir nice vakitten sonra Kara Han’a dediler ki “Oğlunuz ehlin sevmez. Sevmediğinden aldığı gündün beri bir yerde yatmazlar.” Kara Han bu sözü işittikten sonra diğer karındaşı Güz Han’ın kızını alıverdi. Oğuz ona dahi imanı teklif etti. Ol kız da kabul etmedi. Onunla dahi bir yerde yatmadı. Bu vukuattan sonra nice yıllar geçtikçe, Oğuz Han şikara çıkıp dönüp gelir iken gördü ki, suyun kenarında bir çok hatunlar kirli yumaktadırlar. Atası karındaşı Uz Han’ın kızı da bunların arasında oturur. Kıza adam gönderip, sözleşmeğe sırrım aşikare olur deyu, korktu. Ve kıızı bir köşeye çağırıp anda ayıttı ki “Atam bana iki kız alı verdi. Onları sevmediğimin sebebi bu ki ben Müslümanım, onlar kafi . Her çend Müslüman ol dedim, kabul etmediler. Eğer sen Müslüman olsaydın seni alırdım” dedikte kız cevap verip “sen ne olsan, ben de ol yolda olurum” dedi. Badehu, Oğuz Han Uz Han’ın kızını isteyip Kara Han dahi büyük düğün edip, Oğuz Han’a alıverdi. Ol Müslüman oldu. Oğuz Han onu çok severdi. Bundan dolayı hayli yıllar geçti. Bir gün Oğuz Han irak yere ava gitti. Kara Han bütün ehillerini çağırıp yemekledi. Ve sözleşip otururken hatunundan sordu ki

“bunun sebebi nedir ki, Oğuz Han sonraki aldığı hatunun sever ve evvelki aldığı iki hatunun hiç yanına varmaz” Hatunu cevap edip, “Ben bilmem, gelinler daha iyi bilir” dedi. Han dahi gelinlerden sormakla büyük gelini “Oğlunuz Müslüman olup, bizim ikimize Müslüman olunuz dedi. Biz kabul etmedik. Küçük gelininiz Müslüman oldu. Onunçun oğlunuz onu öok seviyor” dedikte Kara Han bu sözü işitmesiyle büyüklerini çağırıp müşavere etti. Sözü buna bağladılar ki Oğuz’un şıkarda gezerken tutup öldüreler. Kara Han kavmine adam gönderdi. “Tez gelsinler ava çıkalım” deyu. Bu sözü Oğuzun küçük hatunu işitip, Kara Han’ın ettiği müşaverelelerin cümlesini beyan ile Oğuz Han’a adam gönderdi. Oğuz Han da bu sözü işittikte halka haber irsal etti “Atam çeri ve ordu düzüp beni öldüresi geliyor. Beni isteyenler bana geliniz. Atamı isteyen ona varsın”, dedikte kavmin çoğu Kara Han’a gitti, ve azcası Oğuz Han katına vardı. Kara Han’ın karındaşlarının çok evladı vardı. Onlar Kara Han’dan ayrılır deyu kimesnenin hatırına gelmezdi. Onların cümlesi Oğuz Han’ın yanına geldiler. Oğuz onlara Uygur tesmiye etti. Uygur lafzı Türkidir, manası cümleye malumdur. Ya oışır, yardım eder manasındadır. Derler ki imama uydum. İmam otursa oturur. Ayağa dursa, kalkıp dururum Pes onlar gelip, Oğuz Han eteğine iki el ile sıkı yapıştılar. Oğuz Han onlara Uygur dedi. Yapışır demek olur. Kara Han ile Oğuz Han saf dizip uruştular. Huda-yı Taala Oğuz Han’ı galip kıldı. Kara Han kaçtı. Kavgada başına ok değip, kimin attığın bilmediler, Kara Han ol yaradan öldü. Oğuz Han atası tahtına oturdu.

Зорлықпен болған дәрігер (Zorakī tabīp’ten)

HALİME – NURDİL HANIM – HAMZA AĞA – DANIŞ – İVAZ

HALİME – İşte efendim kızınız kalktı, biraz yürüyecek.

İVAZ – Ey yarar, iyi gelir. Haydinizdi ispençiyar, hastanın bir nabzına bakınız da birazdan sizinle şu illeti üzerine mübahase edelim. (Hamza Ağanın omuzuna kolunu atıp kızından yana bakmasına mani olur.) Yahu efendim! Etibba beyninde bu bir dakik, mühim meseledir ki insanın müdavâtı erlerin ifakatinden kolay mıdır? Rica ederim, lutuf buyurup şurasını iyice dinleyiniz ha! Bazıları iddia ederler ki değildir; bazı, öyledir derler. Ben derim ki hem öyledir, hem değildir. Şunun için

ki kadınların mizacından tab'an vaki olan ahlattın... tabiat-i hayvaniyenin tabiat-i ruhaniye üzerine tasallut etmek sadadında bulunmasına badi olduğundan müşarileyhümün ihtilaf-ı arası mahz daire-i kameriyenin hareketi münhaniye-i münserimesinden iktiza ve istirdaf kılındığı... keşşemes fi vasatinnehar meşhut ve manzu ... ve aşıkardır.

İmdi kurs-i şems ki küre-i arzın inhidab-i mukaar... mesela şua-i ziyapaşanı enzar-i nasta... mesela in'ikas ve istilka eylemekte... müsadif ve müsadimi... ha...

NURDİL, Danış Beye, -Hayır, ben söz değiştirmek ihtimalim yoktur.

HAMZA – Vay, kızım lakırdı söylüyor! Aman, bu ne hasiyetli ilaç! Bu ne acayip tabip! Efendim, böyle tedavi garaiptendir. Size dünyalar kadar minnettaram. Böyle bir nimete ben nice mukabele edeyim, ne türlü hizmet eyliyeyim?

İVAZ – yemenisiyle alnını silerek, – Of, bu hastalık bana hayli dayattı. Az sıkıntı çekilmedi ha!

NURDİL – Evet, efendim pederim, vakaa dilim açıldı. Ama, ancak şu Danış Bey'den başkasına hiçbir zamanda varmayacağımı söylemek için, hem de beni Bahşayış'e vermeye nafile ettiğimize and eylemek için açıldı.

HAMZA – Ama...

NURDİL – Ama, bu niyetimi bozmak kabil değildir.

HAMZA – Şu...

NURDİL – Şu, bana boş yere söz anlatırsınız.

HAMZA – Hep...

NURDİL – Hep bu sözler nafile kar etmez

HAMZA – Beni...

NURDİL – Ben kat kala buna azm ü cezm ettim.

HAMZA – Ey...

NURDİL- Ey işte, baba hükmü beni zorla ere vermez ya!

HAMZA – Hele...

NURDİL – Hele, nafile ikdam edersiz.

HAMZA – Bu...

NURDİL – Bu zora gönlüm râmolmaz, olmaz.

NURDİL – Kendimi kuyuya atarım da istemediğim adama varmam.

HAMZA – Hani...

NURDİL – Hayır, hayır, olmaz; bir türlü olmaz. Olacak şeyler değildir. Nafile gücünüzü üzersiniz. Olmaz, olmaz. Ahtım olsun olmaz, ben niyet tuttum.

HAMZA – Vay, bu ne lâkırdı tekerleği! Aman, tabip çelebi, şunun dilini gene tutamaz mısınız?

İVAZ – Efendim, bu elimden gelmez. Ama size şu kadar bir hizmet edebilirim ki, eğer isterseniz kulaklarınızı kaparım, sağır olursunuz.

HAMZA – Mükrim olunuz. (Kızına) Ey, sen, sanki...

NURDİL – Efendim, meramınız asla yüreğime tesir etmez.

HAMZA – İşte bu akşam seni Bahşayış'e nikah kıyarım.

NURDİL – Hayır efendim, canıma kıyarsın da bu olmaz.

İVAZ – Ay, efendim, durunuz! Niza olmasın. Şu işin ilâcını bana bırakınız. Hanıma bu bir dert olmuş, inada binmiş... ama ben bunun da ilâcını bilirim, bulurum.

HAMZA. – Ah efendim, acap gerçek bunun aklındaki maraza da deva edebilir misiniz?

İVAZ – Siz efendim, bana koyun da, ben her şeye çare bulurum. İşte bizim ispençiyari bu kâr-i müdavatta kullanılır. (Daniş'e) Bana kulak versenize ... Görüyorsunuz ki hastanın şu arada Daniş'e olan hararet-i iştiyakı pederinin iradesine büsbütün karşıdır, vakit geçirmeğe gelmez. Tabiat-i ahlât gayet humuzet ve ruunet kesbetmektedir. Bu derde acilen deva bulmak lazım gelir. Uzarsa azar. Ben buna ancak bir daruy-ı safi bilirim ki o da müfredat-ı firariye istimal etmektir. Bunu tertip mucibince hap tenkihi suretinde iki dirhem izdivaçla halletmek münasiptir. Belki hasta bu ilacı almaktan tiksindir, yadırgar ama, siz sanatınızda mahirsiniz. Artık onu kandırmak sizin işinizdir, elinizden nasıl gelirse hapi yutturmak sizin vazifenizdir. Varınız, hemen hastayı bahçeye götürüp biraz gezdiriniz, yürütünüz de istidat gelsin, anlat hareket etsin. Ben burada pederiyle sohbet ederim, ama sakın ha vakit zayi etmiyesiz, vaktidir, vakti!

Жүрші, аташым (Yürü ya dede)

Ahmed Vefik Paşa Bursa valisi iken sokakları genişletiyordu. Hatta arabasını çıkmaz sokaklara sokturur, araba durunca, «vali paşanın arabası durmak hiç olur mu?» diyerek belediyeden ameले getirip, karşı gelen duvarı hemen yıktırırdı. O esnada «Yürüyen Dede» adlı bir türbenin yıkılarak sokağa ilâvesi lazım geldi. Ahmed Vefik Paşa bir gün ulema ve eşraftan bazılarıyla beraber türbenin

yanına gitti. «Yürü! ya dede!» diye üç defa seslendi. Sonra: «Dede hazretleri ebette yürümüş gitmiştir. Ayak altında kalmayacak ya» diyerek türbenin yıkılmasını emretti.

**Әкім мырза көзілдірігін тақса,
жоғалған заттарды тауып алады екен
(Vali paşa gözlüğünü takarsa kayıp şeyleri bulurmuş)**

Ahmet Vefik Paşa Bursa valisi iken, bir gün, bir kadın kendisine müracaat etti. Kaybettiği saatini aradığı halde bulamadığını ve vali paşanın gözlüğünü takarsa, kayıp şeyle-rin bulunduğu yeri keşfelediğini haber verdiklerinden, onun için köyünden Bursa'ya geldiğini söyledi.

Ahmed Vefik Paşa, hangi köyden olduğunu, saatini ne zaman kaybettiğini sorup öğrendikten sonra, bir müddet beklemesini söyledi. Çarşıya bir adam gönderdi. Bir saat aldırdı. Tek gözlüğünü gözüne taktı.

Sonra kadını çağırarak:

– Hanım! Ben kayıplar bulurum ama taze iken bulurum. Sen vaktini geçirmişsin. Şimdi bu saati al kullan. Bir daha kaybın olursa, kırk sekiz saati geçirmeden gel, dedi. Kadın, sevinerek ve dua ederek yanından ayrıldı.

**Мал базарында сатқызған атыңыздан артылған ақшаңыз
(Pazarda sattirdiğim atınızdan artan paradir)**

Ahmed Vefik Paşa, Deavi nazırı iken kendisine büyük memurlardan birinin borçlarını vermediğinden şikayet edildi. Borçlu memuru daireye çağırttı. Borcunu ödemek için mühlet verdi. Borçlu yine borcunu vermedi. Bunun üzerine tekrar çağırttı. O vaktin âdeti veçhile bu zat atla nezaret dairesine geldi. O vakit, efendi olan paşa, ellerini birbirine vurdu. İçeri giren kapıcının kulağına bir şeyler söyledi. Borçluyu da oturttu. Lakırdıya tuttu. Biraz sonra kapıcı geldi. Bir miktar para getirdi. Ahmed Vefik Paşa, parayı ikiye ayırdı. Bir kısmını kapıcı ile, çağırttığı alacaklıya uzattı:

– Buyurun bu sizin alacağımız, dedi. Sonra borçluya dönüp, «bu da size kaldı» diye artanı ona verdi. Borçlu bir şey anlamayınca dedi ki, «tereddüd etmeyin, verdiğim para pazarda sattirdiğim atınızdan artan paradır.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ пен түрік – түбі бір туысқан халық. Оны біз мойындамасак та өзгелер әлдеқашан мойындап қойған. Бұл – тарихи шындық. Дегенмен, тілі мен ұлттық мәдениеттерінде өзіндік ерекшеліктері бар, тәуелсіз ел ретінде бір-бірін мойындайды, құрмет тұтады. Бұл – екі халықтың үлкен табысы.

Ғаламдық дамуға өз үлестерін қосып отырған екі іргелі мемлекеттің мәдени және экономикалық жетістіктері де бір-біріне үлкен демеу, әрі мақтаныш. Қазақстанның қай жағынан болмасын алға ұмтылуы, оның дамыған елу елдің қатарына жету межесін жүйелі түрде жүзеге асырып жатқандығына күллі түркі жұрты қызығып, қолдап отыр. Бұл тұрғыдан келгенде Түркия Республикасының еліміз үшін көрсетіп отырған қолдауы ұшан-теңіз. Қазақ халқы да ғасырлар бойы үш континентте үстемдік құрған түрік бауырларымыздың қазіргі жетістіктеріне тамсана, таңырқай қарайды. Түркияның барлық тұрғыдан алға жылжуы, тұрақты дамуы Қазақстан үшін де маңызды. Сондықтан түрік ағайындардың саяси сахнада өз өктемдігін көрсете алуының өзі Қазақстан үшін алдыға қарай ілгерілеудің кепілі тәрізді.

Екі ел арасындағы мәдени байланыстардың қарқынды түрде дамып, тығыз қарыштауы – туысқандығымыздың айқын көрінісі, ата тегіміздің, түбі бір бауырластығымыздың жарқын жұрнағы.

Оқу құралын жазу барысында әртүрлі салаларда жазылған екіжақты қатынастарға байланысты жазылған еңбектермен таныса отырып, екі ел арасындағы байланыстардың өзге түркі халықтарымен салыстырғанда әлдеқайда жоғары деңгейде екеніне көз жеткіздік. Соның ішінде мәдени-әдеби байланыстарымыз да соңғы жиырма бес жылда тамырын тереңге жіберіп, ғылыми түрден зерттеуге тұрарлық деңгейге жетіпті. Біз осы тақырып бойынша іздене жүріп, қазақтың бай әдебиетінің түрік тіліне көптеп аударылғандығына да көз жеткіздік. Оның сапалық тұрғыдағы мәселесі алдыңғы күндердің еншісінде. Олар тек аударылып қана қоймай ғылыми талдауларға да іліккен. Бұл тұрғыдан келгенде, айрықша, қазақтың бай ауыз әдебиеті үлгілері: батырлық жырлар, лиро-эпостық жырлар, халық қиссалары, мақал-мәтел-

дер, аңыз-әңгімелер, айтыс өнері түрік ғалымдарының негізгі зерттеу объектісіне айналғандығын байқаймыз.

Сөйтіп, түрік тарихында көрініс тапқан Танзимат реформасының жалпы қоғамдық дамудың барлық сатысын қамтуы сол кездегі халық үшін өте-мөте қажет болды. Былайша айтқанда, қазіргі қазақ қоғамы өткеріп жатқан жаңашылдықтар түрік елінде сол кезде басталған-ды.

Танзимат реформасының басты мәні – ол батыс елдерімен ынтымақтасу, батыс елдерінде болып жатқан технологиялық дамудан сырт қалмау. Сол кездегі түрлі технологиялық жаңалықтарды өз еліне әкеліп, дамудың жаңа сатысына көтерілуді көздеді.

Танзимат реформасының мәдени-әдеби дамуға тигізген әсері де ерекше. Танзимат кезеңіндегі түрік әдебиеті алғаш рет батыс мәдениетімен ықпалдасу үдерісіне түсті. Түрік әдебиеті тарихында мұны батысқа бағытталған түрік әдебиеті, батыс ықпалындағы түрік әдебиеті, жаңа дәуір түрік әдебиеті немесе Еуропалық түрік әдебиеті деп атайды. Әрине, соңғы зерттеулер Танзимат әдебиеті ұғымының толық қалыптасуына ықпал етті.

Біз қазақ оқырманына түсінікті болу үшін Танзимат кезеңі түрік әдебиеті деген атауды қолдандық. Әйтпесе оны XIX ғасыр түрік әдебиеті деуге де болар еді. Алайда, XIX ғасырдың соңында тағы бір әдеби кезеңнің болуы олай атауға мүмкіндік бермеді. Ал ол біздің зерттеу объектімізге кірмеді. Ол әдеби кезеңнің өзінің көтерер жүгі бар.

Осылайша XIX ғасырда жаңғыру үрдісін басынан өткерген түрік қоғамы жаңа әдеби кезеңнің пайда болғандығын сөзсіз мойындады. Ол жерде кездескен түрлі қарама-қайшылықтарды, айтыс-тартыстарды ортақ шешуге тырысты.

Танзимат кезеңі түрік әдебиетіндегі әдеби жаңалықтардың басында алдыңғы бір әдеби кезеңнен немесе осман әдебиетінен (Диван әдебиеті) уақытша бас тарту мәселесі көптеген қаламгерлерге ауыр тигендігі белгілі. Олай істемегенде ілгері жылжу болмас еді деген күдік басым болды. Сондықтан алдыңғы дәстүрлерді ұмытып, жаңашыл әдебиетті қалыптастыруға бел шеше кірісу – танзиматшылардың басты мақсатына айналды. Әрине, жаңашылдық келген кезде оған қарсы шығатындар да,

оны жақтайтындар да табылатындығы белгілі. Тек болашаққа деген сенімнен айырылып қалмауды Ибраһим Шинаси бастаған жаңалық көксеушілер бір сәт естен шығарған емес.

Танзимат әдеби кезеңінің туындауы арқасында батыс әдебиетінде болып жатқан жаңалықтар, түрлі әдеби үдерістер түрік әдебиетіне толыққанды ықпал ете бастады. Түрік қаламгерлері Батыс елдеріне (әсіресе Франция) барып, ондағы әдеби процестерді өз көзімен көру мүмкіндігіне ие болды. Батыстық қаламгерлермен алыс-беріс, барыс-келіс көбейді.

Батыс әдебиетімен ықпалдасу арқасында еуропалық үлгідегі драматургия, әдеби сын секілді бағыттар қалыптасып дамыды. Әдеби полемика көбейіп, сыншылар мектебі қалыптасты.

XIX ғасырда түрік поэзиясында ауыз толтырып айтарлықтай өзгерістер орын алды. Терцет және сонет секілді батыстық жанрлар түрік әдебиетіне енді. Өлең тақырыбы кеңейіп, көркемдік-идеялық өзгерістер жаңа поэзияның қарқындап дамуына өз септігін тигізді.

Жас қаламгерлердің Еуропа елдерінде білім алуына, мәдени-әдеби салада қызмет етуіне мол мүмкіндік туды.

Ерекше айта кетерлік бір жәйт – әдебиет теориясы мәселелері алғаш рет Танзимат кезеңінде көтеріліп қалыптасты. Әдебиет теоретиктері пайда болды. Алғашқы теориялық мәселелер көтеріліп, еңбектер, оқулықтар жазылды. Ол мәселелер әдеби ортада қызу талқыланып, өз шешімін тауып жатты. Бұл бағытта айрықша Режеизаде Махмұт Екремнің еңбегі зор.

Задында Танзимат кезеңі түрік әдебиеті алғашқы батыстану үдерістерін әдебиет саласында сәтті аяқтады дей аламыз. Ол жаңа дәуірде жаңашыл ойлай алатын жастардың бар екендігін көрсетті. Түрік қаламгерлері батыстану үдерісінде өз болмысын жоғалтпай, мәдениетін сақтап қалды және батыстан алуы қажет жаңалықтарды толығымен өз әдебиетіне енгізді.

XIX ғасыр түрік әдебиеті тарихын зерттеу мәселесі Қазақстанда кенжелеп тұрған аспекті екенін баса айтқымыз келеді. Қазақ ғалымдарының қазіргі түрік әдебиеті нұсқаларын зерттеп-зерделеуі қазақ руханиятына сүбелі үлес қосатындығы

белгілі. Оның жанрлық, формалық, мазмұндық қырларын қазақ әдебиеттануы тұрғысынан саралау екі ел әдебиетіне үлкен олжа салар еді.

XIX ғасыр түрік әдебиеті турасында қазақ тіліндегі зерттеулердің еш болмауы көп жағдайды аңғартса керек. Жекелеген авторлардың мақалалары ғана оқу құралын жазуға өз көмегін тигізді дер едік.

Қорытындылай келе, қазақ және түрік әдебиеттануының жаңа және қазіргі әдебиет мәселесі бойынша атқарылар жұмыстарының алда екендігіне көз жеткіздік. Әрине, біз бұл жерде ғылыми зерттеу жұмыстарын айтып отырмыз.

Туысқан түрік халқының қазақ әдебиетін зерттеуде бар ынта-жігерімен кірісіп жатқандығы құптарлық іс. Олар қазақ әдебиеті тарихын, оның даму бағыттарын саралап, түгендеп отыруды жақсы жолға қойған. Қазақ ғалымдары түрік әдебиетін зерттеу арқылы екі ел мәдениетіне және руханиятына сүбелі үлес қосатындығына сенулері керек. Түрік ғалымы Халдун Вурал: «Түркия ғалымдары алдағы уақытта қазақ әдебиеті мәселелерін зерттеуде аянбай еңбек етіп, түркі дүниесіне таныта бермек. Өйткені қазақ әдебиетінің бауырлас халықтардың рухани дүниесін байытуға қосар үлесі мол болмақ» деген пікірін құптаймыз.

ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ

1. Батыстық үлгіде дамыған түрік әдебиеті қай ғасырдан басталады?

- A) 17 ғасырдың ортасы
- B) 18 ғасырда
- C) 19 ғасырда
- D) 16 ғасырдың басында
- E) 20 ғасырда

2. Батыстық түрік әдебиеті рухани тұрғыдан қандай өнерге негіз болды?

- A) батыстық
- B) халықтық
- C) шығыстық
- D) ұлттық
- E) жоғарғы таптық

3. Түрік әдебиетінің түбегейлі батысқа бағытталуына себеп болған ГҮЛХАНЕ-И ХАТТЫ ХУМАЮН жарлығы қай жылы жарияланды?

- A) 1845
- B) 1839
- C) 1860
- D) 1865
- E) 1901

4. ГҮЛХАНЕ жарлығын дайындаған ұлы уәзір кім?

- A) Әли Паша
- B) Жүсіп Кәмил Паша
- C) Фуат Паша
- D) Енвер Паша
- E) Мұстафа Решит Паша

5. Батыс ғылымына бет бұру қай сұлтанның тұсынан басталады?

- A) Сәлім
- B) Әбдүлхамит
- C) Әбдүләзіз
- D) Әбдүлмәжит
- E) Мұрат

6. Дарульфунун университеті қай жылы ашылды?

- A) 1775
- B) 1865
- C) 1852
- D) 1839
- E) 1800

7. Танзимат кезеңі түрік әдебиеті қай газеттің шығуымен басталды?

- A) Тасвир-и Ефкар
- B) Ибрет
- C) Тержұман-ы Ахваль
- D) Хұррийет
- E) Тержұман-ы Хакикат

8. Танзимат әдебиеті қанша кезеңнен тұрады?

- A) Үш кезеңнен
- B) Он кезеңнен
- C) Алты кезеңнен
- D) Бес кезеңнен
- E) Екі кезеңнен

9. Төмендегілердің қайсысы танзимат кезеңі ақын-жазушыларының ерекшелігі емес?

- A) Танзиматшылардың барлығы да батыстық үлгідегі зиялылар
- B) Олардың барлығы Диван поэзиясын жақсы білмейді
- C) Барлығы да француз тілін белгілі бір жастан кейін үйренген
- D) Танзиматшылар көп жақты жазушылар
- E) Танзиматшылардың көбі саясаткер, журналист және күрескер адамдар

10. «Өнер – қоғам үшін» деген көзқарасты ұстанған қай кезең әдебиетшілері?

- A) Сервет-и Фүнун
- B) Феджр-и Ати
- C) Диван
- D) Жумхурийет
- E) Танзимат

11. Бұқара халыққа үн қатқан танзимат өкілдерін көрсетіңіз?

- A) Намык Кемал, Шинаси
- B) Ахмет Митхат, Шемсеттин Сами
- C) Набизаде Назым, Шинаси
- D) Әли Суави, Зия Паша
- E) Режеизаде Екрем, Муаллим Нәжи

12. Мешрутийет режимінің Ата заңын жазуға қатысқан танзиматшыларды көрсетіңіз?

- A) Зия Паша, Шинаси, Намык Кемал
- B) Набизаде Назым, Зия Паша, Әли Суави
- C) Режеизаде Екрем, Шинаси, Ахмет Жевдет Паша
- D) Муаллим Нәжи, Шинаси, Әли Суави
- E) Намык Кемал, Зия Паша, Әли Суави

13. Еңбектерін зиялы қауымға арнап жазған танзимат кезеңі қаламгерлерін көрсетіңіз?

- A) Режеизаде Екрем, Самипашазаде Сезаи, Намык Кемал
- B) Зия Паша, Шинаси, Муаллим Нәжи
- C) Абдулхак Хамит, Мехмет Мұрат, Әли Бей
- D) Намык Кемал, Шинаси, Ебуззия Тевфик
- E) Зия Паша, Әли Суави, Абдулхак Хамит

14. «Мінәжат» поэмасының авторы:

- A) Зия Паша
- B) Намык Кемал
- C) Абдулхак Хамит
- D) Шинаси
- E) Әли Суави

15. Танзимат ақындарының ең көп қолданған поэзия жанры:

- A) кошма, жыр
- B) мәснәуи, теркиб-и бент
- C) ғазал, мәснәуи
- D) кыта, дастан
- E) ғазал, қасыда

16. «Ұйқас – құлақ үшін» деген көзқарасты ұстанған әдеби кезеңді көрсетіңіз?

- A) Жаңа дәуір
- B) Сервет-и Фүнун
- C) Жумхуриет
- D) Танзимат
- E) Феджр-и Ати

17. Төмендегілердің қайсысы өлең өлшемі болып табылады?

- A) улама
- B) калып
- C) хедже
- D) имале
- E) зихаф

18. Танзимат әдебиетінің дайындық кезеңі шамамен қай жылдар арасын қамтиды?

- A) 1800 – 1860
- B) 1860 – 1895
- C) 1800 – 1870
- D) 1780 – 1820
- E) 1860 – 1901

19. Төмендегілердің қайсысы Танзиматтың дайындық кезеңі өкілдері болып табылады?

- A) Намык Кемал, Шинаси
- B) Ахмет Вефик, Ахмет Жевдет
- C) Мүтержим Асым, Акиф Паша
- D) Ахмет Митхат, Зия Паша
- E) Әли Суави, Шинаси

20. Акиф Пашаның атақты поэмасы қалай аталады?

- A) Мұнажаат
- B) Адем Касидеси
- C) Ватан Шаркысы
- D) Зафернаме
- E) Бека-йы Рух

21. Танзимат әдебиеті бірінші кезеңінің хронологиясы:

- A) 1860-1875
- B) 1800-1860
- C) 1860-1895
- D) 1850-1880
- E) 1896-1901

22. Танзимат ақындары Диван әдебиетінің қандай ұйқасын ең көп пайдаланды?

- A) жартылай ұйқас
- B) толық ұйқас
- C) редиф
- D) бай ұйқас
- E) жинас

23. Диван ақындарынан асып түсіп, шектен тыс әсірелеуді қолданған танзимат өкілдерін көрсетіңіз?

- A) Шинаси, Зия Паша
- B) Зия Паша, Әли Суави
- C) Намык Кемал, Шинаси
- D) Режеизаде Екрем, Әли Суави
- E) Намык Кемал, Абдулхак Хамит

24. Танзиматтың екінші кезеңі қай жылдар арасын қамтиды?

- A) 1860-1895
- B) 1850-1880
- C) 1890-1910
- D) 1875-1896
- E) 1895-1901

25. «Ұйқас – құлақ үшін» деген көзқарасты енгізген танзиматшы, әдебиет теоретигі:

- A) Шинаси
- B) Абдулхак Хамит
- C) Режеизаде Екрем
- D) Намык Кемал
- E) Зия Паша

26. Танзимат ақындары Диван әдебиетінің қай поэзия жанрына өзгеріс әкелді?

- A) қасыда
- B) ғазал
- C) кыта
- D) мәснәуи
- E) теркиб-и бент

27. Танзиматтың бірінші кезең өкілін көрсетіңіз:

- A) Муаллим Нәжи
- B) Ахмет Вефик Паша
- C) Орхан Вели Канык
- D) Етхем Пертев Паша
- E) Зия Гөкалп

28. Мүтержим Асымның ең көп еңбек еткен саласы:

- A) поэзия
- B) аударма мен проза
- C) мақала
- D) әңгіме
- E) роман

29. «Саяхатнама» мен «мақала» жанрына ерекше еңбегі сіңген танзиматшы:

- A) Садык Рыфат Паша
- B) Шинаси
- C) Мүтержим Асым
- D) Акиф Паша
- E) Етхем Пертев Паша

30. I Танзимат кезеңі әдебиеті қарастырған негізгі тақырыптар:

- A) өлім, қайғы
- B) фәнилік, жамандық
- C) құдайға бағыныштылық
- D) махаббат, көңіл күй
- E) бостандық, отан

31. «19 ғасыр түрік әдебиеті тарихы» атты кітаптың авторы:

- A) Фуад Көпрүлү
- B) Мехмет Каплан
- C) Рашит Рахмети Арат
- D) Ахмет Хамди Танпынар
- E) Әли Нихат Тарлан

32. Садуллах Пашаның поэмасы:

- A) Адем Касидеси
- B) Рисале
- C) Он тоғызыншы ғасыр
- D) Сефаретнаме
- E) Зафернаме

33. Батысқа алғаш ашылған байланыстар кімдердің үлесінде?

- A) әдебиетшілердің
- B) елшілердің
- C) миссионерлердің
- D) сұлтандардың
- E) дін адамдарының

34. Елшілердің көрген-білгендерін жазған еңбек қалай аталады?

- A) Тезкире
- B) Саяхатнама
- C) Лаиха
- D) Рисале
- E) Сефаретнаме

35. Танзиматтың дайындық кезеңінде Диван поэзиясы дәстүрін жалғастырған топ қалай аталады?

- A) Енжүмен-и Даниш
- B) Енжүмен-и Шуара
- C) Шуара Тезкирелери
- D) Жемиети Илмийеи Османие
- E) Жемиети Едеби

36. Ең көне сефаретнаме кімге тиесілі?

- A) Кара Инже
- B) Әулие Челеби
- C) Катиб Челеби
- D) Мұстафа Аға
- E) Челеби Мехмет

37. «Азияның ықтияр ақылы мен Еуропаның таза пікірін ынтымақтастыру керек» деген көзқарас кімге тән?

- A) Шинасиге
- B) Зия Пашаға
- C) Абдулхак Хамитке
- D) Намык Кемалға
- E) Челеби Мехметке

38. Шинасидің шығарған газеттерін көрсетіңіз:

- A) Тасвир-и Ефкар, Танин
- B) Ибрет, Тержұман-ы Ахваль
- C) Ибрет, Хұррийет
- D) Тержұман-ы Ахваль, Хұррийет
- E) Тасвир-и Ефкар, Тержұман-ы Ахваль

39. Асымға «мүтержим» деген тіркес қандай себепке байланысты берілді?

- A) Аударма бюросында қызмет істегені үшін
- B) Белгілі сөздіктерді аударғаны үшін
- C) Франциядағы ең білікті түрік аудармашысы болғандығы үшін
- D) Сұлтанның жеке тілмәші болғандығына байланысты
- E) Батыс елдерінің Ата заңдарын аударғандығы үшін

40. Танзимат прозасын көне прозадан ерекшелеп тұрған қасиеттердің қайсысы төменде қате берілген?

- A) Сөйлемдер қысқартылған, бір тиянақты ойды білдіреді
- B) Ұйқасты проза өте аз қолданылған немесе тіптен қолданылмаған
- C) Көне прозадағы әдет болған кіріспе бөлімі алынып тасталған
- D) Сұлулықты асқақтата жазу басты мақсат болған
- E) Сөйлем керексіз бос сөздерден тазартылған

41. Түріктің газет тілінің негізін салушы:

- A) Әли Суави
- B) Зия Паша
- C) Шинаси
- D) Намык Кемал
- E) Ахмет Митхат Ефенди

42. Челеби Мехметтің азан шақырып қойған аты:

- A) Ресулзаде Мехмет Улви
- B) Абдурахим Мехмет Челеби
- C) Сүлейманзаде Ахмет Фаизи
- D) Сүлейман Ағазаде Мехмет Фаизи
- E) Ағазаде Мехмет Челеби

43. Челеби Мехмет қандай қайраткер?

- A) аудармашы
- B) ақын
- C) садразам
- D) әдебиетші
- E) дипломат

44. Челеби Мехметтің «Сефаретнаме» шығармасын прозаның қай түріне жатқызуға болады?

- A) тарихи проза
- B) әдеби проза
- C) диван прозасы
- D) халық прозасы
- E) дидактикалық проза

45. Челеби Мехметтің «Сефаретнаме» туындысы қай сұлтанға сыйға тартылған?

- A) III Сәлімге
- B) Баязитқа
- C) II Махмутқа
- D) III Сұлтан Ахметке
- E) II Мұратқа

46. Челеби Мехмет қай қалада дүниеге келген?

- A) Кония
- B) Ыстамбұл
- C) Едирне
- D) Амасия
- E) Измир

47. «Сефаретнаме-и Мехмет Челеби» деп аталатын еңбекті қазіргі түрік тіліне аударған ғалым:

- A) Шевкет Радо
- B) Ахмет Хамди Танпынар
- C) Фуат Көпрүлү
- D) Решит Рахмети Арат
- E) Нихат Сами Банарлы

48. Челебидің Сефаретнамесінде мынадай жолдар бар: «Париж қаласына тән ерекше көңіл көтеретін өнер түрі бар екен. Тамаша ойын көрсетеді». Әңгіме қандай өнер туралы болып отыр?

- A) театр
- B) опера
- C) маскарад
- D) кино
- E) балет

49. Диван әдебиетінің соңғы талантты өкілдерінің бірі:

- A) Ахмет Жевдет Паша
- B) Ахмет Митхат Ефенди
- C) Намык Кемал
- D) Шинаси
- E) Мүтержим Асым

50. Ахмет Жевдет Пашаның ағартушылық саласындағы орасан қызметі қандай?

- A) әділет және сыртқы істер министрі болғандағы
- B) университеттерде француз тілін тереңдетіп оқытуды қолға алды
- C) мұғалімдердің өзін-өзі жетілдіруін талап етті
- D) мұғалімдік курстардың уставы мен оқу жоспарын алғаш рет дайындады
- E) түрік университеттеріне шетелдік ұстаздарды шақыруды ұсынды

51. Алғашқы түрік академиясы қалай аталады?

- A) Енжумен-и Шуара
- B) Енжумен-и Даниш
- C) Межлис-и Валай-ы Ахкамы Адлийе
- D) Жемиет-и Илмийеи Османие
- E) Жемиети Едебие

52. Дарульмуаллим университеті қай жылы ашылды?

- A) 1852
- B) 1848
- C) 1850
- D) 1860
- E) 1870

53. Жевдет Пашаның «Белегат-ы османие» атты еңбегі нені оқытады?

- A) Осман тілінің грамматикасын
- B) Түрік тілінің грамматикасын
- C) Парсы тілінің грамматикасын
- D) Әдебиет теориясын
- E) Тарихты

54. Жевдет Пашаның осман тілінің грамматикасына арналған еңбегі қалай аталады?

- A) Тарих-и Жевдет
- B) Кысас-ы Енбия
- C) Каваид-и Османие
- D) Белегат-ы Османие
- E) Межелле

55. Жевдет Пашаның пайғамбарлардың өмірі мен қыссаларын баяндайтын еңбегі қалай аталады?

- A) Кысас-ы Енбия
- B) Тезакир
- C) Мукаддима-и Ибн Халдун
- D) Каваид-и Османье
- E) Марузат

56. Жевдет Пашаның «Межелле» атты еңбегі қай салаға арналған?

- A) экономикалық оқулық
- B) заң оқулығы
- C) журналистика тарихы
- D) әдеби шығарма
- E) саясаттану негіздері

57. Батыстық түрік әдебиетінің негізін салушы:

- A) Намык Кемал
- B) Шинаси
- C) Әли Суави
- D) Ахмет Жевдет Паша
- E) Зия Паша

58. Шинаси Францияда қай сала бойынша білім алды?

- A) Заң
- B) Әдебиет
- C) Тарих
- D) Қаржы
- E) Журналистика

59. Шинаси Францияда жүргенде қай ұлы романтик ақынмен таныс болды?

- A) Ламартин
- B) Вольтер
- C) Мольер
- D) Монтаскье
- E) Руссо

60. Романтиктерге деген тамсанысын Шинаси қай өлеңді аударумен білдірді?

- A) Революция оттары
- B) Бәйшешек
- C) Қарлығаш
- D) Сувенир
- E) Жүрек сыры

61. Түрік әдебиеті қанша кезеңге бөлініп қарастырылады?

- A) 3
- B) 4
- C) 2
- D) 8
- E) 6

62. Түрік әдебиеті тарихын зерттеп, оны дәуірлеудің ғылыми негізін жасаған ғалым:

- A) А. Кабаклы
- B) Н.С. Банарлы
- C) И. Енгинүн
- D) Ф. Көпрулү
- E) М. Каплан

63. Шинаси «метхиелерінде» ең көп кімді мадақтаған?

- A) Әли Пашаны
- B) Жүсіп Кәмил Пашаны
- C) Мұстафа Решит Пашаны
- D) Әбдүләзизді
- E) II Мұратты

64. Төмендегілердің қайсысы Н.Кемальдың романы:

- A) Мави ве Сиях
- B) Өмерин чоджуклугу
- C) Рүя
- D) Интибах
- E) Араба севдасы

65. Н. Кемальдың «Исламшылдық» пікірін жалғастырған «ұлттық әдебиет» өкілі:

- A) Мехмет Акиф Ерсой
- B) Зия Гөкалып
- C) Ахмет Хашим
- D) Өмер Сейфеддин
- E) Яхия Кемал

66. «Тасвир-и эфкяр» газеті қандай себепке байланысты жабылды?

- A) Әбдүлхамит сұлтанның жеке басына сын айтқандығы үшін
- B) Осман империясының үкімет үйіне қарсы шыққандығы үшін
- C) Шығыс мәселесін көтергендігі үшін
- D) Француз саясаткерлерінің ішкі саясатқа араласуын басып айтқандығы үшін
- E) Гректердің мүдделерін қорғағандығына байланысты

67. Н.Кемальдың алғаш сахналанған пьесасы:

- A) Ватан яхут силистре
- B) Гүлнихал
- C) Акиф Бей
- D) Кара бела
- E) Заваллы чоджук

68. Шинасидің түрік мақалдарын топтастырған шығармасы қалай аталады?

- A) Шаир Евленмеси
- B) Дуруб-ы Емсал-и Османийе
- C) Тенасүх Хикайеси
- D) Мұнажаат
- E) Арз-ы Мухаббет

69. Стамбұлды жаулап алу тарихы Н. Кемальдың қай шығармасының тақырыбына арқау болған?

- A) Девр-и Истила
- B) Жезми
- C) Әмір Наурыз
- D) Барика-и Зафер
- E) Каниже

70. Француз жазушысы Ж.Ж. Руссоның «Эмиль» романын аударған кім?

- A) Намык Кемал
- B) Шинаси
- C) Реджеизаде Екрем
- D) Зия Паша
- E) Тевфик Фикрет

71. Зия Пашаның философиялық және метафизикалық тақырыпқа арналған өлеңі:

- A) Терджи-и Бент
- B) Теркиб-и Бент
- C) Тахмис
- D) Мукаддима-и Харабат
- E) Зафернаме

72. Төмендегілердің қайсысы роман емес?

- A) Гүлнихаль
- B) Сергүзешт
- C) Фелетун Бей мен Рақым Ефенди
- D) Жезми
- E) Зехра

73. «Таквим-и Векаи» газеті қай жылы жарық көрді?

- A) 1860
- B) 1831
- C) 1834
- D) 1825
- E) 1856

74. 1860 жылдан қазірге дейін түрік әдебиеті кезеңдерінің орналасу реттілігі төмендегілердің қайсысына сай келеді?

- A) Танзимат/Сервет-и Фүнүн/Ұлттық әдебиет/Феджр-и Ати/Жумхурийет
- B) Сервет-и Фүнүн/Танзимат/Феджр-и Ати/Ұлттық әдебиет/Жумхурийет
- C) Феджр-и Ати/Танзимат/Сервет-и Фүнүн/Жумхурийет/Ұлттық әдебиет
- D) Танзимат/Сервет-и Фүнүн/Феджр-и Ати/Ұлттық әдебиет/Жумхурийет
- E) Танзимат/Феджр-и Ати/Сервет-и Фүнүн/Ұлттық әдебиет/Жумхурийет

75. Түрік газеттері қай бөлімде өздерінің шығу реттілігі бойынша дұрыс берілген:

- A) Таквим-и Векаи, Жериде-и Хавадис, Тержұман-ы Ахваль, Тасвир-и Ефкар
 - B) Жериде-и Хавадис, Таквим-и Векаи, Тасвир-и Ефкар, Тержұман-ы Ахваль
 - C) Тержұман-ы Ахваль, Тасвир-и Ефкар, Жериде-и Хавадис, Таквим-и Векаи
 - D) Жериде-и Хавадис, Таквим-и Векаи, Тержұман-ы Ахваль, Тасвир-и Ефкар
 - E) Таквим-и Векаи, Тержұман-ы Ахваль, Тасвир-и Ефкар, Жериде-и Хавадис.
- {Дұрыс жауап} = А

БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМ

1. Ahmet Kabaklı. Türk Edebiyatı. II cilt, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
2. Ahmet Kabaklı. Türk Edebiyatı. III cilt, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
3. Kenen Akyüz. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923. İnkılap Kitapevi, 1995.
4. Hüseyin Tuncer. Arayışlar Devri Türk Edebiyatı I. Tanzimat Edebiyatı. Genişletilmiş III. Baskı. Akademi Kitapevi, 1996.
5. Nihat Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. C. I-II. – İstanbul, 1983.
6. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil. Türk Edebiyatı Antolojisi. C. I-IV. 1974-1982. – İstanbul, 1982.
7. Reşat Kaynar. Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. – Ankara, 1954.
8. İsmail Habip Sevük. Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi. – İstanbul, 1942.
9. Cevdet Perin. Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri. – İstanbul, 1946.
10. Ahmet Hamdi Tanpınar. 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. – Ankara, 1996.
11. Cevdet Kudret Solok. Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman, I-II, 1965-1967, C.III 1991. – İstanbul, 1996.
12. Mehmet Kaplan. Şiir Tahlilleri (Akif Paşa'dan Yahya Kemal'e kadar). – İstanbul, 1954.
13. İsmail Habip Sevük. Edebi Yeniliğimiz. C. 1-2. İstanbul. 1931-1932. Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi ve Edebiyat Antolojisi. – İstanbul. 1940. Avrupa Edebiyatı ve Biz. C. 1-2. – İstanbul, 1940-1941.
14. Agah Sırrı Levent. Türk Edebiyatı Tarihi. Türk Tarih Kurumu Basımevi. C. 1. – Ankara, 1998.
15. Agah Sırrı Levent. Ümmet Çağı Türk Edebiyatı. – İstanbul. 1962. Atatürkçülük ve Millî Edebiyat. – İstanbul, 1962.
16. Mustafa Nihat Özen. Türkçede Roman. – İstanbul, 1936. Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul, 1941.
17. Ali Nihat Tarlan. Edebi Sanatlara Dair. – İstanbul, 1931. Divan Edebiyatında Tevhitler. – İstanbul, 1936.
18. Sadettin Nüzhet Ergun. Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri. – İstanbul, 1932. Edebiyat ve Edebiyat Tarihinin Özü. – İstanbul, 1935. Türk Şairleri. Antoloji. – İstanbul, 1936-43.
19. Vasfi Mahir Kocatürk. Türk Edebiyatı Tarihi. – Ankara, 1964. Türk Nesri Antolojisi. – Ankara, 1963.
20. Hikmet İ. Ertaylan. Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul, 1925. Tevfik Fikret Hayatı ve Eserleri. – Ankara, 1963.
21. Şükrü Elçin. Yeni Türk Nesir Antolojisi. – Ankara, 1987. Halk Edebiyatına Giriş. – İstanbul, 1981.
22. Kaya. M. Bilgegil. Yakınçağ Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. – İstanbul, 1998. Edebiyat Bilgi ve Teorileri. – Ankara, 2001. Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma. – İstanbul, 1980.

23. Kemal S. Karaalioğlu. Türk Edebiyatı Tarihi. – Ankara, 1973. Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi. – Ankara, 1983. Edebiyat Terimler Kılavuzu. – Ankara, 1975.
24. İsmail Çetişli. Edebiyat Sanat ve Bilimi. – Akçağ Yayınları. – Ankara, 2008. – S. 389.
25. İnci Enginün. Mukayeseki Edebiyat. – Dergah Yayınları. – İstanbul, 1999. – S. 295.
26. Cahit Kavcar. Edebiyat ve Eğitim. – Engin Yayınevi. Ankara, 1999. – S. 252.
27. Orhan Okay. Abdülhak Hamit'in Romantizmi. – Ankara, 1969. Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat. – Ankara, 1975. Sanat Edebiyat Yazıları. – Ankara, 1990.
28. Rauf Mutluay. XIX Yüzyıl Türk Edebiyatı. – Ankara, 1970. Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972). – Ankara, 1973. Tanzimattan Günümüze Kadar Türk Şiiri. – Ankara, 1985.
29. Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000). Editör Dr.R. Korkmaz. Genişletilmiş 4. Baskı, S. 230, Ankara-2007.
30. Muhsin Macit, Uğur Soldan. Edebiyat Bilgi ve Teorileri. 2.baskı, s. 47, Ankara-2005.
31. Аманжолов К.Р. Түркі халықтарының тарихы. – Алматы: Білім, 2005. – 285-280 б.
32. Бартольд В.В. Сочинения, Т.У. – М.: 1968. – С. 191-192.
33. Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен. Т. 8. Наречия османские. – СПб., 1899. – С. XXVII.
34. Жирмунский В.М. Огузский героический эпос и «Книга Коркута» // Книга моего деда Коркута. – М.-Л., 1962. – С. 145-174. Сравнительное литературоведение. – Л., 1979. – С. 397-407.
36. Гордлевский В.А. Из настоящего и прошлого меддахов в Турции // Избр. соч. Т. II. – М., 1961. – С. 311-313.
37. Гордлевский В.А. Очерки по новой османской литературе // Османские сказания и легенды // Избр. Соч., Т. I., 1960. – С. 386
38. Смирнов В.Д. Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках. – СПб., 1903. – С. 242-245. Очерки истории турецкой литературы. – СПб., 1891. – С. 452-453.
39. Eberhard W.P.N. Typen türkischer Volksmarchen. Wiesbaden, 1953.
40. Hammer V.P. Geschichte der Osmanischen Dichtkunst. 1836.
41. Gibb E.J.W. A history of Ottoman Poetry. T.VI. London, 1909.
42. Стеблева И.В. Арабо-персидская теория рифмы и тюркоязычная поэзия // Тюркологический сборник. – М., 1966. К вопросу о происхождении жанра туюг // Тюркологический сборник. – М., 1970. – С. 135-147.
43. Дмитриев Н.К. Турецкие народные сказки. – М., 1967. – С. 9. // Этюды по сербско-турецкому языковому взаимодействию // ДАН СССР. Сер. 13. 1928, №2 и 12; 1929. – №5, 6.
44. Корш Ф.Е. Древнейший народный стих турецких племен // ЗВОРАО. 1909. Т. XIX. Вып. 11-111.
45. Kowalski T. Ze studiow nad forma poezji ludow tureckich. Krakow, 1922.

45. Kunos I. Türkische Volksromane in Kleinasien // Ungarische Revue. VII-XIII, 1893.
46. Jacob G. Türkische Volksliteratur. Berlin, 1904; Jacob G. Vorträge türkischer Meddahs. Berlin, 1904 (Türkische Bibliothek. Bd.I). Türkische Literaturgeschichte in Einzeldarstellungen I. Das türkische Schattentheater. Berlin, 1900. – S. 53-54.
47. Березин И.Н. Рамазан в Стамбуле // Русский вестник. 1856. Т. II.
48. Кямилев Х. У истоков современной турецкой литературы. – М., 1967.
49. Алькаева Л.О. Сюжеты и герои в турецком романе (конец XIX – начало XX в.) М., 1966., Из истории турецкого романа: 1908-1939. – М., 1959, Творчество Халида Зии Ушаклыгиля: к вопросу о формировании турецкой прозы конца XIX века. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – 144 с.
50. Бабаев А. Социальные мотивы в современной турецкой драматургии. – Баку, – Элм. 1982., Очерки современной турецкой литературы. – М. 1957. – 242 с., Назым Хикмет: жизнь и творчество. М.: Наука. 1975. – 380 с.
51. Айзенштейн Н.А. Из истории турецкого реализма: заметки о турецкой прозе (70-е годы XIX в. – 30-е годы XX в.). – М.: Наука. 1961. – 284 с., Саид Фаик и его новеллы. – М.: Наука, 1971. – 240 с.
52. Фиш Р.Г. Назым Хикмет. – М.: Молодая гвардия. 1968. – 325 с.
53. Шамилова Н.И. Хрестоматия по турецкой литературе с конца XIX века до наших дней: учеб. пособие. – Л., 1964. – 232 с.
54. Маштакова Е.И. Турецкая литература конца XVII – начала XIX вв. – М., 1984. Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XVI-XVII вв.). – М., 1972. – С. 50.
55. Гарбузова В.С. Ашък-паша и становление турецкого литературного языка // Средневековый Восток. История. Культура. Источниковедение. – М., 1980. – С. 79, Поэты средневековой Турции: учеб. пособие. – Л.: Изд. ЛГУ, 1963. – 201 с., Поэты Турции. Очерки жизни и деятельности: трилогия: учеб. пособие. – Л., 1963.
56. Боролина И.В. О жанровой дефиниции пьес турецкого народного театра // Советская тюркология. 1982. №4. К вопросу об адаптации романтических сюжетов в турецком народном театре // Проблемы восточной филологии. – М., 1979.
57. Моллов Р.М. Очерки по истории старотурецкой литературы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – М., 1960.
58. Алькаева Л.О., Бабаев А. Турецкая литература. Краткий очерк. – М.: Наука, 1967.
59. Оганова Е.А. Традиции народной драмы в современной турецкой драматургии. – М.: ИСАА МГУ, 2006. – 272 с.
60. Köprülü M.F. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıfla . Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. –Ankara, 1993. – S. 415.
61. Будақ Ф. Қазақстан: өткені, бүгіні мен ертеңі. – Анкара: Біліг, 2000. – 358 б.
62. Казахстан – Турция: 5 лет дружбы и сотрудничества. – Анкара. 1996. – С. 446.

63. Zeki Veledi Togan. Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi. – С. 1. – İstanbul, 1942-47. – S. 486-510.
64. Тұрымбетова Ж. Түріктің ашықтық және қазақтың ақындық поэзиясындағы дәстүр үндестігі (XIV-XIX ғ.ғ.). Автореферат, Астана, 2009.
65. Тастемірова Г. Қазақ және түрік сатирасындағы шығармашылық байланыстар. Көркем аударма тәжірибесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 168 б.
66. Халдун Вурал. Түрік әдебиеттануындағы қазақ әдебиеті мәселелері. Фил.ғыл.канд. дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы. – Алматы, 2009.
67. Вежихи Сефа Фуат Хекиммоғлы. Түркия және Ресей мен КСРО-да түрікшілдіктің даму тарихы (1900-1930 жылдар). Тарих ғылым.канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 2010.
68. Имашова Н.Д. Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени және ғылыми қарым-қатынастар (1991-2000). Тарих ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 2002.
69. Oraltay N. Alas Turkistan Turklerinin Milli Parolasi. – Istanbul, 1973. – 78 s.
70. Ayşenur İslam, Nermin Öztürk. Türk Edebiyatı Tarihi, A-1994, s. 158.
71. Әбелдаев Ж. Қазіргі түрік поэзиясының даму бағыттары. «Ақиқат» №6, 2010.
72. Әбелдаев Ж. XX ғасыр түрік әдебиетіндегі поэтикалық ағымдар. «Әлем кеңістігіндегі түркітану ғылымы» атты халық. ғылыми-теор. семинар материалдары. – Алматы, 2011.
73. Abeldayev J. Kazakistan Bağımsızlığından Sonraki Kazak ve Türk Edebi İlişkileri. “Bilgelik” ғылыми журналы, №9. – Ankara, 2009.
74. Әбелдаев Ж. Түрік әдебиеті тарихындағы «Ғаріп» әдеби бағытының эстетикасы. «Шығыстану білімі мен ғылымының іргелі және инновациялық мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция, 188-189 беттер, А-2009.
75. Әбелдаев Ж. XIX ғасырдағы түрік прозасының даму негіздері. «Профессор Ө. Күмісбаевтың шығармашылығы және шығыстану мәселелері» атты Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 80 жылдығына және профессор Өтеген Күмісбаевтың 75 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 3 сәуір, 2014. – 69-73 б.
76. Әбелдаев Ж. Түріктің Диван әдебиетіндегі ағымдар және «Үнді стили». Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 80 жылдығы және үндітану бөлімінің 20 жылдығына арналған «Оңтүстік және Орталық Азия: ықпалдастықтың тарихи, саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы, 17-18 сәуір, 2014. – 195-198 бб.
77. Әбелдаев Ж. Жүніс Әміре поэзиясындағы гуманизм мәселелері. «Әбу Насыр әл-Фараби мұрасы және қазіргі заман» халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары, 12-13 желтоқсан, 2013. – 281-284 бб.
78. Әбелдаев Ж. XIX ғасыр түрік прозаигі Ахмет Митхат Ефендидің поэтикасы. Хабаршы. Шығыстану сериясы. – Алматы: Қазақ университеті. – №1(62). – 2013. – 87-91 б.

79. Әбелдаев Ж. Қазақстан мен Түркия арасындағы әдеби-мәдени байланыстар. Х Өркениет жолы халықаралық ғылыми жиналысы: тіл, мәдениет, қоғам аспектілері. Цукуба, Жапония. 2013. 15-16 наурыз. – 359-364.
80. Әбелдаев Ж. XX ғасыр түрік халық әдебиеті және Ашық Вейсел поэзиясы. «Шығыс өркениеттері және түркі әлемінің мәдени мұрасы» халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. 23-24 қазан 2012 жыл.
81. Әбелдаев Ж. Қазіргі түрік әдебиетін оқыту әдістемесі. ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. – №1, 2010. – 104-108 б.
82. Әбелдаев Ж. Түрік әдебиетіндегі Танзимат кезеңі. ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. №12. – Алматы: Қағанат, 2000. – 8-17 б.
83. Әбелдаев Ж., Шадкам З. XX ғасырдағы түрік әдебиетіндегі ағымдар. ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. №10. – Алматы: Қазақ университеті, 1999. – 99-102 б.
84. Әбелдаев Ж. Түрік әдебиеті тарихындағы «Ұлттық әдебиет» кезеңінің тілі. Түркология журналы. №2 наурыз-сәуір, Түркістан, 2003. – 95-98 б.
85. Әбелдаев Ж. Түрік әдебиетіндегі Сервет-и фүнун кезеңі (1896-1901). ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. – №1. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 18-24 б.
86. Әбелдаев Ж. Қазақ және түрік әдебиеттануындағы эстетикалық сабақтастық (XX ғасырдың алғашқы жартысы). ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. – №2. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 40-41 б.
87. Әбелдаев Ж. XX ғасырдағы қазақ-түрік әдеби байланыстарының кезеңдері. «Көркем аударма теориясы мен тарихының өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2002. – 70-78 б.

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫ СӨЗ.....	3
КІРІСПЕ	5
1. Танзимат кезеңінің саяси-әлеуметтік алғышарттары	8
2. Танзимат кезеңіндегі әдебиеттің жалпы сипаты	18
3. Танзимат кезеңі түрік поэзиясы.....	22
4. Танзимат кезеңі түрік прозасы.....	33
Ибраһим Шинаси	50
Намык Кемаль	68
Зия Паша	82
Ахмет Митхат Ефенди	91
Режазаде Махмұт Екрем	97
Әбдұлхақ Хамит Тархан	114
Муаллим Нәжи	129
Самипашазаде Сезаи.....	137
Набизаде Назым	142
Шемсеттин Сами.....	147
Ахмет Вефик Паша	152
ҚОРЫТЫНДЫ	159
ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ.....	163
БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМ	176

Оқу басылымы

Әбелдаев Жеңісбек Әкімбекұлы

**ТАНЗИМАТ КЕЗЕҢІНДЕГІ
ТҮРІК ӘДЕБИЕТІ**

Оқу құралы

Редакторы *М. Омарова*
Компьютерде беттеген және
мұқабасын безендірген *Ұ. Молдашева*

Мұқабаны безендіруде сурет
<http://www.edebiyatdefteri.com/> сайтынан алынды

ИБ№11689

Басуға 07.02.2018 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 11,37 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №291.
Таралымы 100 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.